

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



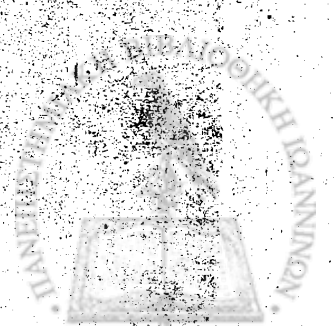
026000200657



k 480

154

TA KONITPA
THE ...
...



ΤΑ ΦΟΒΗΤΡΑ
ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΝ
ΣΕ ΜΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

ΑΙΣΑΝΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1987



ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΠ. ΚΥΡΤΣΟΥΔΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΑΙ ΠΕΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΑΙ ΠΕΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΑΙ ΠΕΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΑΙ ΠΕΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

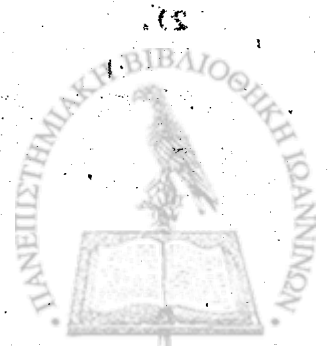
ΤΑ ΦΟΒΗΤΡΑ
ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΝ
ΣΕ ΜΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΑΙ ΠΕΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1987



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ-ΤΟΜΕΑΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπων Καθηγητής : ΜΙΧΑΗΛΣ Γ. ΜΕΡΑΚΗΣ

Μέλη: ΚΩΣΤΑΣ Δ. ΤΣΑΓΓΑΛΑΣ, Αναπλ. Καθηγητής
ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, Εκπ. Καθηγητής

"Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα" (Νόμος 5343/32, άρθρο, 202, παρ. 2).



ΠΡΟΤΥΠΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ

Ο σκοπός της συγκεκριμένης είναι η μελέτη της λαογραφίας του τόπου και η αξιοποίηση της ιστορίας του, όπως αυτή παρουσιάζεται από τις αρχαιολογικές ανασκαφές μιας αντιστοίχης περιόδου. Στόχος είναι να ανακατασκευαστούν τα αποτελέσματα ενός ερευνητικού έργου την εποχή που γίνεται η μελέτη με τη συμμετοχή των γονέων των παιδιών της Αθήνας, καθώς και να αντιμετωπιστούν οι κοινωνικές ανάγκες που προκύπτουν από την έρευνα. Αν η έρευνα δεν είναι ενισχυθεί με την απαραίτητη πόση.

Στους γονείς μου

Ευχαριστώ για την υποστήριξη στην εκπόνηση της έρευνας. Ευχαριστώ τον Αλέξανδρο μου, επιστρέφοντας καθημερινά και κληρονόμο της διαδρομής αυτής και της προσπάθειας που γίνεται για την εκπαίδευσή μου, όσο και για τις γόνιμες προτάσεις του.

Ευχαριστώ επίσης και τα άλλα άτομα της ευρωπαϊκής επιτροπής, τον ανακατασκευαστή καθηγητή κ. Κωνσταντίνου, ο Τσαντζαλό και τον επίκουρο καθηγητή κ. Μηνόλη Αλεξίου, για την προσθυμία τους να με βοηθήσουν.

Ευχαριστώ και τους γονείς μου Αλέξανδρο και Δέσποινα Κωνσταντίνου για την αμέριστη γοητεία και συμπαράσταση οικονομική στην εκπόνηση κατά τη διάρκεια της σύνταξης του μεγαλύτερου μέρους της διατριβής μου, καθώς και της επίσης και άλλων των υποθέσεων μου - τα οποία τους αναλαμβάνονται στο τέλος της εργασίας - που ανταποκρίνονται με προσθυμία στην όλη και ίσως εθελουσιαστική μου ούτως λειτουργεί ως παραίνεση.

Τέλος, αισθάνομαι το χρέος να ευχαριστήσω την γνωριμία μου προς το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της



ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΕΠΙΣΤΟΙΧΟΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΔΡ. Γ. ΚΕΡΕΜΑΝΙΔΗ

ΣΥΝΤΑΞΗ: ΚΩΣΤΑΣ ΔΕΛΤΑΝΤΣΑΛΟΣ, Αναπλ. Καθηγητής
ΜΙΧΑΕΛ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, Διευκ. Καθηγητής

Στοιχεία που

Το έργο αποτελεί μια σημαντική εισήγηση στο θέμα της ιστορίας και της
επιστήμης, με ιδιαίτερη προσοχή στο έργο του Βαν Βέρμαν. Η μελέτη του είναι
απαραίτητη για τον φοιτητή των ιστορικών επιστημών. Έκδοση: 2002, 2003, 2004



Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η μελέτη της λειτουργίας του φόβου και ιδιαίτερα της γοητείας του, όπως αυτή παρουσιάζεται στις σύγχρονες λαϊκές αφηγήσεις μιας αγροτικής κοινότητας. Το ότι το υλικό περιορίστηκε τοπικά δεν αποτελεί μειονέκτημα. Τουναντίον, έδωσε την ευκαιρία για ορισμένες πολύτιμες συγκρίσεις του μύθου των φοβήτρων της λαϊκής δοξασίας με τ'αντικειμενικά στοιχεία της κοινότητας, πράγμα το οποίο δεν θα ήταν εφικτό, αν η έρευνα δεν είχε εντοπισθεί στο συγκεκριμένο χώρο.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όσους μου συμπαραστάθηκαν ηθικά στην εκπόνηση της διατριβής μου, και πριν απ'όλους, ευχαριστώ τον Δάσκαλό μου, εποπτεύοντα καθηγητή και εισηγητή της διατριβής αυτής κ.Μιχ.Μερακλή τόσο για την ευκαιρία που μου έδωσε ν'ασχοληθώ με θέμα ανάλογο προς τα ενδιαφέροντά μου, όσο και για τις γόνιμες υποδείξεις του.

Ευχαριστώ επίσης και τα άλλα δύο μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής, τον αναπληρωτή καθηγητή κ.Κωνσταντίνο Δ.Τσαγγαλά και τον επίκουρο καθηγητή κ. Μηνά Αλ.Αλεξιάδη, για την προθυμία τους να με βοηθήσουν.

Ευχαριστώ και τους γονείς μου Απόστολο και Δέσποινα Κυρτσούδη για την αμέριστη ηθική και ευσιαστική-οικονομική-τους συμπάρσταση κατά τη διάρκεια της σύνθεσης του μεγαλύτερου μέρους της διατριβής κοντά τους, καθώς επίσης και όλους τους ομοχωρίους μου—τα ονόματά τους αναγράφονται στο τέλος της εργασίας— που ανταποκρίθηκαν με προθυμία στην όχληρή και ίσως εξαντλητική επιμονή μου στις λεπτομέρειες των αφηγήσεων.

Τέλος αισθάνομαι το χρέος να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της,



φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, το οποίο με έκρινε ικανό να συμπεριληφθώ στους Ε.Μ.Υ. (Ειδικούς Μεταπτυχιακούς Υποτρόφους); ύστερα από πρόταση του εποπτεύοντα καθηγητή μου.

Ε Π Ο Λ Ο Γ Η

Ιωάννινα, Δεκέμβριος 1987;

Αγαπητέ μου φίλε, η απόφασή μου να σου προτείνω να γίνεις υποψήφιος για την υποτροφία που σου προτείνει ο κ. καθηγητής μου, βασίζεται στην εκτίμησή μου για τις δυνατότητές σου και στην πεποίθησή μου ότι η απόφασή μου θα σε βοηθήσει να ολοκληρώσεις με επιτυχία τα μαθήματά σου. Η απόφασή μου βασίζεται επίσης στην πεποίθησή μου ότι η απόφασή μου θα σε βοηθήσει να ολοκληρώσεις με επιτυχία τα μαθήματά σου. Η απόφασή μου βασίζεται επίσης στην πεποίθησή μου ότι η απόφασή μου θα σε βοηθήσει να ολοκληρώσεις με επιτυχία τα μαθήματά σου.

Από τον κ. καθηγητή μου, ο οποίος με πρότεινε για την υποτροφία, έχω ακούσει πολλά καλά λόγια για σένα και είμαι βέβαιος ότι θα τα ανταποδώσεις με τον καλύτερο τρόπο.



ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το Μεγάλο Μοναστήρι, χωριό προσφύγων στον κάμπο της Θεσσαλίας, ανήκει στο νομό Λαρίσης. Δημιουργήθηκε από Έλληνες της Ανατολικής Ρωμυλίας, άλλοτε κατοίκους του εκεί ομώνυμου χωριού, το οποίο και σήμερα ακόμα φέρει την ίδια ονομασία (Goljam Manastir). Η εγκατάστασή τους στη σημερινή περιοχή έγινε λίγα χρόνια μετά την απέλασή τους (1906-7)¹ από τους Βουλγάρους.

Σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας "COURRIER D'ORIENT" του έτους 1878, που περιλαμβάνει "στατιστικά στοιχεία περί του πληθυσμού του βιλαετίου Αδριανουπόλεως"² (δηλ. Θράκης), το Μ. Μοναστήρι, που ανήκε στη ναχία Μοναστηρίου (Σαντζάκι Αδριανουπόλεως), διέθετε εκείνη την εποχή 520³ στρατεύσιμους άνδρες⁴. Εξάλλου, στο "Αρχείον Θράκης", σ' ένα γενικό απολογισμό⁵ των δυνάμεων του Ελληνισμού Ανατολικής Ρωμυλίας, πριν από τις καταστροφές, σημειώνεται: "Το Μέγα Μοναστήριον, κατοικούμενον υπό 1860 Ελλήνων είχε: 1ον) Εν δημοτικόν σχολείον εκ 4 τάξεων μετά 140 μαθητών και 2 διδασκάλων και 2ον) Μίαν ελληνικήν εκκλησίαν"⁶.

1. Βλ. αφήγηση αρ. 106 και σχετικά Κ. Μ υ ρ τ. Α π ο σ τ ο λ ύ δ ο υ, Βουλγαροι ή Έλληνες ήσαν οι Καρυώται;, Θρακικά, 13 (1940), σ. 157-160.

2. Βλ. D a m j a n o v - S t. N o j k o v, Nacionalno-Osvoboditelno to dviženie v Trakija, 1878-1903 (Παρουσίαση του βιβλίου και μετάφραση του κεφαλαίου "Ο εθνικός χαρακτήρας της Θράκης κατά την περίοδο 1878-1903" από τον Ι. Θ. Λαμφύδη), Βαλκανική Βιβλιογραφία, 2 (Παράρτημα), Θεσσαλονίκη 1974, σ. 98.

3. Βλ. Βαλκανική Βιβλιογραφία, ό.π., σ. 102.

4. Ό.π., σ. 73.

5. Βλ. το ανυπόγραφο άρθρο "Η προ των καταστροφών δύναμις του Ελληνισμού εν Ανατολική Ρωμυλία", Αρχείον Θράκης, 37 (1974), σ. 197-211, (πρώτη δημοσίευση στο περιοδικό "Ο Ελληνισμός").

6. Βλ. ό.π., σ. 206.



Ένα τμήμα του πληθυσμού, όπως αναφέρθηκε, απελάθη από τους Βουλγάρους (1906-7). Οι υπόλοιποι κάτοικοι, κατά προφορικές μαρτυρίες, ήλθαν αργότερα στην Ελλάδα (1924), ανταλλάξιμοι¹, με τις κινητές περιουσίες (για τα κτήματα που άφηναν πίσω τους είχε συσταθεί ελληνοβουλγαρική επιτροπή που έδινε ομολογίες αποζημίωσης, "ανταλλάξιμα")² και ίδρυσαν τις κοινότητες³ Νέου Μοναστηρίου Δομοκού και Τρικάλων νομού Ημαθίας. Οι πρώτοι πρόσφυγες (1906) περιπλανήθηκαν (1907-9) σε άλλες περιοχές της Χώρας (Κιάτο, Ναύπλιο, Βόρειες Σποράδες κ.α.), ώσπου, τελικά, εγκαταστάθηκαν (1908-9) στη σημερινή περιοχή η οποία είχε τότε την τουρκική ονομασία "Σαρασλάρ"⁴. Εδώ υπήρχαν ήδη πριν από την άφιξή τους μερικές οικογένειες Καραγκούννηδων, καθώς και η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου. Διπλά, λίγα χιλιόμετρα από αυτό το συνοικισμό λέγεται πως ήταν χτισμένο ένα χωριό τουρκικό. Όλη η περιοχή υπήρξε, άλλοτε, τσιφλίκι του Ιωάννη Στεφάνοβικ Σκυλίτση που την έκανε δωρεά στο κράτος⁵.

• Στα νοτιοδυτικά της κοινότητας εκτείνεται η οροσειρά του "Κυνός Κεφαλαί" (στην Τουρκική "Καραντάου", Μαύρο Βουνό), βορειοανατολικά η προέκταση της οροσειράς Πηλίου, "Μαυροβούνι", που συνδέεται με την Όσσα (Κίτσαβο). Ένα ποτάμι, με την τουρκική ονομασία "Καρά Ντερές"⁶, που πηγάζει

1. Βλ. και Κ. Μυρτ. Αποστολόδου, ό.π., σ. 157-160.

2. Βλ. Γεωργίου Α. Μέγα, Ανατολική Ρουμελία, Αθήναι 1945, σ. 41.

3. Κ. Μυρτ. Αποστολόδου, ό.π., σ. 160.

4. Βλ. και αφήγηση αρ. 150.

5. Βλ. ωστόσο και το βιβλίο Μεταγραφών του Υποθηκοφυλακείου Λαρίσης, τώως δήμου Αρμενίου τ. 7 και αρ. 116 (Ο λόγος δεν είναι για δωρεά προς το δημόσιο, αλλά για εξαγορά από το δημόσιο).

6. Κατά τον F. Stählin, είναι ο αρχαίος Ογχηστός. Βλ. σχετικά Δημήτριου Ρ. Θεοχάρη, Ανασκαφή Μυκηναϊκών θαλαμοειδών τάφων παρά το Μέγα Μοναστήριον (Λαρίσης), Αρχαιολογικόν Δελτίον, 19 (1964), Μέρος Β2-χρονικά, σ. 255.



από το "Κυνός Κεφαλαί", διασχίζει το χωριό. Στη μια όχθη η αρχαιολογική σκαπάνη υπό την εποπτεία του αρχαιολόγου Δημ. Θεοχάρη, έφερε στο φώς (Φθινόπωρο του '63) "θαλαμωειδείς", "μυκηναϊκούς" τάφους με πλούσια κτερίσματα¹. Η έρευνα αυτή δεν ολοκληρώθηκε².

Η σημερινή κοινότητα Μεγάλου Μοναστηρίου, κοντά στα όρια των νομών Λαρίσης και Μαγνησίας, βρίσκεται σε μικρή απόσταση (οκτώ-δέκα χιλιομέτρων) από την περιοχή που κατελάμβανε άλλοτε, πριν αποξηρανθεί (1952-63), η λίμνη Κάρλα (η ομηρική Βοιβηίς).

Από τις πόλεις Λάρισα και Βόλο η κοινότητα απέχει 37 και 20 χιλιομέτρα αντίστοιχα. Άν και υπάγεται στο νομό Λαρίσης, ο πληθυσμός της πιο συχνά επικοινωνεί με την πλησιέστερη πόλη του Βόλου, όχι μόνο όταν το καλούν οι έκτακτες περιστάσεις (π.χ. λόγοι υγείας)³, αλλά και άλλοι λόγοι επαγγελματικοί, εμπορικοί, σπουδών, ψυχαγωγίας.

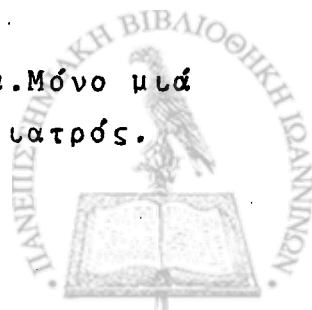
Παρά το γεγονός ότι συχνά επισκέπτονται το χωριό ποικίλοι πλανόδιοι πωλητές (αρκετοί απ' αυτούς είναι τσιγγάνοι), προπάντων με "είδη προικός" ή φρούτων (μολονότι στην κοινότητα υπάρχουν οπωροπωλεία, κατάστημα ψιλικών ή άλλα παντοπωλεία), και σπανιότερα ενδυμάτων ή υποδημάτων, ζωηρή είναι η τάση των κατοίκων να ταξιδεύουν στις πόλεις, όπου υπάρχουν περισσότερα περιθώρια εκλογής, λόγω του μεγάλου αριθμού εμπορικών καταστημάτων. Η τακτική συγκοινωνία (τέσσερις φορές την ημέρα) με το Βόλο (μέσω του ΚΤΕΥΛ) καθώς και το αυτοκίνητο ιδιωτικής χρήσεως, που τείνει να γίνει απόκτημα κάθε οικογένειας (όπως δηλώνει ο αριθμός των 100 περίπου Ι.Χ. της κοινότητας), ευνοούν την κινητικότητα αυτή των κατοίκων.

Η ικανοποίηση πολλαπλών αναγκών των χωρικών στο Βόλο δεν αποκλείει τη σχετικά συχνή επικοινωνία τους

1. Βλ. Θεοχάρη, ό.π., σ. 258.

2. Ό.π., σ. 258.

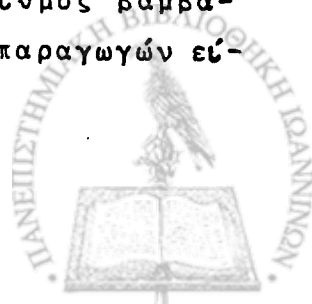
3. Ιατρείο ή φαρμακείο δεν υπάρχουν στην κοινότητα. Μόνο μία φορά την εβδομάδα την επισκέπτεται ο αγροτικός ιατρός.



και με το άλλο μεγάλο αστικό κέντρο της Θεσσαλίας, τη Λάρισα. Σ' αυτό συντελεί όχι μόνο το ΚΤΕΥΛ Λαρίσης, αλλά και η σιδηροδρομική στάση (" 26 φυλάκιο ") τρία χιλιόμετρα ανατολικά της κοινότητας. Ωστόσο, αφότου ο γεωργικός συνεταιρισμός του χωριού εντάχθηκε στην Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών Βόλου, η συγκοινωνία με τη Λάρισα μέσω του ΚΤΕΥΛ έγινε αραιότερη. Εκδηλώθηκε μάλιστα η επιθυμία να υπαχθεί και διοικητικά η κοινότητα στο νομό Μαγνησίας — μολονότι βρίσκεται στην περιφέρεια του νομού Λαρίσης — γιατί τα διάφορα ζητήματα των αγροτών ρυθμίζονται πλέον στην Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών Βόλου και την Α.Τ.Ε Βελεστίνου.

Η κοινότητα παραμένει αγροτική. Σύμφωνα με το Δελτίο Ετήσιας Γεωργικής Στατιστικής Έρευνας¹, η γεωργική γή Μ. Μοναστηρίου το 1983 είχε έκταση 25.200 στρεμμάτων. Σήμερα (1986) στο χωριό είναι μόνιμα εγκαταστημένες 221 οικογένειες. Η κατά οικογένεια ιδιοκτησία (κτηματική περιουσία) υπολογίζεται για το 40% των οικογενειών στον αριθμό των 100 στρεμμάτων κατά μέσον όρο, για το 50% κάτω των 100 μόνο ένα 10% ξεπερνά το όριο αυτό των 100 στρεμμάτων. Η καλλιέργεια δημητριακών αποτελεί την κύρια απασχόληση των χωρικών. Η γη της Θεσσαλίας προσφέρει κυρίως σιτηρά αλλά και πατάτα, τριφύλλι ή βίκο. Η παραγωγή σιτηρών, γενικά, κυμαίνεται στο ποσό των έξι έως δώδεκα χιλιάδων τόννων ετησίως. Πιο επικερδής αποδεικνύεται η παραγωγή του βαμβακιού, του οποίου η καλλιέργεια εξασφαλίζεται με ήμιαρτεσιανό νερό². Αρκετά από τα κτήματα της κοινότη-

1. Το ετήσιο Δελτίο δίνει, με μορφή εκθέσεως των τοπικών παραγόντων, στοιχεία συνολικά για την κοινότητα. Εκδίδεται από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (Υπηρεσία Υπουργείου Γεωργίας).
2. Ωστόσο δεν είναι όλα τα κτήματα κατάλληλα για βαμβακοκαλλιέργεια, γιατί λείπουν οι τεχνικές προϋποθέσεις (Νερό κ. λ. π.). Εξάλλου οι γεωτρήσεις είναι πολυέξοδες. Επιπλέον μία γεώτρηση δεν είναι πάντα επιτυχής. Έτσι ο αριθμός βαμβακοκαλλιεργητών σε σύγκριση με κείνον των σιτοπαραγωγών είναι σχετικά μικρός.



τας, σήμερα, είναι ποτιστικά, γεγονός που παρέχει τη δυνατότητα παραγωγής καρπουζιού, πεπονιού, τομάτας βιομηχανικής και τεύτλων. Δεν λείπουν ακόμα οι αμυγδαλιώνες, οι ελαιώνες και η αμπελοργία. Ωστόσο η οινοπαραγωγή ικανοποιεί κυρίως οικογενειακές ανάγκες.

Ο γεωργικός συνεταιρισμός του χωριού, που ιδρύθηκε το 1928 κι έχει ικανό αριθμό μελών¹ διακινεί σημαντικές ποσότητες λιπασμάτων, δημητριακών (σιτάρι, κριθάρι και αραποσίτι) και διαθέτει εκσυγχρονισμένα μέσα παραγωγής, όπως μαρτυρεί η χρήση τριών βαμβακοσυλλεκτικών μηχανών, απορροφητήρων, πλατφόρμας και υποστέγου για την τοποθέτηση και συντήρηση των μηχανημάτων αυτών. Η Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών Βόλου παραλαμβάνει τη ντόπια παραγωγή (επιπλέον φροντίζει για τη συγκέντρωση και διατήρησή της σε ιδιόκτητες αποθήκες του χωριού, υπό εκμίσθωση, ως τη στιγμή, κατάλληλης διακίνησής της) και θέτει στην διάθεση των παραγωγών τις αντίστοιχες εντολές πληρωμής που εξαρτώνονται στην Α.Τ.Ε. Στο παρελθόν την αγοραπωλησία της παραγωγής ρύθμιζαν αντιπρόσωποι (μεσίτες) εμπορικών οίκων (ανωνύμων εταιριών) που πρόσφεραν μεγαλύτερη τιμή από εκείνη της "Ενώσεως"².

Ελάχιστοι κτηνοτρόφοι και πτηνοτρόφοι υπάρχουν στην κοινότητα.

Μιά ομάδα αγροτών με μικρή ιδιοκτησία ασχολούνται στη βιομηχανική ζώνη και στη βαμβακοργία Βόλου, καθώς και στο εργοστάσιο αρμάτων της περιοχής Βελεστίνου (Π.Ε.Β. ήτοι Προκεχωρημένο Εργοστάσιο Βάσεων).

Ένας άλλος αριθμός κατοίκων στρέφονται, παρά-

-
1. Αποτελείται από 270 - 280 μέλη. Τελευταία έχει συσταθεί και σύλλογος βαμβακοπαραγωγών από 45 μέλη.
 2. Τα στοιχεία που αφορούν την κατά οικογένεια ιδιοκτησία, τις καλλιέργειες, την παραγωγή και το συνεταιρισμό έθεσε στη διάθεσή μου ο Γραμματέας του Γεωργικού Συνεταιρισμού Απόστολος Κυρτσούδης τον Φεβρουάριο του 1986.



ληλα με τις αγροτικές ενασχολήσεις, σε συμπληρωματικές δραστηριότητες: δεν λείπουν στην κοινότητα οι μαραγκοί, οι οικοδόμοι, οι ηλεκτρολόγοι, οι υδραυλικοί, τα διάφορα καταστήματα, καφενεία, κρεοπωλεία, ένα αρτοποιείο, ακόμα και η καφετερία. Συναφώς παρατηρώ πως η αστυφιλία και η μετανάστευση δεν έπληξαν σοβαρά την κοινότητα. Χαρακτηριστική είναι η δημογραφική εικόνα της, την οποία δίνουν οι τρεις τελευταίες απογραφές πληθυσμού. Στις δεκαετίες '61, '71, '81 το χωριό είχε αντίστοιχα 899, 999 και 719 κατοίκους¹. Οι μετανάστες βρίσκονται στο Βόλο ή στη Λάρισα, στον Πειραιά και την Αθήνα, μόνιμα εγκατεστημένοι ή απλώς εργαζόμενοι και (λίγες περιπτώσεις) στο εξωτερικό (Γερμανία). Ένας ορισμένος αριθμός νέων σπουδάζουν στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα, Ηράκλειο.

Η έντονη κινητικότητα των κατοίκων και η συχνή επαφή με τα αστικά κέντρα έχει τις επιπτώσεις της. Σήμερα το παραδοσιακό χρώμα στο χωριό έχει σχεδόν εκλείψει. Ωστόσο ο αργαλειός χρησιμοποιείται ακόμα σε ορισμένα σπιτικά. Η τοπική ενδυμασία έπαψε να είναι σε χρήση ήδη από τον εμφύλιο πόλεμο και μετά. Η αρχή της δεκαετίας του '50 υπήρξε και εδώ χρόνος καθοριστικός. Στη γλώσσα δεν επισημαίνεται κάποιο έκδηλο προσφυγικό γνώρισμα. Αραιά αναφέρονται στη σημερινή ομιλία των κατοίκων (και πιο αραιά των νέων) λέξεις ή ήχοι της προσφυγικής διαλέκτου.

Πολλές παρατηρήσεις για τη ζωή των κατοίκων είναι στερεοτυπικές για το σύνολο σχεδόν των αγροτικών κοινοτήτων στην Ελλάδα. Έτσι, ο τύπος της διασκέδασης που σφράγισε άλλοτε τη ζωή των προσφύγων με χορούς ζωηρούς συνοδευμένους από την γκάιντα (άσκαυλο) αντικαταστάθηκε, προ πολλού, με την ψυχαγωγία της τηλεόρασης, της καφετερίας — που προσφέρει στους νεαρούς θαμώνες την απόλαυση κάποιου θεάματος με βίντεο ή τα ηλεκτρονικά παιχνίδια — και του καφεενείου,

1. Τα στοιχεία αυτά έθεσε στη διάθεσή μου ο Γραμματέας της κοινότητας Κ. Παπαγεωργίου τον Ιανουάριο του 1986.



με πόλους έλξης — για νέους και μεγάλους — το χαρτοπαίγνιο, το τάβλι ή το πιοτό συνοδευμένο με συνήθη εδέσματα. Τρία κρεπωλεία που διαθέτουν και αίθουσα διασκέδασης, παρουσιάζουν τή γνωστή ανά την Ελλάδα ατμόσφαιρα ιδίως τα Σαββατοκύριακα ή τις αργίες. Η ενδογαμία (γάμοι μόνο μεταξύ ομοχωρών) έχει ατονήσει προ καιρού, η πολυτεκνία έχει εγκαταλειφθεί (ο συνήθης αριθμός είναι δύο μέχρι τρία το πολύ παιδιά στις οικογένειες). Οστόσο η ευχή και η προτίμηση της αρρενογονίας όπως και η πνευματική και κοινωνική προώθηση των αρρένων, δεν έχουν χάσει ολότελα τη σημασία τους.

Ο χώρος της κοινότητας φέρει σήμερα επίσης έκδηλα τα σημάδια του εξαστισμού: ασφαλιστρομένοι δρόμοι, σύγχρονα σπίτια, που χτίστηκαν και χτίζονται συνεχώς στη θέση των πλιθόκτιστων παλαιών, εκσυγχρονισμένη υδροδότηση με δύο υδραγωγεία, η ηλεκτροδότηση που υπάρχει από εικοσαετίας περίπου, με όλες τις συνέπειες του εξηλεκτρισμού (ψυγείο, τηλεόραση, πλυντήριο, ποικίλες ηλεκτρικές συσκευές που έχουν γίνει απόκτημα σχεδόν κάθε οικογένειας) και η εκμηχάνιση της παραγωγής — υπάρχουν στο χωριό περίπου εκατό γεωργικοί ελκυστήρες, δώδεκα φρέζες και ικανός αριθμός αλωνιστικών μηχανών (κομπίνες) — όλ' αυτά δίνουν την εικόνα μιας σύγχρονης κοινότητας.

Η πολιτιστική κίνηση, εντούτοις, είναι πολύ περιορισμένη, σχεδόν ανύπαρκτη. Υπάρχει μόνο ένα δημοτικό σχολείο τετραθέσιο με εκατό περίπου μαθητές. Οι μαθητές της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης φοιτούν στο γυμνάσιο και λύκειο Βελεστίνου. Η έλλειψη πνευματικής εστίας (στέγης) ή άλλων μορφωτικών κέντρων (ωδείου, φροντιστηρίου ξένων γλωσσών κ.λ.π.) επιχειρήθηκε ν' αντισταθμισθεί πρόσφατα με τη σύσταση μορφωτικού συλλόγου, που σκοπό έχει τη διατήρηση των παραδοσιακών στοιχείων και τη συγκρότηση βιβλιοθήκης.

Το μοναδικό περίπτερο του χωριού είναι και το πρακτορείο τύπου, διαθέτοντας δωδεκάδα περιοδικών ποικίλου περιεχομένου εκτός από τις εφημερίδες (διατίθενται συνολικά 70 περίπου φύλλα ημερησίως).



Οι νέοι κυρίως δεν περιορίζονται στην ψυχαγωγία που παρέχεται στο χωριό. Ταξιδεύουν συχνά στο Βόλο ή τη Λάρισα και ψυχαγωγούνται στους εκεί κινηματογράφους, στις δισκοθήκες και στα νυχτερινά κέντρα. Επισκέπτονται επίσης γειτονικά μεγαλοχώρια, όπου λειτουργούν δισκοθήκες, καφετερίες και νυχτερινά κέντρα. Και βέβαια διασκεδάζουν σε πανηγύρια χωριών.

Το πανηγύρι της κοινότητας γίνεται το δεκαπενταύγουστο, όταν τιμάται η "Κοίμησις της Θεοτόκου". Τότε γιορτάζει ο ομώνυμος ναός, ο ένας από τους δύο που υπάρχουν στο χωριό. Ο άλλος, όπως σημειώθηκε ήδη, είναι του Αγίου Αθανασίου. Τις εκκλησίες επισκέπτεται για να λειτουργηθεί μόνο ένας αριθμός περίπου εκατό ατόμων (υπερτερούν οι γυναίκες) που αυξάνεται στις μεγάλες γιορτές.

Παρ'όλ' αυτά υπάρχουν τα κατάλοιπα πατροπαράδοτων δοξασιών, πίστεων ή έξεων συναφή ιδίως με τις θρησκευτικές επιταγές, καθώς αποδεικνύει η τήρηση ορισμένων ταμπού, όπως είναι η παύση κάθε εργασίας ιδίως στις επίσημες θρησκευτικές γιορτές ("Χρονιάρες μέρες")¹.

Από τα στοιχεία αυτά απέσπασαν την προσοχή μου οι παραδόσεις φόβου, για τους λόγους που θα εκτεθούν στη συνέχεια.

Στην κοινότητα αυτή, σε μια περίοδο (1960-70) που συνέπιπτε με την παιδική μου ηλικία, κυκλοφορούσαν ζωηρά ακόμα παράξενες διηγήσεις. Το ακροατήριο παρακολουθούσε μ' ενδιαφέρον, παρά το φόβο που ένιωθε, ιστορίες σχετικές με πλασματικά δαιμονικά. Το μυστήριο που τα περιέβαλε ερέθιζε τη φαντασία του. Πρόσφατα (1983), στο ίδιο μέρος, ακούστηκαν και διηγήσεις για νέα περιστατικά (αφ. 23, 57, 64, 66, 71, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 90, 95, 112, 128, 130, 131, 136, 139, 147, 148, 153, 154, 155, 156, (157)). Δίνω ένα παράδειγμα. Ένας μαθητής γυμνασίου βλέπει κάποιον αλλόκοτο άνθρωπο κι ακούει φωνή

1. Βλ. σχετικά Δ η μ . Σ . Λ ο υ κ ά τ ο υ, Αργύαι και άγιοι τιμωροί (Jours Fériés et Saints Punisseurs), Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, τ. 20-21 (1967-68), σ. 55-105.



"ρομπότ": "Αυτή η δουλειά έγινε φέτος (1983). Ο γιός μου ερχόταν από την πλατεία (...). Ήταν δέκα η ώρα, τη νύχτα, Αύγουστος μήνας. Δεν έχει πολλές μέρες που έγινε. Αφού έφτασε ... (σ' ένα έρημο σπίτι), είδε να λάμπει ένα πράμα εκεί.

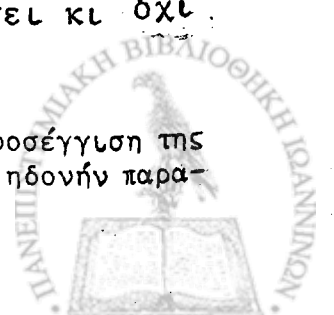
-- 'Έλα δω παιδί μου! τον λέει.

Δεν ήταν ανθρώπινη φωνή... Ήταν, λέει, όπως η φωνή του ρομπότ κι έβλεπε μια λαμπή (...). Πλησίασε, τότε, ένας άνθρωπος με τετράγωνο κεφάλι και τραγιάσκα. Αλλά τα χέρια δεν ήταν ανθρωπινά, αλλά διαβολικά. Φορούσε σακάκι και κόκκινες μπότες που γυάλιζαν ... Ο γιός μου τ'άχασε και σήκωσε το χέρι να τον χτυπήσει... αλλά φοβήθηκε και τ'όβαλε στα πόδια! Έφτασε στην πόρτα, στο σπίτι μας. Γύρισε πίσω κι είδε, πάλι, κάτι να γυαλίζει! Μπήκε μέσα στο σπίτι κι έκλαιγε συνέχεια τρεις μέρες! Ακόμα δεν έχει συνέλθει από το φόβο! Φωνάξαμε τον παππά δύο φορές κάναμε αγιασμό. Διάβασε τα ρούχα τ'. Έχυσα το μολύβι για το φόβο και το (γ) ητέψαμε γιατί είχε μελανιάσει...." (αφ.81).

Τό περιστατικό αυτό, καθώς και τ'άλλα πρόσφατα (αφ. 23, 57, 64, 66, 71, 85, 90, 112, 131, 136, 139, 147, 154, 155, 157) όμοιου χαρακτήρα, που κυκλοφόρησαν και συζητήθηκαν στο χωριό γιατί προκάλεσαν αίσθηση, στοιχειοθετούν ένα φαινόμενο που έκρινα άξιο να μελετήσω με επιτόπια, εμπειρική έρευνα, καθώς επίσης και τους λόγους, για τους οποίους εξακολουθούν οι αφηγήσεις αυτές να υφίστανται και σήμερα, ενώ αναφέρονται σ'ένα κοινωνικό και πνευματικό επίπεδο παρωχημένης εποχής.

Ο φόβος αποτελεί αναγκαίο συναίσθημα με σπουδαίο ρόλο στη ζωή αποτελεί μηχανισμό επιβίωσης. Θα ήταν, λοιπόν, ουτοπία ν'απαιτεί κάποιος από τον εαυτό του και τους άλλους να μη φοβούνται. Αλλ'ενώ ο φόβος προφυλάσσει, αναγνωρίζεται πως υπάρχουν και περιπτώσεις που ασκεί γοητεία ώστε συχνά να εκδηλώνει ο άνθρωπος την τάση όχι ν'απομακρυνθεί από έναν κίνδυνο, αλλ'αντίθετα να τον πλησιάσει κι όχι σπάνια να ταυτισθεί μ'αυτόν¹.

1. Η παρατήρηση αυτή υπάρχει κιόλας στην αριστοτελική προσέγγιση της τραγωδίας: "την από ελέου και φόβου δια μιμήσεως δει ηδονήν παρασκευάζειν τον ποιητήν" (Ποιητ., 14, 3, p.1453 b).



Τέτοια παραδείγματα εκούσιας συμμετοχής στο επίφοβο ή και το τρομακτικό είναι δυνατό ν'αναφερθούν πολλά. Από τη μια ένας πατέρας λέει στο γιό του: "Μη τρέχεις πολύ με το μηχανάκι γιατί θα σκοτωθείς." Κι από την άλλη ο γιός τρέχει, γιατί ο ίλιγγος της ταχύτητας τον συναρπάζει και κάποια στιγμή σκοτώνεται. Κι ενώ είναι γνωστός ο φόβος πολλών ν'αντικρίσουν ένα νεκρό, ο Αλέξανδρος Δουμάς (υιός), όπως γράφει ο ίδιος στο έργο του "Η Κυρία με τας Καμελίας", ένωσε την ενδόμυχη τάση να ιδεί να ξεθάβουν και ν'ανοίγουν τό φέρετρο της πραγματικής ηρωίδας του, Μαργαρίτας Γκωτιέ, και θέτει το ερώτημα: "από πού προέρχεται η θλιβερή ευχαρίστηση που νιώθει ο άνθρωπος σε τέτοιου είδους θεάματα;". Την ιδιόζουσα έλξη που ασκούν μακάβριες σκηνές παρουσιάζει και ο Παπαδιαμάντης μ'ένα διάλογο που γίνεται μεταξύ γειτόνων μιας συνοικίας—τη στιγμή που παρακολουθούν από παράθυρα και μπαλκόνια την εκφορά ενός νεαρού αυτόχειρα—στο διήγημα "Απόλαυσις στη γειτονιά". Ο συγγραφέας τελειώνει το διήγημα με τις χαρακτηριστικές φράσεις: "Και το βάσανον του ατυχούς νεκρού έμελλεν οσονούπω να τελειώση. Απήλθε με την ελπίδα να εύρη εις άλλον κόσμον ολιγωτέραν περιέργειαν"¹.

1. Ο συγγραφέας, εξάλλου, στο διήγημά του, "Τα δαιμόνια στο ρέμμα" περιγράφοντας την τρελή φυγή (αφηνιασμό) μιας φοράδας με αναβάτη τον ύδιο, μικρό παιδί, κι εκφράζοντας παράλληλα τ'ανάλογα συναισθήματα που δοκίμασε, ομολογεί: "... ο φόβος τον οποίον εδοκίμαζα μετείχε θελήτρου τινός και δεν με παρέλυε". Βλ. και Μ. Γ. Μερ ακ λ ή, "Ηθρογραφικός νατουραλισμός;", Μερικά σχόλια στον "Φτωχό άγιο" του Παπαδιαμάντη, στον τόμο "Φώτα Ολόφωτα. Ένα αφιέρωμα στον Παπαδιαμάντη και τον κόσμο του", Ε Λ Ι Α, Αθήνα 1981, σ.302: "Η λαϊκή αίσθηση της ομορφιάς—που φαίνεται ότι τη συμμερίζεται ευχαρίστως ο Παπαδιαμάντης—δεν απομακρύνεται πολύ από την περιοχή ενός κινδύνου ή και μιας φρίκης: υπάρχει στις ιστορίες για τα φαντάσματα, όπως και στις ιστορίες για τις νεράιδες, η διαδικασία μιας λύτρωσης από το φόβο με το φόβο και την ως ένα βαθμό μετουσίωσή του σε ηδονή ή ομορφιά". Πρβλ. επίσης Μ. Γ. Μερ ακ λ ή, Λογοτεχνική Κριτική Ι (Θεσσαλονίκη 1976), σ.211-212, όπου αναφέρεται και η επόμενη φράση του Γάλλου ποιητή Μπωντλαύρ: "Ένα από τα θαυμάσια έργα της Τέχνης είναι, να μεταβάλλη το τρομερό (horrible) σε ωραίο (Beauté), αφού το μετουσιώση καλλιτεχνικά". Στο ύδιο σημείο βλ. και για το επίθετο "ρίγεδανός" (αυτός που προκαλεί ρίγος, κρύο και τρόμο μαζί) το οποίο ο Όμηρος "χρησιμοποίησε μί α μ ό ν ο φ ο ρ ά, για να χαρακτηρίσει την ωραία Ελένη".



Το άγνωστο, εξάλλου, φοβίζει τον άνθρωπο, ο οποίος στη συνέχεια ζητεί να κατανοήσει την αιτία του φόβου, να λύσει το μυστήριο που τον περιβάλλει. Συνεπώς ο φόβος δεν αποτελεί μόνο αμυντικό μηχανισμό, αλλά και το έναυσμα του "ορέεσθαι ειδέναι", της μάθησης, δημιουργικής κλίσης για τον δασμά του αγνώστου· αποτελεί παράγοντα πολιτισμού. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο άνθρωπος νικά το φόβο μέσω της εμπειρίας εκείνης που τον φοβίζει. Ίσως αυτό να είναι και ένας από τους λόγους για τους οποίους ο κίνδυνος, το μακάβριο θέαμα κάποτε, όπως σημειώθηκε, δεν απωθούν αλλά γοητεύουν.

Σήμερα κυκλοφορούν ακόμα άφθονες αφηγήσεις φόβου, όπως επιβεβαιώνει και η εμπειρία Μ. Μοναστηρίου. Ο λαός έπλασε τη δική του λογοτεχνία φόβου, της οποίας ο μακρός βίος και η αντοχή μέσα στο χρόνο υποδηλώνουν ότι έδρασαν για τη δημιουργία της περισσότερες από μία κατηγορίες αιτίων.

Στην παρούσα μελέτη εκτίθεται ο τρόπος με τον οποίον εξωτερικεύεται, σχηματοποιείται ο φόβος στη λαϊκή παράδοση, ο τρόπος που χρησιμοποιείται όχι μόνο ως μέσον αγωγής, προφύλαξης ή αποτροπής αλλά και ως καλλιτεχνικό μέσον που συναρπάζει τον ακροατή, κάνει την αφήγηση θελκτική, αφυπνίζει την τάση του "φύσει ορέεσθαι ειδέναι".

Το υλικό της εργασίας απαρτίζουν εκατόν εξήντα αφηγήσεις συναφείς με το θέμα, όπως κυκλοφορούσαν ζωντανά από στόμα σε στόμα, κατά το χρόνο της έρευνάς μου (1983-5). Τις κατέγραψα ο ίδιος. Απέφυγα τη χρησιμοποίηση άλλων γραπτών μαρτυριών, οι οποίες δεν θ' αποτελούσαν ενγύηση για τη σημερινή τους λειτουργικότητα. Στην πραγματικότητα, συγκέντρωσα περισσότερες από διακόσιες παραδόσεις— το σχετικό υλικό είναι σχεδόν ανεξάντλητο— αλλά διάλεξα εκατόν εξήντα απ' αυτές με την πρόθεση ν' αποφευχθούν επαναλήψεις, ασήμαντες μαρτυρίες. Το υλικό επέλεξα έτσι ώστε να αντιπροσωπευθούν διάφορες ηλικίες και επίπεδα ανάπτυξης. Τις εκατόν εξήντα αφηγήσεις κατέταξα με ενιαία αρίθμηση. Προτάχθηκαν οι μαρτυρίες ηλικιωμένων γυναικών και ακολούθησαν των νεότερων. Με όμοιο τρόπο έγινε η κατάταξη αφηγήσεων και των ανδρών στη συνέχεια.



Η εργασία βασίστηκε στη μέθοδο της σύγχρονης ανθρωπολογίας που θα μπορούσε να διατυπωθεί επιγραμματικά ως εξής: ο ερευνητής δεν μελετά βιβλία, αλλ' ακούει ανθρώπους με τους οποίους και συζητεί. Σκοπός ήταν να μελετηθεί κυρίως, η λειτουργία του φόβου κι όχι ν' αποκρυπτογραφηθούν αινιγματικά σημεία των αφηγήσεων, αν και αυτό έγινε, αλλά ως ένα σημείο (χωρίς την επιδίωξη μιάς επίμονης και ίσως καταστρεπτικής επέμβασης στην ενότητα και την αυτοτέλεια του μύθου).

Μιά βασική, ερευνητική αρχή που εφάρμοσα ήταν η σύγκριση των αντικειμενικών στοιχείων της κοινότητας (ενδυμασία, ήθη, τραγούδια, μουσικά όργανα) με τα ομολογιά τους, όπως αναφέρονται στις αφηγήσεις ως αφομοιωμένα συστατικά μέρη των μορφών φόβου. Είναι περιττό να σημειώσω πως, αν η έρευνα δεν είχε εντοπισθεί σε μια συγκεκριμένη κοινότητα, μία τέτοια σύγκριση δεν θα ήταν εφικτή. Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι, ότι στη δομή των φοβήτρων αντικατοπτρίζονται αρκετά αντικειμενικά στοιχεία της κοινότητας καθώς και ο ίδιος ο ειρμός της λαϊκής σκέψης, φανερά επηρεασμένης από δοξασίες και θρησκευτικές πεποιθήσεις μιάς συλλογικής συνείδησης. Μ' άλλα λόγια, τα φόβητρα είναι δομημένα (πλασμένα) σύμφωνα με τον ειρμό, τους συνδυασμούς και τα σχήματα της λαϊκής σκέψης και φαντασίας. Σε τελευταία ανάλυση μέσα από τη σύγκριση αυτή εξετάζω τη λειτουργία του φόβου. Αυτό σημαίνει ότι επιχειρώ τον προσδιορισμό των αιτίων που δημιούργησαν το φόβο, τον συντήρησαν και τον κατέστησαν μορφοποιό. Προλήψεις και δεισιδαιμονίες, κρυφοί πόθοι, οι σχέσεις ανθρώπου κι αινιγματικού περιβάλλοντος καθώς και οι θρησκευτικές παραστάσεις μιας κοινότητας υποκρύπτονται στις ανάγλυφες μορφές που πήρε ο φόβος στη φαντασία των αφηγητών.

Η εργασία είναι τρίμερής. Στο πρώτο αναλυτικό μέρος, που φέρει τον τίτλο "Γήινη υπόσταση και κοινωνική αναφορά του φοβήτρου", εξετάζονται, υπό μορφή χωριστών κεφαλαίων, οι "μορφές", οι "τόποι επιφοιτήσεων", η "ιδιουσυστασία" κάθε φοβήτρου, το κοινωνικό του



έρεισμα, και διαπιστώνεται η ταύτιση των μορφών του μ'αυτές του οικείου περιβάλλοντος, η εναρμόνισή τους με το περιβάλλον· γίνεται φανερό ότι οι ιδιότητες είναι ανάλογες προς τις μορφές κι ότι τό φόβητρο παρουσιάζεται όπου και ο άνθρωπος .

Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται η υπερφυσική υπόσταση του φοβήτρου. Διαπιστώνεται η απόρροια της υπερφυσικότητας από θρησκευτικές πεποιθήσεις. Γίνεται αναφορά στο μυθικό ένδυμα του φοβήτρου, στη δαιμονική, άόρατη φύση του, στην ιδιότητα της εξαφάνισης, της μεταμόρφωσης, της λάμψης και της προσκόλλησης. Εκτίθεται η διαπίστωση πως η υπερφυσική υπόστασή του κυοφορεί το κακό, κινεί το νήμα του παράδοξου, της ασθένειας, του τραγικού (" Αίτια και μορφές κακού "). Ανάγονται έτσι όλα, κατά τρόπο προληπτικό, στην ύπαρξη και παρουσία μιας άόρατης, δαιμονικής δύναμης. Η υπερφυσική φύση του, ως εκ τούτου, αποτελεί πηγή φόβου.

Το τρίτο μέρος της εργασίας συνθέτουν τα περί των "πηγών φόβου", της "γέννησης του φοβήτρου" και της "λειτουργίας του φόβου" όπου αναλύεται — με βάση στοιχεία και πορίσματα προηγουμένων κεφαλαίων — η διαδικασία πρόκλησης και έλξης του φόβου και ο ρόλος του φοβήτρου ως καλλιτεχνικού μέσου στις αφηγήσεις. Πιο συγκεκριμένα παρατηρείται πως ορισμένες διαχρονικές, φυσικές πηγές ανθρώπινου φόβου αντιστοιχούν στις ιδιότητες του φοβήτρου. Παράλληλα εκτίθεται η σημασία και συμβολή της ανθρώπινης εσωτερικότητας και της συλλογικής συνείδησης γενικότερα στη διαδικασία πρόκλησης του φόβου και στην εξωτερική του έκφραση. Επειδή οι μορφές του φοβήτρου ταυτίζονται με εκείνες του περιβάλλοντος, ο φόβος καταλήγει ν' απορρέει από το ίδιο το περιβάλλον σε συνδυασμό όμως με τον εσώτερο κόσμο και την πίστη του ατόμου σχετικά με την ύπαρξη φοβήτρων. Στη συνέχεια, επισημαίνεται η χρησιμοποίηση του φόβου ως μέσου αποτρεπτικού, για ποικίλους σκοπούς, προπαντός για την τόνωση του θρησκευτικού συναισθήματος, τη μετάδοση μνημάτων ηθικής δεοντολογίας, της αγωγής γενικότερα. Τέλος, επισημαίνονται ο ρόλος του μυθικού ενδύματος των φοβήτρων, η σημασία της υπερβολής και της τάσης του "ορέγεσθαι φύσει ειδέναι" στο παράδοξο φαινόμενο της συνύπαρξης φόβου και γοητείας.

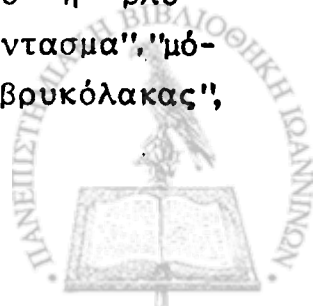


Ο Ν Ο Μ Α Σ Ι Ε Σ

1. "Βλοημένο" ("Στιλό"): 3, 9, 12, 13, 14, 17, 20 (α+β), 22, 23, 26, 27, 40, 47, 49, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 65, 74, 87, 90, 91, 97, 98, 104, 105, 106, 107, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 123, 124, 127, 128, 129, 131, 135, 137, 143, 144, 145, 148, 154, 158.
2. "Νεράιδα ("Σαμοντίβα"): 4, 5, 7, 8, 10, 11, 19, 28, 31, 32, 35, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 52, 53, 66, 70, 71, 73, 77, 88, 100, 101, 102, 117, 122, 134, 136, 146, 147, 149, 157, 160.
3. Στοιχειά και στοιχειωμένοι τόποι: 1, 24, 33, 34, 41, 57, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 95, 96, 99, 103, 109, 110, 120, 132, 138, 153, 156, 159.
4. Φαντάσματα: 2, 29, 48, 50, 64, 121, 139, 141, 155.
5. Μόρα: 16, 18, 37, 39, 63, 116, 125.
6. Κακιά ώρα: 15, 21, 36, 68, 72, 89.
7. Αι-Θόδωρος: 6, 38, 54, 69, 108, 130.
8. Αίμα αδικοχυμένο: 78, 92, 93, 94, 140, 151.
9. Διάβολος : 30, 61, 75, 126.
10. "Αέρας" (Αερικό): 67, 76, 152.
11. Βρουκόλακας: 142, 150.
12. Καλλικάντζαροι: 25, 133.

Κατά τη λαϊκή δοξασία, η υπόσταση των διαφόρων φοβήτρων είναι δαιμονική, εκτός από αυτή του Αγίου Θεοδώρου αφού πρόκειται περί αγίου.

Παρά την κοινή δαιμονική φύση τους, διακρίνονται μεταξύ τους και φέρουν διαφορετικές ονομασίες: "στιλό" ή "βλοημένο", "νεράιδα" ή "σαμοντίβα", "στοιχειό", "φάντασμα", "μόρα", "κακιά ώρα", "διάβολος", "αέρας" ή "αερικό", "βρουκόλακας", "καλλικάντζαρος".



Οι ονομασίες "φάντασμα", "ζούζουλο", "στοιχειό" και "αέρας", που απαντώνται συχνά στις αφηγήσεις, έχουν έννοια γενικότερη και δεν αντιστοιχούν, η κάθε μιὰ χωριστά, απλά και μόνο σε μια συγκεκριμένη τάξη φασμάτων. Αναφέρεται ως παράδειγμα η παράδοση αρ. 57, όπου ο αφηγητής αδυνατεί να κατονομάσει το θορυβοποιοό φάσμα του στοιχειωμένου οικήματος και καταφεύγει αρχικά στους γενικούς χαρακτηρισμούς "φάντασμα" και "ζούζουλο" πράγμα που επισημαίνεται και στις αφηγήσεις 65 και 127.

Ότι η λέξη "ζούζουλο" χρησιμοποιείται ως ονομασία παντοειδών φοβήτρων γίνεται φανερό και στις παραδόσεις 63, 65, 108, 127, 129, 137. Με την ίδια λέξη ο αφηγητής προσονομάζει τη "μόρα" (63) και το "βλοημένο" (127, 129, 137).

Εξάλλου φαντάσματα θεωρούνται και ονομάζονται το "βλοημένο" (14, 20α, 26, 58, 62, 97, 98, 113, 114, 124, 127), η "μόρα" (18), τα νυχτερινά φόβητρα στοιχειωμένων οικημάτων (103, 138), οι "σαμοντίβες" (νεράιδες) (157), ο διαβολικός κόσμος (126). Το "φάντασμα", συνεπώς, αν και αποτελεί χαρακτηρισμό μιας συγκεκριμένης τάξης φασμάτων, καθώς δείχνει και ο πίνακας που προτάχθηκε, ταυτόχρονα έχει πλατύτερη έννοια και χρήση, εν αντιθέσει προς τις ονομασίες "νεράιδα", "μόρα", και "βλοημένο", που έχουν ειδικότερη σημασία και αναφέρονται σε κάποιο συγκεκριμένο φάσμα.

Είναι χαρακτηριστικό ότι και "στοιχειά" ονομάζονται τα φαντάσματα (2, 139), το βλοημένο (9, 14, 27, 58, 60, 107, 128, 148) και οι νεράιδες (51, 100). Γενική, εξάλλου, είναι και η χρήση της λέξης "αέρας" δεδομένου ότι τόσο η νεράιδα (19) όσο και το βλοημένο (148) αποκαλούνται "αερικά".

Από τα παραπάνω και σύμφωνα με απόψεις πληροφορητών οι λέξεις "ζούζουλο", "στοιχειό" και "αερικό" φαίνεται ν' αποτελούν συνώνυμα του φαντάσματος¹.

1. Βλ. και Ν. Πολύτου, Παραδόσεις τ. Β', εν Αθήναις 1904, σ. 1053 :

"Συνώνυμα του στοιχειού είναι τα ζούδιο, ήσκιος, ζούζουλο, ζούμπερο, θεριό, αλλά τούτων η χρήση είναι γενικωτέρα, λεγομένων και επί άλλων δαιμονικών φασμάτων...."



Ι. Ο Ι Μ Ε Ρ Ο Σ

Α' ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

1. Α. 2. 3. 4.

Α' Μ Ε Ρ Ο Σ
ΓΗΙΝΗ ΥΠΟΣΤΑΣΗ

ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΤΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ

1. 2. 3. 4. 5. 6.

50, 51, 52, 121, 122, 123.

Αδίστα δίδεται μετ' αλληλίας η φύση των ανθρώπων με ανθρωπότητα αντίθετα, με άλλες κοινωνικές των ανθρώπων, η φύση της καρδιάς προύραση επιτρέπει άνετα και την κατά φύσιν ανθρωπότητα:

3) Π α ρ α δ ο σ 107 ΚΟΥΡΕΛΛΗ 107, 108, 109.

Το ερωτικό περιστατικό με τη μορφή ποίησης, με τη μορφή

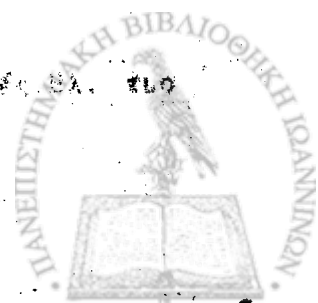
4) Π α ρ α δ ο σ 108 108, 109, 110, 111.

Καινο προβάλλει το θέμα των τριών παραδόσεων με το 107 ονόμαζομαι, με μορφή πολιτικού, συνάπτει σχέση με τον 108. (Η παράδοση 107 αποτελεί παραλλαγή της 108 από το 108, 110.

5) Α ν τ ρ ο σ 57, 54, 85, 84, 137 138.

Στην παρ. 57 οι άνοιχοι του στοιχειώδους στίχου ανήκουν στην φύση κίνηση όμοιο με άνδρα, το γεγονός ότι η αντί ανδρική μορφή φέρει επιρροή κυρίως σε γυναίκες, οι γυναίκες αποκτάνε. Στις παραδόσεις 84 και 137 η γυναίκα εκμυσθεύεται το πρόσωπο νεαρό, στο σύζυγο. Η γυναίκα στο 107, 108 και 85, 84, 137. Παρανοιάζεται και γίνεται μπροστά 2' 13" (84). Και ομοίως γυναίκα φέρει κατόπιν της έναν άνδρα στη ποίηση και κινείται. Η 137 είναι ίδια φέρει, ωστόσο, στην 82 επιρροή, με άνδρα.

1. Στην παράδοση 137, το ερωτικό περιστατικό με κομμάτι ποίησης 84, 138, 139, σ. 108.



Ι. Ο Ι Μ Ο Ρ Φ Ε Σ

Α' ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΜΟΡΦΕΣ

1. Α ν δ ρ ι κ έ ς

α) Σ χ ή μ α α ν θ ρ ώ π ο υ α ό ρ ι σ τ α: 48, 60, 81, 82, 121, 137, 141.

Αόριστα δίδεται περιγραφή του φάσματος ως ανθρώπου.

Αντίθετα, σε άλλες αφηγήσεις των ανθρωπόμορφων δειμάτων η εναργής περιγραφή επιτρέπει ακόμα και την κατά ηλικία διάκριση:

β) "Π α ι δ ά κ ι κ ο υ ρ ε λ ι α σ μ έ ν ο": 72
Το δαιμόνιο παριστάνεται με τη μορφή ρακένδυτου αγοριού.

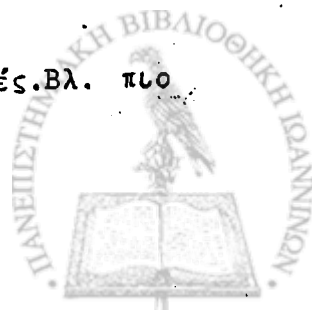
γ) Π α λ ι κ ά ρ ι: 9, 12, 74, 107.

Κοινό προβάλλει το θέμα των τεσσάρων παραδόσεων όπου το "βλοημένο", με μορφή παλικαριού, συνάπτει σχέσεις με νέα θνητή. (Η παράδοση 107 αποτελεί παραλλαγή της 12 ενώ η 74 της 14).

δ) 'Α ν τ ρ α ς: 57, 64, 83, 84, 137¹, 139.

Στην παρ. 57 οι ένοικοι του στοιχειωμένου σπιτιού αντικρίζουν το φάσμα κάποτε όμοιο με άνδρα. Το γεγονός ότι τα υπό ανδρική μορφή φάσματα επιφαινόνται κυρίως σε γυναίκες, δεν μένει απαρατήρητο. Στις παραδόσεις 64 και 139 η γυναίκα εκμυστηρεύεται το παράδοξο γεγονός στο σύζυγο: "Πηγαίνω στο μαγειριό και βλέπω έναν άντρα. Παρουσιάζεται και χάνεται μπροστά μ'." (64). Και αλλού γυναίκα "βλέπει απέναντί της έναν άντρα στα τσολιάδικα ντυμένο." (83). Το ίδιο φάσμα, ωστόσο, στην 82 επιφαινεται σε άντρα.

1. Στην αφήγηση 137, το φάσμα παρουσιάζεται με ποικίλες μορφές. Βλ. πιο κάτω, σ. 105.



ε) Γέροντας: 76.

Παρουσία αερικού σε λεχώνα με σχήμα γέροντα. Συχνά τα δαιμόνια παίρνουν όψεις οικείων προσώπων που παραπλανούν τον θεατή. Εμφανίζονται, όχι σπάνια, με τη μορφή:

στ) Αγαπητικού : 14, 20α, 58, 62, 100.

Στις αφηγήσεις αυτές, το φάσμα προσλαμβάνει την όψη του αγαπητικού μιάς νέας και συνάπτει μαζί της δεσμό.

ζ) Αγροφύλακα: 80, 153.

Ο νυχτερινός διαβάτης των αφηγήσεων "είδε έναν άνθρωπο και νόμισε πως ήταν ο αγροφύλακας του χωριού" του (80). Του αποτείνει το λόγο, ενώ είναι στοιχειό τον ακολουθεί στο σπίτι, όπου προκαλεί κρότους, σύγχυση και τρομοκρατεί τους ενοίκους.

η) Συζύγου: 50, 137.

Στη γυναίκα επιφάνεται με τη μορφή του συζύγου της.

θ) Συγγενικού προσώπου : 57.

Στο στοιχειωμένο σπίτι το νύκτιο φόβητρο παρουσιάζεται με τη μορφή συγγενικού προσώπου.

ι) Πεθερού νέας : 20β, 145.

Το φόβητρο, που αρχικά εμφανίζεται στη νέα πυρίμορφο (στιό), μεταμορφώνεται στη συνέχεια και με όψη του πεθαμένου πεθερού της μπαίνει στο δωμάτιο και της συνιστά να τηρήσει την επίσκεψή του μυστική.

2. Γυναικείες.

Ποικίλα φόβητρα, που πλανώνται τη νύχτα, περιγράφονται επίσης ως:

α) "Κοπέλα": 4, 28, 31, 32, 35, 42, 57, 66, 71, 84, 122.

Σχήμα που προσιδιάζει κατά πρώτιστο λόγο σε νεράιδες, κατά δεύτερο σε φάσματα στοιχειωμένων σπιτιών.

β) "Γυναίκα": 5, 19, 43, 44, 51, 53, 67, 70, 73, 77, 117, 136, 146, 147, 156, 160.

Είναι η κατ'εξοχήν μορφή του νεραϊδικού κόσμου, αλλ'όχι σπάνια των αερικών και των στοιχειών.



γ) "Γ λ α γ λ ά" : 30.

Παρουσία του σατανά με όψη γριάς μαυροφόρας.

δ) "Μ α υ ρ ο φ ό ρ α" : 76.

Μορφή αερικού που επιφαίνεται σε λεχώνα.

ε) "Γ ύ φ τ ι σ σ ε ς" : 29.

Μορφές φαντασμάτων

Και στις γυναικείες μορφές παρατηρείται κάποτε η ομοιότητα με πρόσωπα οικεία που παραπλανά το θεατή. Σ'αυτές τις περιπτώσεις, τα φάσματα εμφανίζονται ως:

στ) Α δ ε ρ φ ή : 66, 122.

Τρεις νεράιδες φανερώνονται ξαφνικά σε δύο νέους "ίδιες κι απαράλλακτες και οι τρεις με την αδερφή" ενός συγχωριανού τους (122). Εξάλλου και στην 66 η ομοιότητα της νεράιδας με την αδελφή του στρατιώτη είναι παραπλανητική.

ζ) Γ ε ι τ ό ν ι σ σ α : 67, 77.

Το αερικό (67) και η νεράϊδα (77) εμφανίζονται όμοια με μιά-γειτόνισσα του πειραζόμενου.

η) Σ ύ ζ υ γ ο ς : 136.

Η νεράϊδα επιφαίνεται στο φρουρό ως η σύζυγος του στρατιωτικού διοικητή. (οι παραδόσεις 71 και 136 αποτελούν παραλλαγές της 66).

θ) Ν ο ν ά τ ο υ θ ύ μ α τ ο ς : 144.

Στο "διάργος" (σύνορο δυο αγρών) όπου πλάγιασε ο αγρότης "είδε τη νονά τ: Αλλαγμένη πήγαινε κι ήθελε να κοιμηθούν μαζί:" (144).

Β' ΜΟΡΦΕΣ ΖΩΩΝ

Συνήθως τα ζωόμορφα φάσματα εμφανίζονται ως:

α) Γ ά τ α : 2, 57, 58, 91, 115, 127, 129.

β) "Μ α ῦ μ ο ὄ ν ι": 37, 39, 57, 116.

γ) Φ ί δ ι: 9, 14, 74, 75, 137.

δ) Σ κ υ λ ί : 18, 59, 98, 137.

ε) Κ α τ σ ί κ ι (γ ί δ ι): 104, 137, 143.



- στ) Χ ή ν α : 87, 105.
 ζ) Ψ ά ρ ι : 74, 127.
 η) "Ν του γ ά ν ι" (ε λ δ ο ς ό ρ ν ε ο υ) : 22, 123.
 θ) Π ρ ό β α τ ο : 137.
 ι) Μ ο σ κ ά ρ ι : 135.
 ια) Κ λ ώ σ σ α : 2.
 ιβ) Κ α τ σ ί κ α : 158.
 ιγ) "Γ ο μ ά ρ ι" : 143.
 ιδ) Γ ε λ ά δ α : 137.
 ιε) Α ρ κ ο ύ δ α : 129.
 ιστ) "Β ο ρ ρ ι δ ι ν ό κ ε φ ά λ ι" : 114.

Γ' ΜΟΡΦΕΣ ΕΞΩΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ

1. Σ κ ι ώ δ ε ι ς : 33, 34, 54, 64, 72, 108, 144, 153, 155.

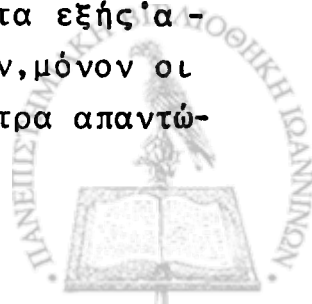
Κάποτε τα φόβητρα επιφαίνονται ως ίσκιλοι ποικιλόσχημοι. Παρουσιάζουν σχήμα ανθρώπου (54, 64, 72, 108, 144, 155), "βουλιιάς" (33), "κάπας" ή "σιγκουνιού" (34), πτηνού (153), σκύλου (153).

2. Μ ο ρ φ ή Π ύ ρ ι ν η : 20β, 24, 26, 27, 40, 47, 55, 79, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 111, 112, 113, 118, 119, 124, 128, 135, 144, 145, 148, 152, 154, 158.

Συνήθως τα φόβητρα με πύρινη μορφή περιγράφονται ως " φώ ς " (26, 40, 87, 97, 98, 112, 124, 128, 144, 145, 148, 154) ή "φωτιά" (20β, 24, 27, 40, 47, 55, 90, 92, 93, 94, 97, 111, 112, 113, 118, 119, 145, 152, 154, 158).

3. Μ ο ρ φ ή α ν τ ι κ ε ι μ έ ν ο υ (δέμα - τος που κυλάει στο ποίμνιο) (49).

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, παρατηρούμε τα εξής: από το συνολικό αριθμό εκατόν εξήντα (160) παραδόσεων, μόνον οι 107 δίδουν περιγραφή των φασμάτων. Σ' αυτές τα φόβητρα απαντώ-



νται ανθρωπόμορφα 61 φορές, ζωόμορφα 40, πυρίμορφα 30, με μορφή σκιάδη 9 φορές και μόνο 1 φορά με το σχήμα ενός αντικειμένου. Εξάλλου 28 φορές (9, 12, 14, 20α, 20β, 48, 50, 57, 58, 60, 62, 64, 72, 74, 76, 80, 81, 82, 83, 84, 100, 107, 121, 137, 139, 141, 145, 153) εμφανίζονται όμοια με άνδρα και με όψη γυναικεία 30 φορές (4, 5, 19, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 42, 43, 44, 51, 53, 57, 66, 67, 70, 71, 73, 76, 77, 84, 117, 122, 136, 146, 147, 156, 160).

Είναι χαρακτηριστικό ότι ανδρόμορφα φόβητρα επιφαινόνται κυρίως σε γυναίκες και αντιστρόφως θηλυκά σε άνδρες. Συγκεκριμένα, μόνο σε 9 περιπτώσεις (48, 57, 60, 80, 81, 82, 121, 141, 153) ανδρικά φάσματα παρουσιάζονται σε άνδρες, στις υπόλοιπες 18 περιπτώσεις επιφαινόνται σε γυναίκες. Και τα θηλυκά φάσματα των 22 παραδόσεων (4, 5, 19, 28, 29, 31, 42, 43, 57, 66, 67, 70, 71, 73, 84, 117, 122, 136, 146, 147, 156, 160) επιφαινόνται σε άνδρες και μόνο των 7 υπολοίπων (30, 32, 35, 44, 53, 76, 77) σε γυναίκες.

Ότι οι μορφές προέρχονται από το περιβάλλον της α-γροτικής κοινότητας δεν μένει απαρατήρητο. Ο φόβος σχηματοποιήθηκε στη λαϊκή φαντασία κατ'αναλογία προς τις μορφές του οικείου περιβάλλοντος, ώστε να προβάλλει, στις αφηγήσεις, ο δαιμονικός κόσμος ανάλογος προς τον κόσμο της πραγματικότητας. Τούτο ενισχύεται και από τη διάκριση των μορφών σε ανδρικές και γυναικείες, από την ύπαρξη δύο φύλων και στον κόσμο των φασμάτων. Όλα αυτά μαρτυρούν την εξάρτηση και τροφοδότηση της λαϊκής φαντασίας από τη γήινη πραγματικότητα.

Στην ποικιλία των μορφών συμμετέχουν ιδιαίτερα ορισμένα φόβητρα:

Τ Ο Β Λ Ο Η Μ Ε Ν Ο (Σ Τ Ι Ο)

1. Α ν δ ρ ι κ έ ς μ ο ρ φ έ ς : 9, 12, 14, 20 (α+β), 58, 60, 62, 74, 107, 137, 145.

α) Άνθρωπος : 60, 137.

β) Παλικάρι : 9, 12, 74, 107,

γ) Άνδρας : 137.

δ) Αγαπητικός νέας : 14, 20α, 58, 62.

ε) Πεθερός νέας : 20β, 145.



2. Ζώων μορφές : 9, 14, 22, 47, 58, 59, 74, 87, 91, 98, 104, 105, 114, 115, 123, 127, 129, 135, 137, 143, 158.

α) Γάτα: 58, 91, 115, 127, 129. — β) Φίδι: 9, 14, 74, 137.

γ) Σκυλί: 59, 98, 137, — δ) Κατσίκι (γίδι): 104, 137, 143.

ε) "Ντουγάνι": 22, 123. — στ) Ψάρι: 74, 127.

ζ) Χήνα: 87, 105. — η) Κατσίκια: 158.

θ) Μοσκάρι: 135. — ι) Πρόβατο: 137.

ια) Αρκούδα: 129. — ιβ) Γελάδα : 137.

ιγ) Γομάρι: 143. — ιδ) Πουλί: 47.

ιε) "Βοϊδινό κεφάλι": 114.

3. Φώς ή φωτιά : 20β, 26, 27, 40, 47, 55, 87, 90, 91, 97, 98, 111, 112, 113, 118, 119, 124, 128, 135, 144, 145, 148, 154, 158.

Σχήματα φωτιάς

α) "Κεφάλι": 40, 47, 112, 113, 119, 148, 154.

β) "Μάτια" : 40, 47, 119.

γ) "Ουρά" : 40, 47, 90, 112, 113, 119, 148, 154.

δ) "Σβώλος ή μπάλλα φωτιάς": 90,

ε) "Καντηλάκι": 135.

ζ) "Φαναράκι" : 144.

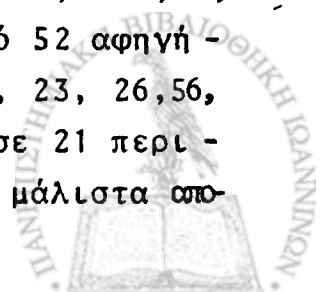
στ) "Λαμπάδα" : 91, 145.

4. Μορφή αντικειμένου : θέμα (49).

5. Ίσκιος ανθρώπου : 144.

Εμφανίζεται ανδρόμορφο, ζωόμορφο ή πυρίμορφο ό - πως αναφέρθηκε ήδη αναλυτικά.

Από την ποικιλία των σχημάτων, η πύρινη μορφή προβάλλει κυριαρχική, αφού κύρια υφή του είναι αυτή της φωτιάς (20β, 27, 40, 47, 55, 90, 111, 112, 118, 119, 145, 154, 158) ή του φωτός (26, 40, 87, 97, 98, 112, 113, 124, 128, 144, 145, 148, 154). Συγκεκριμένα, από τον συνολικό αριθμό 52 αφηγήσεων, με θέμα το "βλοημένο", μόνον 8 (3, 13, 17, 23, 26, 56, 65, 131) δε δίνουν ικανή περιγραφή του. Αν και σε 21 περιπτώσεις απαντάται ζωόμορφο, 12 ανθρωπόμορφο και μάλιστα απο-



κλειστικά ανδρόμορφο (το γυναικείο σχήμα απουσιάζει), μόνο μια φορά με όψη σκιώδη ή αντικειμένου, ωστόσο, πρωταρχική μορφή, με την οποία σε 24 περιπτώσεις εμφανίζεται, είναι η πύρινη. Πυρίμορφη πάντα μαρτυρείται απ'τους αφηγητές η παρουσία του στον αιθέρα και παριστάνεται με ποικίλα σχήματα περιγράφεται ως "κεφάλι με μάτια και ουρά" (40, 47, 90, 112, 113, 119, 148, 154), "σβώλος φωτιάς με ουρά" (90), "πουλί" (47), "καντηλάκι" (135), "λαμπάδα" (91), σε άλλη περίπτωση ως "φαναράκι" (144). Επιπρόσθετα κι όταν ακόμη παρουσιάζεται με μορφή ζώου ή ανθρώπινη, λάμψη ή φλόγα το συνοδεύει (26, 74, 123, 137, 144).

Πυρίμορφο επισημαίνεται κυρίως κατά τη διάρκεια της νύκτας, αλλά, κατά πληροφορίες, "παρουσιάζεται και τη μέρα και είναι μαύρο" (55).

Η ΝΕΡΑΪΔΑ

1) Α ν δ ρ ι κ ή μ ο ρ φ ή : 100.

α) Α γ α π η τ ι κ ό ς ν έ α ς ("ν ε ρ ά ι δ ο ς") 100.

2) Γ υ ν α ι κ ε ί α ό ψ η : 4, 19, 28, 31, 32, 35, 42, 43, 44, 51, 53, 66, 70, 71, 73, 77, 122, 136, 146, 147, 160.

α) Γ υ ν α ί κ α : 19, 43, 44, 51, 53, 70, 73, 77, 136, 146, 147, 160.

β) Κ ο π έ λ α : 4, 28, 31, 32, 35, 42, 66, 71, 122.

γ) Α δ ε λ φ ή : 66, 122.

δ) Γ ε ι τ ό ν ι σ σ α : 77.

ε) Σ ύ ζ υ γ ο ς σ τ ρ α τ ι ω τ ι κ ο ύ δ ι ο ι κ η τ ή : 136.

Επί συνόλου 37 αφηγήσεων με αναφορά στο νεραϊδόκοσμο, μόνο οι δεκαπέντε (5, 7, 8, 10, 11, 45, 46, 52, 88, 101, 102, 117, 134, 149, 157) δεν παρέχουν ικανή περιγραφή του. Στις 22 υπόλοιπες η νεραίδα, σε αντίθεση με άλλα φόβητρα, δεν παρουσιάζεται πολύμορφη. Στη λαϊκή φαντασία πάντα διατηρεί ανθρώπινη μορφή. Πιο συγκεκριμένα, παριστάνεται κατ'εξοχήν θηλυκή. Σ'εννέα παραδόσεις χαρακτηρίζεται ως "κοπέλα" (4, 28, 31, 32, 35, 42, 66, 71, 122) , σε δώδεκα άλλες "γυναίκα" (19, 43, 44, 51, 53, 70, 73, 77, 136, 146, 147, 160) και μόνο σε μίαν αφήγηση γίνεται λόγος για νεραίδα αρσενική (νεραϊδος) που παίρνει τη μορφή του αγαπητικού μιας νέας και συνδέεται μαζί της ερωτικά (100). Αλλά, σύμφωνα με τη λαϊκή δοξασία, οι "νεραϊδες καθ'εαυτού είναι κοπέλες, οι ομορφότερες οι κοπέλες"(32)

που, όχι σπάνια, εμφανίζονται με όψη ή το σχήμα γνωστού προσώπου, αδερφής (66, 122), γειτόνισσας (77) ή συζύγου (136), ομοιότητα που παραπλανά τό θύμα¹.

ΦΑΝΤΑΣΜΑΤΑ

1. Ανδρική μορφή : 48, 50, 64, 121, 139, 141.
 - α) Άνθρωπος : 48, 121, 141.
 - β) Άντρας : 64, 139.
 - γ) Σύζυγος : 50.

2. Γυναικεία όψη : 29.
 - α) Γύφτισσες : 29.

3. Μορφή ζώου : 2.
 - α) Γάτα : 2.
 - β) Κλώσσα : 2.

4. Ίσκιος : 64, 155.
 - α) Ίσκιος ανθρώπου : 64, 155.

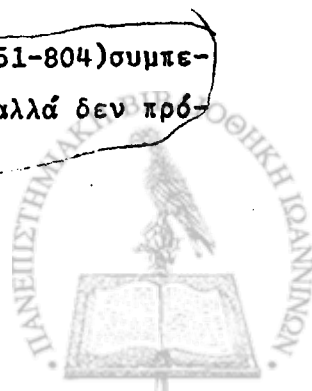
ΜΟΡΦΕΣ ΦΑΣΜΑΤΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΜΕΝΩΝ ΤΟΠΩΝ

1. Ανδρική μορφή : 57, 80, 81, 82, 83, 84, 153.
 - α) Άνθρωπος : 81, 82.
 - β) Άντρας : 57, 83, 84.
 - γ) Αγροφύλακας : 80, 153.

2. Γυναικεία όψη : 57, 84, 156.
 - α) Κοπέλα : 57, 84.
 - β) Γυναίκα : 156.

3. Ζώου μορφή : 57.
 - α) Γάτα : 57.
 - β) "Μαϊμόνι" : 57.

1. Ο Ν. Πολίτης στις παραδόσεις του (Α', αρ. 651-804) συμπεριέλαβε μεγάλο αριθμό αφηγήσεων για τις νεράιδες, αλλά δεν πρόφτασε δυστυχώς να τις σχολιάσει.



4. Άλλες μορφές : 24, 79.

α) Φωτιά : 24.

β) Φαναράκι : 79.

5. Ίσκλος : 33, 34, 153.

α) "Βουβυλά" : 33.

β) "Κάπα", ή "Σελκούβι" : 34.

γ) Πουλί : 153.

δ) Σκυλάκι : 153.

ΑΕΡΙΚΟ ("ΑΕΡΑΣ")

1. Ανδρική μορφή : 76.

α) Γέροντας : 76.

2. Γυναικεία όψη : 67, 76.

α) Γελτόνισσα : 67.

β) Μαυροφόρα : 76.

3. Φωτιά : 152.

ΔΙΑΒΟΛΟΣ

1. Γυναικεία όψη : 30.

α) Γλαυιά : 30.

2. Ζώου μορφή : 75.

α) Φίδι : 75.

3. "Κόσμος" : 126.

ΜΟΡΑ

1. Ζώων μορφές : 18, 37, 39, 63, 116, 125.

α) Γάτα : 63.

β) Μαϊμούβι : 37, 39, 116, 125.

γ) Σκυλί : 18.

ΑΙ - ΘΟ ΔΩΡΟΣ

1. Ίσκλος ανθρώπου : 54, 108.

Συνοπτικά, ανδρόμορφα παρουσιάζονται κατά πρώτο λόγο το "βλο-
ημένο" (9, 12, 14, 20α, 20β, 58, 60, 62, 74, 107, 137, 145), τα φαντά-
σματα (48, 50, 64, 121, 139, 141), τα στοιχεία (57, 80, 81, 82, 83 ,



84, 153) και κατά δεύτερο το αερικό (76) και η νεράιδα (100).

Γυναικεία όψη παρουσιάζουν τα φαντάσματα (29), το αερικό (67, 76), ο διάβολος (30), τα στοιχεία (57, 84, 156) και κατ' εξοχήν οι νεράιδες (4, 19, 28, 31, 32, 35, 42, 43, 44, 51, 53, 66, 70, 71, 73, 77, 122, 136, 146, 147, 160).

Ζώομορφα επιφαίγονται η μόρα (18, 37, 39, 63, 116, 125), το "βλοημένο" (9, 14, 22, 47, 58, 59, 74, 87, 91, 98, 104, 105, 114, 115, 123, 127, 129, 135, 137, 143, 158), τα φαντάσματα (2), τα στοιχεία (57).

Με σκιάδη μορφή παρουσιάζονται τα στοιχεία (33, 34, 153), τα φαντάσματα (64, 155), ο Αι-θόδωρος (54, 108), το "βλοημένο" (144) και η κακιά ώρα (72).

Τέλος, με πύρινη μορφή προβάλλουν τα στοιχεία (24, 79), το αερικό (152), το αδικοχυμένο αίμα (92, 93, 94) και κατ' εξοχήν το "βλοημένο" (20β, 26, 27, 40, 47, 55, 87, 90, 91, 97, 98, 111, 112, 113, 118, 119, 124, 128, 135, 144, 145, 148, 154, 158).

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι μορφές, τόσο των ζώων όσο και οι ανθρώπινες, τίποτα το τρομακτικό δεν παρουσιάζουν. Κάποια δόση υπερβολής απαντάται σποραδικά στο μέγεθος και στα χαρακτηριστικά της μορφής των φοβήτρων και είναι αυτό που τα διαφοροποιεί από τ' αντίστοιχα όντα του αισθητού κόσμου.

Η δυσμερφία, η παραμόρφωση, που επιφυλάσσουν έκπληξη και φόβο, απουσιάζουν. Αντίθετα, το φάσμα με παλικαριού μορφή χαρακτηρίζεται ως "έμορφο" (74) ή "πολύ καλό" (9), ενώ οι εκφράσεις "δεν έβαλε ιδέα" (22, 59) ή "δεν υποψιάστηκα για φάνταγμα" (97, 98), που χρησιμοποιούν συχνά οι αφηγητές κατά την περιγραφή τους, κάνουν σαφές, ότι μορφολογικά δεν παρουσιάζει τίποτα το ιδιαίτερο. Μ' άλλα λόγια παρουσιάζει, όπως ανέφερα και προηγουμένως, μορφές ανάλογες προς εκείνες της πραγματικότητας.



ΙΙ. ΙΔΙΟΣΥΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΦΟΒΗΤΡΩΝ

Α' ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ

Το θηλυκό φόβητρο

1. Ιδιότητες

- α) Η αγάπη για το νερό — Η κολύμβηση (διον της νεράιδας (ένυδρο πλάσμα): 4, 10, 19, 31, 35, 42, 51, 52, 73, 102, 117, 146.
- β) Τ' όνομα "νεράιδα": 19. — "Σαμοντιβία": 19, 73, 88, 157.
- γ) Ο φόβος του κεραυνού: 11.
- δ) Κλέπτρια: 29, 53.
- ε) Γενναιοδωρία: 57.

2. Εργασία και Σύνεργα

- α) Δουλειά: 52
- β) "Γνέσιμο": 19, 28, 32, 42, 52, 117.
(Ρόκες: 4, 19, 28, 32, 42, 52, 117, 146.
"Δράχτια": 4, 32.
"Τούπες" ή "τ'λούπις": 4, 32, 42, 117. — "Ασπρες": 32, 42, 117.)
- γ) "Καλάμισμα": 43.
("Ρουδάνις": 43.)
- δ) "Ίδισμα": 43.
("Διάστρις": 43.)



- ε) Μαγεύματα Φαγητού: 7, 8.
 στ) Τραπέζι (γεύμα): 7, 44, 45.
 ζ) Βράσιμο Κρομμυδιών: 44.
 (Κληματόβεργες: 44.
 Τέντζερης: 44.
 Πυροστιά: 44.)

η) Δουλειές σπιτιού: 70.

3. Τάσεις Καλωπισμού - Ενδυμασία.

- α) "Αλλάζουν" (βάζουν καινούργια ρούχα): 5, 19.
 β) "Αλλαγμένες": 32, 43, 122.
 γ) "Φτιάχνονται": 5.
 δ) "Στολίζονται": 19.
 ε) "Τσούκνες": 19, 32, 70, 73, 77, 117, 122, 146, 147.
 στ) Πιστίρκες κόκκινες": 19.
 ζ) "Ζωνάρια": 43.
 η) "Ντιουλμπένια": 4, 19, 70, 73, 77, 146, 147.
 θ) "Τσιμπέρια": 5, 32, 146.
 ι) "Πουκάμισα" με "ποδιές": 4.
 ια) "Φλουριά": 122.
 ιβ) "Σε κάθε τόπο, οι φορεσιές φορά το χωριό έτσι παρουνιάζονται": 43.

4. Ισότητα

- α) "Ίδιες η μία με την άλλη": 19.
 β) "Ένα καλούπι": 19.
 γ) "Ένα παπούτσι": 32.
 δ) "Ένα ψαλίδι": 19, 32, 117.
 ε) "Μια φωνή": 117.



- στ) " 'Ιδία κορμοστασιά": 19.
 ζ) " Μιά στολή": 19.
 η) " 'Ιδία φορεσιά" ή "νιά φου-
 ρισιά: 19, 32, 117.
 θ) " Μιά ομορφιά": 19, 52.
 ι) " Καμιά δεν ιξέχει": 19.
 ια) " Νιά λαμπαδιά": 32.

5. Ιδανική, Σαγηνευτική Ομορ- φιά—Κάλλος

- α) Πανύψηλη: 117.
 β) Κάλλος της νεραϊδας: 19, 31,
 32, 35, 70, 71, 117, 136.
 γ) "Πεντάμορφη": 32.
 δ) Ανυπέροβλητο κάλλος: 35.
 (Σύγκριση νεραϊδικής ομορφιάς με της θνητής
 —χάσιμο ομορφιάς, φωνής— η επίδειξη ομορφιάς στην
 κοινότητα).
 ε) Επικίνδυνη ομορφιά: 35.
 (Εκθαμβωτική, σαγηνευτική, αιχμαλωτιστική, ακα-
 ταμάχητη, αφομοιωτική ομορφιά).
 στ) "Ριγεδανή" ομορφιά: 117.

6. Πάθη

- α) Ερωτότροπες αντιδράσεις
 ή διαθέσεις
 (Περιπτώξεις (εναγκαλισμοί): 31.
 Ασπασμοί: 31.
 Σχέσεις με θνητούς.)
 β) Έρωτες (ερωτική συμπερι-
 φορά, δράση).
 Έρωτας: 5, 66, 70, 71, 84, 136, 156.
 Μοιχεία: 136.
 Ζηλοτυπία (Όροι του δείμα-



ματος, συστάσεις, υποδείξεις, απαγορεύσεις — Εκδίκηση λόγω παράβασης των απαγορεύσεων): 101.

7. Έγγαμος βίος

- α) Γάμος: 5, 70, 136.
- β) Εγκυμοσύνη 51.
- γ) Τοκετός (γέννα): 5, 51, 70.
- δ) Κολύμπημα (Λούσιμο βρέφους): 51.
- ε) Σπαργάνωμα (φάσκιωμα): 51.
- στ) Οκεφαλόδεσμος (Έκφραση ή σύμβολο δύναμης — Εγκατάλειψη θνητού (απιστία) όταν επανακτά τον κεφαλόδεσμο): 5, 70.

8. Διονυσιακή Υποσταση (Φύ-

ση).

- α) Όργανα: 35, 88, 157.
- β) "Φλοέρα": 70.
- γ) Βιολιά: 157.
- δ) Γκάλιντες: 19, 88, 134, 157.
- ε) Νταούλια: 88, 134, 157.
- στ) Ανυπέρβλητη (σειρηνική) μελωδία: 35.
- ζ) Αιχμαλωτιστική, αφομοιωτική μελωδία: 35.
- η) Γλέντι (διασκεδάσεις): 19, 45, 157.
- θ) Εύθυμος θίασος (Όμιλος (παρέα) του νεραϊδόκοσμου): 19, 35, 134, 157.
- ι) Φωνές ζωηρές — Ανάκατες ομιλίες θιάσου ("Τζιαβαλιά"): 19, 43, 46, 88.
- ια) Τραγούδια: 19, 35, 117, 157.
(Συγκρίσεις νεραϊδικών τραγου-



διών με αυτά μιάς θνητής : 35)

ιβ) Χοροί θορυβώδεις : 5, 11, 19, 70, 134, 157.

ιγ) Τραπεζί κοινό (συμπόσια) : 7, 44, 45.

Κοινό χαρακτηριστικό όλων των φοβήτρων, γενικά, αποτελεί η δυνατότητά τους να προσλαμβάνουν ποικίλες μορφές, οικείες στο περιβάλλον της αγροτικής κοινότητας.

Ωστόσο, μορφή και ιδιότητες εξ ολοκλήρου ανθρώπινες διατηρούν μόνο οι νεράιδες που εκπροσωπούν κατεξοχήν τη γυναικεία¹ φύση και ιδιοσυστασία. Τα δεδομένα ενός αριθμού παραδόσεων (4, 10, 19, 31, 35, 42, 51, 52, 73, 102, 117, 146) μαρτυρούν τη στενή σχέση τους με το υγρό στοιχείο. Σε μιαν αφήγηση, συγκεκριμένα, αναφέρεται: "...κολυμπάν σε βρύσες κι ανάβρες, στα ποτάμια μέσα στο νερό. Γι αυτό τις λεν νεράιδες..." (19). Σαφώς, όπως βλέπουμε, συσχετίζεται τ'όνομά τους με τη χαρακτηριστική ιδιότητά τους, την αγάπη τους για το νερό². Ωστόσο, στο ιδίωμα της κοινότητας πολύ συχνά αποκαλούνται "σαμοντίβες"³ (βλ.αφ.19, 73, 88, 157): "... είδε κει να περπατούν τρείς γυναίκες (...) ήταν σαμοντίβες, δηλαδή

1. Βλ. πιο πάνω, σ.35.

2. Σχετικά με την ονομασία των νεράιδων βλ. Ν.Γ.Πολίτου, Τα ονόματα των Νεράιδων και των Ανασκελάδων, Λεξικογραφικόν Αρχείου της Μέσης και Νέας Ελληνικής, 5 (1918), σ.17-32. Βλ. και Στ. Κυριακίδου, Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Α, Αθήνα 1965, σ.194-9.

3. Για τις σαμοντίβες (samovili και samodivi) στη βουλγαρική (και νοτιοσλαβική) βλ. C h r i s t o V a k a r e l s k i, Bulgarische Volkskunde, Βερολίνο 1969, σ.230-232. Ενώ για το δεύτερο μέρος της λέξης -vila- υπάρχουν μαρτυρίες ήδη από το 13^ο αιώνα, οι εκφράσεις samovila και samodiva βρίσκονται μόλις από το 18^ο αιώνα και ύστερα. Ειδικά η samodiva επιφάνεται τη νύχτα προς την 29^η Δεκεμβρίου στα πηγάδια. Ετυμολογικά ο Vakarelski την ανάγει σε ινδογερμανική ρίζα, "η οποία δηλώνει ανώτερα ή κατώτερα μυθολογικά όντα σε μερικές από τις ινδογερμανικές γλώσσες. (σανσκρ. deva-s θεός, λατ. deus, Ζένό daeva θεότητα, δαίμων, λιθ. diēvas θεός κ.λ.π.)" σ.232. Ωστόσο, λίγο παρακάτω κάπως αντιφατικά προς τα προηγούμενα ο V a k a r e l s k i γράφει: " Η ομάδα των samovili-samodivi είναι ειδικά νοτιοσλαβική και δημιουργήθηκε στη Βαλκανική Ήερσόνησο. Εντούτοις οι ονομασίες τους και μερικές παραλλαγές τους συνηγορούν για μια παλαιότερη σλαβική βάση, η οποία ωστόσο έχει πλήρως καλυφθεί από τοπικά λαογραφικά στοιχεία" (σ.232). Πράγματι η ελληνική samodiva δεν έχει παρά ελάχιστα κοινά γνωρίσματα με τη βουλγαρική και νοτιοσλαβική.



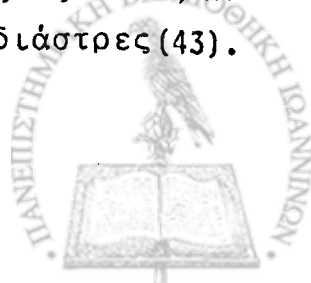
νεράιδες. Εμείς τότε τις λέγαμε σαμοντίβες." (73). Οι πιο πολλοί πληροφορητές θεωρούν τη λέξη "σαμοντίβα" συνώνυμο της νεράιδας, δηλαδή ταυτίζουν τις νεράιδες με τις "σαμοντίβες". Όμως, κάποτε επισημαίνεται και μια διαφορά: "Αυτές (οι σαμοντίβες) είναι της ξηράς (...). Με τη διαφορά, όμως, υπάρχουν κι νεράιδες μέσα στα νερά (...). Γι' αυτό τις λεν νεράιδες (...). Ή ναίικες είναι κι αυτές. Άλλες της ξηράς, άλλες στου νιρό". (19). Επιπρόσθετα, κατ' άλλους πληροφορητές, οι "σαμοντίβες" είναι γυναίκες αποκλειστικά μαυροφόρες κι εντοπίζονται κυρίως σε ακαθαρσίες ("κοπριές", στάχτες και στα "σαπουνίδια") αντίθετα από τη νεράιδα που φορεί, κατά κανόνα, τοπική ενδυμασία και βγαίνει σε νερά.

Ένα άλλο γνώρισμα που τις χαρακτηρίζει είναι ότι δοκιμάζουν το φόβο του κεραυνού. Ενδεικτικός είναι ο διάλογος μιας νεράιδας με θνητό:

" — Δε φουβούμιστι απ' άλλου τίπουτα, φουβούμιστι μυναχά, λέει, απ' τουν κισαννό μεις. Απ' άλλου τίπουτα δε φουβούμιστι'..." (11).

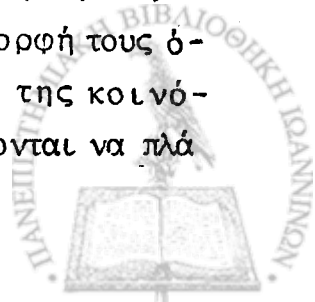
Το θηλυκό φόβητρο, κάποτε, εμφανίζεται και μ' ανθρώπινα ελαττώματα περιγράφεται με τάσεις προς την κλοπή. Μια νεράιδα αποσπά δεμάτια της θημωνιάς και μάλιστα κάτω απ' τ' άγρυνο βλέμμα της αγρότισσας (53). Αλλά και φαντάσματα που παρουσιάζονται με θηλυκή μορφή, ως γύφτισσες, αφαιρούν τα πράγματα ενός σπιτιού: "Έβλεπε μπροστά τ' φαντάσματα! (...) Έβλεπε γύφτισσες να κλέβουν πράγματα του σπιτιού!" (29). Άλλοτε κάποιο θηλυκό φόβητρο παριστάνεται γενναϊόδωρο, να χαρίζει χρήματα στο νοικοκύρη ενός στοιχειωμένου σπιτιού (57).

Γενικά, πάντως, η γήινη υπόσταση των θηλυκών φοβήτρων — τα οποία, όπως προαναφέρθηκε, εκπροσωπεί κατεξοχήν ο νεραϊδόκοσμος — αντιγράφει τη γυναικεία ύπαρξη και παρουσία. Οι γυναίκες δουλεύουν στα νυχτέρια (32)· αντίστοιχα οι νεράιδες δουλεύουν κι αυτές" (52), γνέθουν (19, 28, 32, 42, 52, 117) με ρόκες (4, 19, 28, 32, 42, 52, 117, 146) και "τουλούπες" ("τούπες") άσπρες (4, 32, 42, 117), με δράχτια "τρανά" (4, 32), σύνεργα εξιδανικευμένα, εναρμονισμένα με τη μορφή και το κάλλος τους. Εξάλλου, πολλές μαζί "καλαμίζουν" με ροδάνες και "ιδιάζουν" με διάστρες (43).



Επιδίδονται στη μαγειρική (7, 8), χρησιμοποιώντας σκεύη και σύνεργα απ' την πραγματικότητα δανεισμένα (κληματόβεργες για προσάναμμα, "τέντζερη" και "πυροστιά"(44)), γευματίζουν σε κοινό τραπέζι όλες μαζί μια οικογένεια (7, 8, 44, 45). Κι όπως οι πρόσφυγες "παλιά" (...) άλλαζαν καλά κι στουλίζουσαν κι (...) πήγιναν να χουρέψ'ν" (35), όμοια κι αυτές "στολίζονται, αλλάζουν κι χορεύουν..."(19). Πρόκειται για εμφανή ταύτιση ή αντιστοιχία έξεων κι ασχολιών που παρατηρείται ανάμεσα στο νεραϊδόκοσμο και το γυναικείο κόσμο της πραγματικότητας.

Η γυναικεία σχολαστικότητα(5,19), η λεπτότητα στο ντύσιμο, μια ισχυρή ροπή για καλλωπισμό τις διακρίνει. Στις αφηγήσεις παριστάνονται να φορούν καινούργια ενδυμασία ("αλλάζουν" (5,19)), να φροντίζουν την αμφίεσή τους ("φτιάστηκε" (5)), να καλλωπίζονται(19). Πάντα, σχεδόν, εμφανίζονται "αλλαγμένες" (31,122) με φροντισμένη περιβολή τις στιγμές εργασίας (43) ή νυχτερινής περιπλάνησης (122). Ο λαϊκός δημιουργός περιέβαλε ένα ομοίωμα καλλίμορφης γυναίκας μ' εσωκόσμια περιβολή (122). Έτσι ο ακροατής των αφηγήσεων αυτών αναπλάθει πάγκαλες κοπέλες με τοπική αμφίεση που τη συνθέτουν "τσούκνες" (19,32,70,73,77,117,122,146,147, με "πιστίρκες κόκκινες"(19) και "ζωνάρια"(43), άσπρα "ντιουλμπένια" (4,19,70,73,146,147), "τσιμπέρια" (5,32,146), "πουκάμισα" με "ποδιές"(4) Άλλοτε εμφανίζονται "αλλαγμένες" με "φλουριά" (122), όμοια με κείνα που οι γυναίκες των προσφύγων φορούν και παπούτσια πανομοιότυπα. Μ' αυτό τον τρόπο, τονίζεται η γήινη υπόσταση ενός συνόλου που απορρέει από φαντασία αδύναμη να ξεπεράσει τους φραγμούς της Φύσης και του οικείου περιβάλλοντος, συνεπώς αδυνατεί να δημιουργεί εξωκόσμια όντα, άγνωστα σ' αυτήν, αντίθετα 'συνθέτει απ' τα στοιχεία της πραγματικότητας όπου κινείται. Μ' άλλα λόγια, πρόκειται για πλάσματα μ' εμφάνιση που δεν διαφέρει από εκείνη των γυναικών της κοινότητας διότι "σε κάθε τόπο ό,τι φορεσιές φορά το χωριό έτσι παρουσιάζονται"(43) Η γυναικεία φιλαρέσκεια, γενικά, βρίσκει έκφραση στη μορφή τους όπου αντικατοπτρίζεται εξάλλου και η ροπή των μελών της κοινότητας προς το ωραίο, καθώς οι λαϊκοί αφηγητές αρέσκονται να πλά



θουν πάντα μορφές ιδανικές, τείνουν, μ'άλλα λόγια, να εξιδανικεύουν κάθε νεραϊδικό στοιχείο, ν'αναζητούν το υπέρμετρο κάλλος. Γιατί αυτά που διαφοροποιούν τελικά τη νεράιδα από τη γυναίκα και συνιστούν την ιδιόζουσα φύση της, είναι το ασύγκριτο της ομορφιάς, το απaráμιλλο των τραγουδιών και των οργάνων, τα εξιδανικευμένα σύνεργα, μαζί με μια ισότητα που επικρατεί μεταξύ των μελών του νεραϊδόκοσμου. Αυτή η υπερθετική έκφραση φυσικών ιδιοτήτων είναι και ένας προΐδεασμός για τις υπερφυσικές ιδιότητες¹, των οποίων ο ρόλος θα επισημανθεί στη συνέχεια.

Η φανταστική παράσταση που συνθέτουν τα παραπάνω στοιχεία γοητεύει αυτό που είναι στην νεράιδα ιδανικό και τέλει, ως η τέλεια έκφραση της πραγματικότητας, αποτελεί πόθο του λαϊκού ανθρώπου: "... τηρού τρεις κουπέλλις αλλαγμένες, φουρισιά θ'κιά μας, τσούκνις, τσιμπέρια, νια άσπρη τρανή τούπα κένα τρανό δράχτι κι γνέθ'ν κι οι τρεις. (...) Μία μι λέει Έλα, έλα, λέει, να σι δώσω τ'ρόκα μ'." (32). Εντυπωσιακά αποδίδεται η ομοιομορφία του νεραϊδόκοσμου στις αφηγήσεις: "(...) Άσπρα ντιουλμπένια είχαν ούλις τζιάνναμ! Κι τσούκνις μι κόκκινις πιστίρκις! Κι να'χουν, λέει, ίδια κουρμουστασιά, ίδια φουρεσιά, ίδια ουμουρφιά. Ψαλίδι ούλις! Ένα ψαλίδι ... (...) Καμιά δεν ιξέχει! Αυτές είναι οι σαμοντίβες! Ίδιες η μία με την άλλη. (...) Κι αυτές τρεις είναι; Πέντι είναι; Δέκα είναι; Ούλις ένα ψαλίδι, ένα καλούπι, μια ουμουρφιά, μια στολή έχουν!" (19). "(...) Ένα ψαλίδι κι οι τρεις, ένα παπούτσι, νια φουρισιά! Ούλα νια λαμπαδιά!" (32). Επιπλέον τραγουδούν κι "όλες σε μια φωνή!" (117).

Στις παραδόσεις με ανάλογες περιγραφές (32, 117, 122) τονίζεται το πανομοιότυπο της στολής (19, 32, 117), του ύψους ("ψαλίδι" ή ψαλίδα") (19, 32, 117), των γραμμών του σώματος ("καλούπι" (19)) και του κάλλους (19, 32).

Τόσο χαρακτηριστική είναι αυτή η ομοιότητα και παύτηση (μια μορφή ή σύλληψη της ιδανικής ισότητας), ώστε δι-

1. Βλ. σχετικά πιο κάτω, σ. 92-93, 99-100, 101.

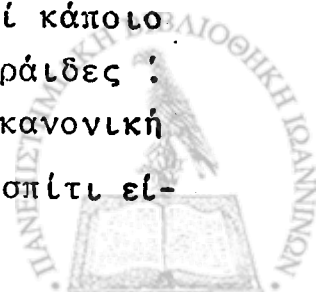


νει λαβή να υποθέσουμε πως κάποιος πόθος υποκρύπτεται σε όλ'αυτά· ίσως εκείνος της εξίσωσης στ'ανθρώπινα. Καθώς δεν υπάρχει τέτοια ισότητα στον κόσμο της πραγματικότητας, αναζητείται σε κόσμους μυθικούς, σε άλλες σφαίρες όπου πλανιέται η φαντασία, αλλά, όπως επανειλημμένα διαπιστώνεται, μια φαντασία προσγειωμένη. Από την άποψη αυτή, ο νεραϊδόκοσμος αποτελεί την προβολή ενός ανθρώπινου ονείρου.

Την τελειότητα της νεραϊδικής ομορφιάς (19,31,32, 35,70,71,117,136) δεν παραλείπουν να τονίσουν οι αφηγητές με εντυπωσιακές φραστικές επινοήσεις, όπως: "Κι ήταν όμορφη πολύ! Να την πάρεις του κεφάλι!" (136). Η λαϊκή φαντασία την επλασε πανύψηλη (117: "(...) Να τις έβλεπες! Δυο μέτρα ύψος. .."), "πεντάμορφη" (32), με όψη εξωτική που προκαλεί κατάπληξη στον θεατή: "Πήγα στην άκρη, τον όχτο, στο ρέμα και κοιτάω... έξι νεράιδες! Όμορφες οι ρουφιάνες! Πω! Πώ!" (117).

Άλλωστε τα μέλη της κοινότητας φαίνεται να διακατέχονται από τον πόθο της ομορφιάς, που την επιδεικνύουν με την ευκαιρία κάποιου γιορτάσιμου χορού: "(...). Τότε χόρευαν οι κοπέλλες κι ήθελαν η κάθε μια να δείξει ποια ήταν η ομορφότερη νύφη. (...) Κι ένας αφέντης άλλαξε πολύ τη θυγατέρα τ', μι τα πιο ακριβά στουλίδια, για να φανεί ότι ήταν πλούσιος κι η θυγατέρα τ'όμορφη, για να διαλέξει καλό γαμπρό." (35). Αλλά μιας θνητής η ομορφιά αφανίζεται απ'αυτή της νεραϊδας. Στη σύγκριση καταφεύγει ο λαϊκός δημιουργός, για να τονίσει ότι η ομορφιά της επισκιάζει την ανθρώπινη, είναι υπερφυσική. "Αυτός (ο αφέντης) δεν ήβλιπι σ'νιράιδις, μαναχά η θυγατέρα τ'. Χόριψι αυτή μαζί μι τ'ς νιράιδις κι η ομορφιά τ'ς χάνιταν" (35).

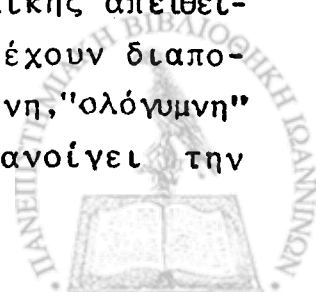
Άν και το κάλλος της μορφής, των γραμμών του σώματος εναρμονίζεται με την κομψότητα της περιβολής, στοιχεία που συνθέτουν την εικόνα μιας ιδεατής ομορφιάς, η νεράιδα παραμένει φόβητρο. Τον φόβο κυφορεί το υπέρμετρο κάλλος, δεδομένου ότι δεν είναι άμεικτο από κάποιον κίνδυνο. Πρόκειται, λοιπόν, για μια μορφή που ελκύει και συγχρόνως προκαλεί κάποιο ρίγος στον θεατή που τ'ομολογεί: "...κοιτάω έξι νεράιδες! Όμορφες οι ρουφιάνες! Πω! Πώ! (...) Κι αμέσως πήρα κανονική στροφή (...) για το σπίτι. Και την ώρα που πήγα στο σπίτι εί-



χε ανατριχιαστεί το κορμίμ'κι δεν μπορούσα να κοιμηθώ όλη νύχτα! Ακόμα και την ημέρα τις έβλεπα μετά κι είχα κιοτέψει! Να τις έβλεπες! Δυο μέτρα ύψος ύψος!..." (117)· "(...) Τον ακολουθούσε (η νεράιδα) κι φουβάταν!" (136)· στην ίδια αφήγηση τονίζεται: "Κι ήταν όμορφη πολύ! Να την πάρεις του κυράλι!"

Πρόκειται για μιαν ομορφιά εκθαμβωτική (35), ταυτόχρονα αιχμαλωτιστική (35) κι ολέθρια, που δεν υπόσχεται το καλό, αντίθετα επαπειλεί κινδύνους πράγμα που εύστοχα επισημαίνει ο αφηγητής με μια παραστατική παρομοίωση· "(...) Αυτή η ομορφιά, πό'χουν αυτές, σι θαμπώνει, όπως η αλεπού θαμπώνει τ'αρνίθια!" (35). Και αλλού: "... Είναι πουλύ όμουρφις κι τα τραγούδια που λεν δεν ιξαγουρνιούντι (εξαγοράζονται)... Ντιπ να μη θες να βγείς, βάν'ν (βάζουν) να βγείς ..." (35). Συναφώς τα λόγια της νεράιδας συγκαλύπτουν μιαν επικίνδυνη, ερωτότροπη διάθεση. Καταφεύγοντας στις γυναικείες αβρότητες και άλλα τεχνάσματα παρασύρει τον άντρα, το θύμα της στην καταστροφή, στο θάνατο: "(...) Μια όμορφη κουπέλα έβγινι. Όποιος έκαμνι τουν άντρα κι πιρνούσιν 'π'του πηγάδι τουν ίλιγι!" Έλα δω πιδί μου, λέει, έλα! Έλα παλικάρι μου!" Τουν αγκάλιαζιν, τουν φιλούσιν (φιλούσε)." Αν ριχτούμι μες στου πηγάδι, ποιος θα βγούμι πρώτους;" του 'λιγι. Τουν έβανι ρίχνιταν μέσα κι αυτός πνίγιταν. Αυτή δεν έχω ανάγκη!" (31). Οι περιπτώξεις και οι ασπασμοί της, λοιπόν, είναι οι κινήσεις ενός επικίνδунου θελγήτρου. Δεν αποτελούν παρά ένα ύπουλο δέλεαρ, τον θάνατο μ'ένδυμα γοητείας.

Αλλά και πάλι στο νεραϊδικό μύθο παρατηρείται η αποτύπωση της πραγματικότητας· τα σκιρτήματα της σαρκικής φύσης, ο έρωτας (5, 66, 70, 71, 84, 136, 156) με τις ποικίλες εκδηλώσεις, τις περιπτώξεις, τους ασπασμούς (31), η ζήλεια (101) και η μοιχεία (136), η εκδίκηση (101), γνωστά συναισθήματα και ψυχολογικές κινήσεις μιας κοινότητας, τον έχουν διαποτίσει. Σε μιαν αφήγηση (101), η ζήλεια της νεράιδας προβάλλει μέσα από τις υποδείξεις προς το θύμα της στις οποίες αντικατοπτρίζεται η έννοια της ηθικής μιας εποχής: "... τουν απαγόριυαν οι νεράιδις να κουβεντιάζει τα κουρίτσια!". Συνέπεια της τελικής απείθειας του νέου είναι ο θάνατός του. Έρωτικοί πόθοι έχουν διαποτίσει και τις αφηγήσεις 84 και 156· νύχτα περασμένη, "ολόγυμνη" γυναίκα, το στοιχειό, "ψηλή, ξανθιά με μπούκλες" ανοίγει την



πόρτα και μπαίνει στο δωμάτιο του άντρα που φιλοξενείται στο στοιχειωμένο σπίτι (156). Άλλη νυχτιά, μια "γδυτή" και "ξυπόλυτη" νέα προβάλλει "με μακριά μαλλιά ξέπλεγα" και καλεί ονομαστικά κάποιον ενοικιαστή με διάθεση ερωτική (84).

Οι νεράιδες έρχονται σ'επαφή συχνά με θνητούς (11), για τους οποίους εκδηλώνουν σφοδρό ερωτισμό. Επιδιώκουν (66, 71) ή συνάπτουν (136) ερωτικές σχέσεις με ανθρώπους, αλλά συμβαίνει και το αντίθετο, ο άνδρας να ποθεί τη σύναψη γάμου μαζί της (5, 70), που αποδεικνύεται αρχικά γόνιμος, αλλά τελικά διαλύεται. Γιατί η νεράιδα δεν παντρεύεται με τη θέλησή της άλλ'αναγκαστικά γίνεται τρόπον τινά υποχείρια, όταν συμβεί η δυναμή της, που εκφράζεται συμβολικά με τον κεφαλόδεσμο (5, 70, 146), να περιέλθει στα χέρια θνητού.

Και στον έγγαμο βίο της δεν παρουσιάζει διαφορά απ'τη γυναίκα του χωριού, εκτός από τη διηνεκή τάση για χειραφέτηση, τη συνεχή επιδίωξη ανεξαρτησίας, που δηλοποιείται με την επίμονη ζήτηση του κεφαλόδεσμου: "Το παλικάρι (...) πήρε από μια νεράιδα το μαντήλι. Η νεράιδα εκεί που χόρευε έμεινε ξαφνικά ακίνητη. Λέει αυτός"

- Σ'αγαπώ και θέλω να σε παντρευτώ.

--Κι εγώ σ'αγαπώ, αλλά δώσε μου το μαντήλι, γιατί το μαντήλι είναι η δύναμή μου.

- Δε σι το δίνω. Λέει αυτός.

Και παντρεύτηκαν. Έκαναν τέσσερα παιδιά (...) Έζησαν πολλά χρόνια μαζί. Ύστερα από πολλά χρόνια, λέει αυτή

- Δώσε μου το μαντήλι.

--Δε σι το δίνω, λέει αυτός, γιατί μ'είπε η μάνα μ'πως αν σι το δώσω θα μου φύγεις.

-Μη φοβάσαι. Λέει. Έχουμε παιδιά, δε φεύγω." (70).

Αυτή η επιμονή φαίνεται να έχει κοινωνική αναφορά, εμβάλλει την υπόνοια ότι αποτελεί προβολή ή έκφραση ενός πόθου της καταπιεσμένης και χειραφέτητης γυναίκας. Στις παραδόσεις 5 και 70, κάποιος τσαγκάρης κι ένα παλικάρι αντίστοιχα βρίσκουν την ευκαιρία ν'αποσπάσουν το "μαντήλι" μιας νεράιδας, την ώρα του χορού. Παντρεύτηκαν, έκαναν παιδιά, αλλά τελικά διαπράττουν το ίδιο σφάλμα, να της το επιστρέψουν.



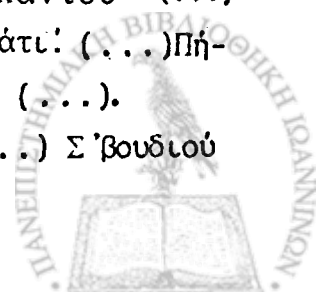
Όταν εκείνη επανακτά, μ' αυτό τον τρόπο, τη δύναμη, οπότε παύει να ελέγχεται από τον άνδρα, "φεύγει" οριστικά (5) ή παραμένει, μετά την εξαφάνισή της, ανεξάρτητη αλλά και φιλόστοργη μητέρα που εξακολουθεί "να κάνει τις δουλειές του σπιτιού, να εξυπηρετεί τα παιδιά της" (70). "(...) της έδωσε το μαντήλι, ώσπου αυτή έφυγε: Πηγαίνει στο σπίτι ο άντρας της, δε τη βρίσκει εκεί: Και συνεχούσε αυτή να πηγαίνει, να του κάνει τις δουλειές του σπιτιού, να εξυπηρετεί τα παιδιά της κιεξαφανίζιταν μετά:" (70). Ο κεφαλόδεσμος που για τη νεράιδα αποτελεί το κλειδί της ανεξαρτησίας ή υποδούλωσής της, για τον άνδρα σημαίνει αντίστοιχα τον τρόπο κατάκτησης, κατοχής ή απόκτησης μιας ποθητής συντρόφου, πράγμα που συνταυτίζεται, μπορούμε να πούμε, με την ανδροκρατική αντίληψη της εποχής. Αν, ωστόσο, αναζητηθεί κάποιος επιπλέον συμβολισμός, το μαντίλι, εκτός από σύμβολο δύναμης, φαίνεται να υποδηλώνει, κατ' επέκταση, πως για ένα ακριβό και θελκτικό πράγμα, που γεννά τον πόθο πολλών και εύκολα χάνεται, απαιτείται δεξιοτεχνία να το ηνιοχείς, να το ελέγχεις.

Παρουσιάζεται, λοιπόν, η νεράιδα γήινη, ανθρώπινη, μητέρα φιλόστοργη, δεδομένου ότι δοκιμάζει την κατάσταση της εγκυμοσύνης (51), του τοκετού (5, 51, 70) αφού αποκτά παιδιά με θνητούς και μάλιστα πολυάριθμα (70). Έχει όλες τις γυναικείες ιδιότητες και ειδικά εκείνη της μητρότητας καθώς φροντίζει το βρέφος, το πλένει (51), το περιβάλλει με σπάργανα: "(...) Κι τ'ν είδαν, λέει, πως τάχα ήταν έγκυους κι απόχτ'σιν κι τ'ν ίβλιπαν πως κουλυμπούσιν του πιδίτ'ς, πως του φάσκιουνιν." (51).

Σε μιαν αφήγηση (136) οι όροι αντιστρέφονται. Η νεράιδα συμπαθεί κάποιο στρατιώτη κι εμφανίζεται ως η κυρά του διοικητή: "(...) — Θα παρατήσου τουν διοικητή κι θα πάρου σένα: (...)

— Δεν ταιριάζουμε, αλλά θα σι πάρου γι' άντρα: Μια που σε συμπάθησα θα σε πάρω." λέει και τον ακολουθεί παντού "(...) πήγι να κοιμηθεί (αυτός) κουντά κι η γυναίκα: Στου κριββάτι: (...) Πήγινι να φάει αυτός, κάθησαν κι αυτή κουντά τ' (...).

— Θα σι πάρου: λέει. Όπ'να πας, δε σ' αφήνω: (...) Σ' βουδιού



του κέρατου να πας, λέει, γω θα ρθού να σι βρού'".

Εκείνος, όμως, επειδή αδυνατεί ν'απαλλαγεί από την παρουσία της, είναι μάλιστα ορατή μόνο σ'αυτόν¹, φοβάται: "(...)τον ακολουθούσε κι φουβάταν." (136), γιατί αυτοί που "θα τους ακολλούσε, κάτι θα πάθαιναν" (31). Αυτή η προσκόλληση², λοιπόν, εκλαμβάνεται ως προοίμιο κακού ("...οι σαμοντίβες τον ακολούθιγαν σαράντα μέρες."(73),"(...)Γιατί σι σαράντα μέρις σι κόβ'ν, ιξόν κι αν μπορέεις να βρείς το φάρμακο" (35)), ενώ μετά από τέτοιου είδους ερωτικές σχέσεις επέρχεται στο θνητό, όχι σπάνια, το μοιραίο³ (100).

Το θηλυκό φόβητρο αποτελεί, άλλη μια φορά, απείκασμα μιας κοινωνικής πραγματικότητας την οποία συνθέτουν ασχολίες, έρωτες, πόθοι ανθρώπινοι αλλά και διασκεδάσεις με τοπικό χρώμα γιατί από τα όργανα, τα τραγούδια και τους χορούς των προσφύγων συνυφαίνεται η διονυσιακή νεράιδα. Οι λεπτομέρειες, που εκτίθενται στη συνέχεια, αποκαλύπτουν πόσο ορισμένα βιωμικά στοιχεία του δημιουργού έχουν ενσωματωθεί σ'αυτά τα πλαίσια της λαϊκής λογοτεχνίας. Παρουσιάζουν ευαισθησία στη μουσική, τέρπονται από τον ήχο της φλογέρας (70), αγαπούν τα συμπόσια (45), τους χορούς (5, 11, 19, 70, 134, 157), τις διασκεδάσεις (19, 45, 157), ενώ με τη συνοδεία οργάνων τοπικών (35, 88, 157), με γκάιντες (19, 88, 134, 157), νταούλια (88, 134, 157) και βιολιά (157), εντρυφούν σε διονυσιασμούς, σύμφωνα με τις πληροφορίες αφηγητών, συχνά με τη μορφή αόρατου θιάσου (19, 35, 134, 157) που διέρχεται τους δρόμους, τα σοκάκια, τη νύκτα, σ'ένα πανδαιμόνιο από φωνές (88, 117) "παράξενες" (19), μελωδικά τραγούδια (19, 35, 157), δυνατές ομιλίες (43, 46, 88) και ζωηρούς χορούς

1. Βλ. το σχετικό απόσπασμα της αφήγησης πιο κάτω, σ. 93-94.

2. Σχετικά με την ιδιότητα της προσκόλλησης βλ. πιο κάτω, σ. 105-106.

3. Βλ. πιο κάτω, σ. 108-109.



(5, 19, 134, 157), που ανησυχούν τις γειτονιές, σα να πρόκειται για "γάμο"(134) ή ξέφρενο γλέντι και μεθοκόπι (157).

Και τα μέλη της κοινότητας χαρακτηρίζει η ίδια αγάπη για παρόμοιες εκδηλώσεις, για τη χαρά της ζωής. Στην παρ.35 ο πόθος των προσφύγων για χορό και ζωή προβάλλει εντονως: "...Οι δικοί μας άλλαζαν καλά, στουλίζονταν κι προυί, σ'έξι η ώρα, πήγιναν να χουρέψ'ν γύρω στο πηγάδι, στην πλατεία (...). έβγιναμι του Νέου Έτους, του προυί, για να χορέψουμι (...). Απ'του προυί έβγιναμι για χουρό κι μιλάνιαζαν τα πουδάρια απ'του κρούου!" (35).

Ωστόσο, εκείνο που διαφοροποιεί τις νεοαίδεις απ'τους ανθρώπους, σ'αυτό το σημείο, είναι ότι τα τραγούδια τους δεν εξαγοράζονται. ("...τα τραγούδια που λεν δεν ιξαγουρνιούντι."(35)). Είναι "τα καλύτερα όργανα"(35) και κανείς οργανοπαίκτης δεν μπορεί να παραβληθεί μαζί τους (35). Είναι μάλιστα τόσο μελωδικά, ώστε ο ακροατής αδυνατεί ν'αντισταθεί στην έλξη τους: "...είνι πουλύ όμουρφις κι τα τραγούδια που λεν δεν ιξαγουρνιούντι. Είναι τα καλύτερα όργανα. Όποιον οργανοπαίκτη κι να βάλ'ς δε μπορεί να 'ς φτάσει. Ντιπ να μη θες να βγείς, σι βάν'ν (βάζουν) να βγείς!..."(35). Διαθέτουν ακόμα μελωδικότητα φωνής και τραγουδιών που επισκιάζει την ανθρώπινη μελωδία, ενώ τα "λόγια" τους (35) αφομοιώνουν την ανθρώπινη γλώσσα, εκμηδενίζουν καθετί ανθρώπινο, όπως προκύπτει απ'το ακόλουθο κείμενο:

"—Βρε θυγατέρα μ', βρε καλή μ' (...)
 τούτα τα τραγούδια σ'έχασαν την ομορφιά σου!
 Σταμάτ'σαν τα τραγούδια σου (...)
 —Πατέρα μ' δεν είναι κουπέλλις αυτές,
 όπως είμισι κι μείς!
 Άλλη γλώσσα μιλάν
 κι άλλη δουλειά ξέρουν!
 Κείνα τα λόγια πούμι λεν,
 τη γλώσσα μου την παίρνουν!
 Κι σι σαράντα μέρις, πατέρα μου,
 αλλιώς θε να μι βρίτι!"(35).



Η υπέρμετρη αυτή μελωδικότητα αποτελεί, ωστόσο, προμήνυμα κινδύνου, υποκρύπτει το θάνατο (35). Κι η αφηγήτρια προσθέτει: "Πάχνιαζιν αυτή: Πάχνιαζιν γιατί τ'βύζαναν. Σι σαράντα μέρις ήθιλι να παραδώσει πνεύμα! Αυτή χλώμιαζιν κι έχανι τ'φουνή τ'ς (...) Γιατί σι σαράντα μέρις σι κόβ'ν ιξόν κι αν μπορέεις να βρείς το φάρμακο." (35).

Η πάγκαλη, λοιπόν, αυτή ύπαρξη με τη μαγεία της όψης, με όργανα και τραγούδια σειρηνικά, με τις ερωτικές περιπτώξεις οδηγεί το θύμα στο θάνατο. Πρόκειται, όπως ήδη σημειώθηκε, για μιαν ομορφιά που περικλείει κίνδυνο. Έτσι, το σύμβολο κάλλους, καθώς η λαϊκή δοξασία το συνδέει με το κακό (19,35,101,102) και συνακόλουθα διαθέτει επικίνδυνα θέλητρα (31,35 κλπ.), η ίδια αυτή μορφή, η ενσάρκωση της τέλει ομορφιάς, αποκτά νέα διάσταση, αποτελεί παράσταση της συνύπαρξης δυο αντίθετων στοιχείων του κινδύνου (35) και της γοητείας των οποίων η ταυτόχρονη αίσθηση προξενεί το ρίγος (117). Πρόκειται για μια παραστατική σύλληψη της άρρητης σύζευξης δυο αντίθετων αισθημάτων ή συναισθηματικών καταστάσεων, απαύγασμα της λαϊκής αντίληψης και μυθοπλαστικής φαντασίας, που συνηθίζει ν'αποδίδει δυαδικές, αντιθετικές έννοιες με σύμβολα και παραστάσεις.

Ο συσχετισμός αυτός της ομορφιάς με τον κίνδυνο, που βρίσκει επαλήθευση στη φιλοκίνδυνη ροπή του ανθρώπου, είναι μια αντίθεση που αποτελεί κι έναν απ'τους πυρήνες της παρούσας εργασίας¹.

Το Αρσενικό Φόβητρο

1. Πάθη

α) Έρωτας: 9, 12, 14, 20α, 20β, 58, 62, 74, 100, 106, 107, 139, 145.

Το φόβητρο μεταμορφωμένο σε:

Αγαπητικό μιας νέας: 14, 20α, 58, 62, 100.

Πεθερό μιας παντρεμένης νέας: 20β.

1. Βλ. Γ' Μέρος, σ. 146-156.



Παλικάρι - εραστή : 9, 12, 74, 107.

- β) Επιφοιτήσεις κτερωτόλογα με μια νέα στο παράθυρό της : 14, 20α, 20β, 74, 100, 145.
- γ) Η ταυτόχρονη παρουσία πραγματικού αγαπητικού και φαντάσματος - εραστή : 14, 58.
- δ) Επικίνδυνες ζηλοτυπίες : 14, 20α, 62, 74, 100.

Το φόβητρο - αντίζηλος : 14, 100.

Απειλητικές, ζηλοτυπικές απαγορεύσεις, όροι του φοβήτρου προς τη νέα : συστάσεις και προειδοποιήσεις σχετικά με τη :

Στάση της απέναντι στον πραγματικό εραστή της : 100.

Στάση της έναντι άλλων νέων : 14, 74 .

Στάση της στο χορό : 62, 74.

Μυστικότητα των σχέσεών τους : 3, 9, 12, 14, 20β, 74, 107.

- ε) Μοιχεία : 14, 20α, 20β, 62, 74, 100, 145.

- στ) Παράβαση απαγορεύσεων (όρων) και επιπτώσεις :

Επίπληξη : 62.

Απειλή με πυροστιά : 20β, 145.

Θανατηφόρος εκδίκηση : 14, 20α, 62, 74, 100.

2. Γάμος στοιχειού με νέα : 12, 107.

Η γαμήλια τελετή : 107. "Τα τσιαλιά ήταν μπρατίμια κτετα κλαδιά συμπιθιρ'κα".

Η μετατροπή της νέας σε φωτιά μετά το γάμο της με το στοιχειό : 12, 107.

3. Θνητότητα φοβήτρου

- α) Η ψυχή του φοβήτρου : 12.

- β) Ο θάνατος του φοβήτρου : 12, 106.

- γ) "Έσκασε" : 106.



4. Εργασία και σύνεργα

- α) Σπορέας (γεωργός) : 121.
 β) Μάστορας : 34.
 γ) Άνθρωπος αρματωμένος του β' αντάρτικου : 50.
 δ) Καβαλλάρης (Αϊ-Θόδωρος) : 6, 38, 54, 108, 130.

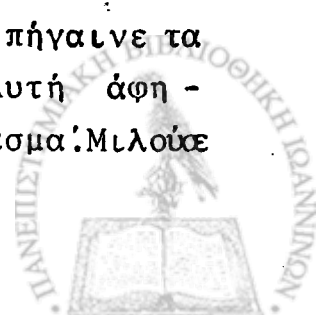
5. Άλλες ιδιότητες

- α. Φιλοχρήματο : 51.

Και το αρσενικό φόβητρο δεν είναι αδιάφορο στις γήινες ηδονές· ο έρωτας (9, 12, 14, 20α, 20β, 58, 62, 74, 100, 106, 107, 139, 145) με τα σύμφυτα συναισθήματα και πάθη, το χαρακτηρίζουν. Ανάμεσα σε ποικίλα ανδρικά φόβητρα— τον Άι-Θόδωρο (6, 38, 54, 69, 108, 130), τό φάντασμα (50, 121, 139) την αρσενική νεράιδα (100) και το στοιχειό (34)— το βλοημένο (3, 9, 12, 14, 20α, 20β, 58, 62, 74, 106, 107, 137, 145) αναλαμβάνει κατεξοχήν τον ερωτικό ρόλο και συμπεριφέρεται ήδρα σύμφωνα με τα ήθη της εποχής.

Το φόβητρο είναι ο σωσίας του αγαπητικού μιας κοπέλλας (14, 20α, 58, 62, 100)· ο πεθερός και συνάμα μοιχός μιας παντρεμένης νέας, που μπαίνει στο δωμάτιό της και της συνιστά να τηρεί την επίσκεψή του μυστική (20β, 145)· ένα "όμορφο" (74) ή "πολύ καλό" (14) παλικάρι, που συχνάζει στο παράθυρο της αγαπημένης του (14, 20α, 74, 100) ή στον τόπο που αυτή κεντά (9, 14, 74). Αντίθετα στο χορό της πλατείας εμφανίζεται συνήθως ως αντίζηλος, με προθέσεις εκδικητικές (14, 20α, 62, 74, 100).

Είναι χαρακτηριστικό πως σ'ορισμένες περιπτώσεις η νέα διαπιστώνει ταυτόχρονα την παρουσία του αρραβωνιαστικού της και του φοβήτρου: "... μιλούσε (η νέα) με τον Στάμο, αυτό (το φόβητρο) στέκουνταν πίσω απ' το Στάμο κι η κοπέλα έβλεπε τον διάβολο πίσω από τον Στάμο!" (14) "... πήγαινε τα βράδια ο αρραβωνιαστικός, πήγαινε κι του στιό. Αυτή άφηνε τον αρραβωνιαστικό τ'ς κι μιλούσε με το φάντασμα! Μιλούσε



με το φάντασμα κι δεν καταλάβαινε με ποιόν μιλούσε;" (58).

Συνήθως το φόβητρο εμφανίζεται μόνο του στη νέα, στη θέση του πραγματικού εραστή, ως σωσίας του αγαπητικού της, όπως παρατηρούν οι αφηγητές: "Ένα βράδι παρουσιάστηκε του στοιχειό, η δαίμονας με τη μορφή του Στάμου." (14). "Ένα βράδι, ποίν να πάει ο Στάμος, παρουσιάσ'κι του στοιχειό ίδιος Στάμος;" (100). "...παρουσιάστηκε το φάνταγμα κι αυτή νόμισε ότι ήταν ο αϊγαπητικός της (...). Ήταν σαν να 'βλεπε τον ίδιο το Στάμο (...). Όταν δεν πήγαινε ο Στάμος, πήγαινε αυτό." (62). "Από τ'ζήλεια τ' γίνιταν κι αυτό Στάμος, κι τ' κουβέντιαζι;" (20α).

Σε μιαν άλλη αξιοσημείωτη περίπτωση η νέα αντικρίζει το φόβητρο ως παλικάρι και ταυτόχρονα η μητέρα της ως φίδι: "Κει που κάθηταν κι κιντούσι, η μάννα τ'ς έβλεπε ένα φίδι στην πουδιά τ'ς μαζουμένου.

— Στατήρω, αυτό το φίδι δεν του φουβάσι;

— Δε με πειράζει; απαντούσε αυτή.

Η Στατήρω το 'βλεπε για παλικάρι όμως;" (14).

Η ζηλοτυπία, που διακρίνει τις σχέσεις αυτές, υπογραμμίζεται απ'τους αφηγητές: "Πήγινι τ'κουβέντιαζιν η Στάμους τ'κουπέλλα κι του φάνταγμα τ'ζήλιου." (20α). "Τη ζήλευε, δεν ήθελε να έχει επαφές με κανένα αγόρι;" (14).

Η ζηλοτυπία, ωστόσο, δεν αποκαλύπτεται μόνο από τα λεγόμενα των αφηγητών· διαφαίνεται στη δράση και τη συμπεριφορά του φοβήτρου προς τη νέα, κυρίως σε μια σειρά απαγορεύσεων ή συστάσεων απειλητικών που το φάσμα κάνει σ'αυτήν, όπου διαφαίνεται και η αντίληψη της ηθικής μιας εποχής. Οι παραινέσεις αυτές υπαγορεύουν στη νέα τη στάση της απέναντι στο κοινωνικό περιβάλλον, ειδικότερα απέναντι στους άλλους νέους.

Έτσι, το φάσμα φαίνεται ν'αντιδρά ως αντίζηλος (14), αφού της απαγορεύει να συνομιλεί με τον αγαπητικό της, οπότε αποκαλύπτει ταυτόχρονα την πραγματική του ταυτότητα: "... πήγαινε κάθε βράδι το στοιχειό και την έλεγε να μη πάει να κουβεντιάσει τον αϊγόρο τ'ς ..." (100).



Επιπλέον, σε μιαν άλλη περίπτωση, η ζήλεια εκδηλώνεται και με κάποια εκδικητικότητα: "Πολλές φορές γινόταν πολύ έμορφη αυτή η κοπέλλα και πολλές φορές γινόταν κίτρινη με πολλά σπυριά. Την έκανε αυτό έτσι, επειδή ζήλευε" (74). Άλλοτε η ζηλοτυπία ωθεί το φόβητρο να θέτει καταπιεστικούς όρους που ανακαλούν το ανδροκρατικό κλίμα της εποχής: "Τη ζήλευε δεν ήθελε να έχει επαφές με κανένα αγόρι!" (14). Και πιο κατηγορηματικά: "Κανένα άλλο παλικάρι δε θα κοιτάειζ στα μάτια. Μόνο εμένα!" (74). Ήδη η νέα παρά το γεγονός ότι το αντικρίζει ως παλικάρι, γνωρίζει τον κίνδυνο που την απειλεί. Ξέρει ότι ο νέος με τον οποίο συνομιλεί, είναι κάτι ασυνήθιστο, καθώς της εκμυστηρεύεται: "Εγώ πότε θα γίνουμαι φίδι κι θα 'μαι στον κόρφο σ'κι πότε θα 'μαι ψάρι κι θα 'μαι στην ποδιά σ'!" (74).

Επιπρόσθετα, το φάσμα της απαγορεύει να πάει στο χορό: "Κοντά σε άλλο παλικάρι δε θα πιαστείς να χορέψεις! Όταν θα έρχομαι γω, τότε θα βγαίνεις στο χορό με τις φιλενάδες." (74). "Στη Στατήρω πήγε το φάνταγμα το βράδυ και την είπε 'αύριο στη Ρουμπάνα δεν θα πας:' ..." (62, 20α). Η παράβαση των απαγορεύσεων αυτών επισύρει την οργή, την εκδίκηση (14, 20α, 62, 74, 100)¹. Σε κάποια αφήγηση, συγκεκριμένα, ο θάνατος μιας νέας — που "την είχε ερωτευμένη νεράϊδος" που πήρε την μορφή του αγαπητικού της και της απαγόρευσε, από ζήλεια, να του μιλεί — προκλήθηκε από την εκδίκηση του φάσματος, επειδή εκείνη αγνόησε τις υποδείξεις του (100). Οπωσδήποτε, εδώ κάποιο μήνυμα ηθικοδιδασκτικό προβάλλει. Ταυτόχρονα, υποκρύπτονται ίσως και η αιτιολόγηση ενός απρόσμενου, παράξενου θανάτου ή ανερμήνευτης ασθένειας, καθώς και η κάλυψη μιας πιθανής μοιχείας με το ένδυμα του μύθου (βλ. και τις αφηγήσεις 14, 20α, 20β, 62, 74, 145).

Το παρακάτω απόσπασμα είναι χαρακτηριστικό: "Ένα βράδι, πριν να πάει ο Στάμος, παρουσιάσ'κι του στοιχειό ίδιος Στάμος! (...) Κουβέντιασαν, τι είπαν, έφυγι ύστιαρα αυτό, εξαφανισ'κι! Μετά

1. Βλ. πιο κάτω, σ. 109-110.



από λίγο, πάει ο Στάμος' τουν λέει αυτή'

— 'Ηρθις πάλι; Τώρα-ιά ήσαν ιδώ:

— Τι λες Στατήρου! Ιγώ τώρα έρουμι!

— Μα δεν ήσαν τώρα-ιά ; τον ρώτησε αυτή."(100).

Ανάμεσα στις άλλες απαγορεύσεις και συστάσεις εμπίπτει και η απόλυτη εχεμύθεια' το φόβητρο απαιτεί την απόλυτη μυστικότητα της νέας, την απόκρυψη αυτών των σχέσεων: "...γω θα'ρχουμαι, αλλά συ δεν θα πεις ούτε τον άντρα σ' ούτε την πεθερά σ' (...) Κανέναν ..."(20β) "...δεν θα το πεις πουθενά. Ούτε τη μάννα σ' (...), ούτε τη μπούλιου σ' ..."(74). Έτσι η νέα μένει εχέμυθη (3, 9, 12, 14, 20α, 20β, 74, 100, 107), τηρεί την μυστικότητα των σχέσεων, λόγω του φόβου της εκδίκησης, αφού η παράβαση των απαγορεύσεων αυτών συνεπάγεται την αυστηρή επίπληξη (62) ή την απειλή (20β, 145) ακόμα και θανατηφόρα εκδίκηση του φοβήτρου (14, 20α, 62, 74, 100)¹. Κατά τους αφηγητές: "...την ακόλ'σιν του βλοημένου κι δεν του μαρτυρούσε γιατί θα την έκοβε."(9). "Αυτή δεν μαρτυρούσε ότι μιλούσε με το στοιχειό γιατί φοβάταν ότι θα την έκοβε!"(14 βλ. και 12, 107, 145).

Παρ' όλ' αυτά, τα λόγια μιας νέας (στις αφηγήσεις 12, 107) προς τις φίλες της προδίδουν μεταμέλεια για την απόλυτη εχεμύθειά της. Μιλώντας για το προσωπικό βίωμά της, αποκαλύπτει ότι αυτή αγάπησε "το στιό" και το απέκρυψε από το οικείο της περιβάλλον, αλλά συνιστά στις συνομήλικές της να εκμυστηρεύονται στους γονείς των τέτοιες σχέσεις, όπως φαίνεται στο ακόλουθο απόσπασμα τραγουδιού (ποιήματος) που ο πληροφορητής ενσωμάτωσε στην αφήγησή του.

"Μαρ' συντρόφ'σις μ', συντρόφ'σις μ',

ντ' αϊγαπάτι να λέτι

τ' μάννα σας, τουν τάτου σας,

τα γλυκά τ' αδέρφια σας.

Κι ιγώ αϊγάπ'σα του στιό

του νιο, του παλικάρι!

Ιγώ αϊγάπ'σα κι δεν είπα

1. Βλ. πιο κάτω, σ. 110.



νε τ' μάννα μ', νε τουν τάτου μ';

νε τα γλυκά τ' αδέρφια μ'!" (107 βλ. και αφ.12).

Στη συνέχεια, γίνεται λόγος για το γάμο της με το φόβητρο. Είναι χαρακτηριστικό ότι η νέα, παρά το γεγονός ότι αγαπά το "στιό", δεν θέλει να το παντρευτεί, σα ν' αποτελεί ο γάμος προοίμιο του μοιραίου: "Κι ιγώ αϊγάπ'σα του στιο, του νιο, του παλικαρί! (...) Κι τώρα ήρθι να μι πάρει' πώς να κάμου να μη με πάρει;" (107,12). Από τη μια το αγαπά, από την άλλη διαισθάνεται τον κίνδυνο που την απειλεί. Ωστόσο, είναι αναγκασμένη να το κάνει, σα να υποτάσσεται στις επιταγές ενός αδυσώπητου πεπρωμένου. Η αφηγήτρια προσθέτει: "... την πήρε αυτό (το στοιχειό)" (12), δηλαδή συνδέθηκε μαζί της με γάμο. Η γαμήλια τελετή ήταν αλλόκοτη: "Τα τσιαλιά (οι ακακίες) ήταν μπρατίμια κι τα κλαδιά συμπιθιρ'κά!" (107). Η ίδια αφήγηση περιλαμβάνει τις πρωτόγνωρες εμπειρίες της νέας που τίποτα το αίσιο δεν προμηνύουν:

"...μι πάει ιδώ, μι πάει ικεί,
μι πάει σι μιαν έρμ'(η)σπηλιά'
ψουμί δεν ήταν να φάου,
νιρό δεν ήταν να πιού
κι κάμου σαράντα μέρις:
Κι αφού 'ς σαράντα ύστιρα,
ήρθιν ου Χάρους να μι πάρει ...
Πάρι μι Χάρου μ', πάρι μι
δε βαστά η καρδιά μ' άλλου!" (107).

Εκείνο που παρατηρείται και προξενεί ιδιαίτερη εντύπωση είναι η μετατροπή της νέας, μετά το γάμο της, σε φωτιά, που αποτελεί, ως γνωστόν, ιδιότητα, πρωταρχική φύση και ουσία του "βλοημένου"¹. Ωστόσο, η μάνα της την αναζητεί και ερωτά όλους τους διαβάτες:

"Δεν είδιτι τ' Ντραγκάνου² μ';

Δεν άκ'σιτι τ' Ντραγκάνου μ';" (12)

Και η απάντηση που παίρνει:

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 34-35.

2. Τ' όνομα της νέας.



"Νια φουρά, την είδαμι, στια μες στα μπαίρια,
νια φουρά, την άκ'σαμι, φλόγα μες στα τσιαίρια!" (12).

Επιπλέον, γίνεται λόγος για ψυχή (12) και θάνατο (12, 106) του φοβήτρου, πράγμα που έρχεται κάπως σε αντίθεση με τις υπερφυσικές ιδιότητές του που θ'αναφερθούν στη συνέχεια. Κατά περίεργο, αλλά όχι άγνωστο στο λαϊκό μύθο¹, τρόπο, η ψυχή του τοποθετείται στην καρδιά του λαγού (12) ή κάποιου πουλιού (12). Άι ο μόνος τρόπος θανάτωσής του είναι να σκοτώσει κανείς το το λαγό, οπότε συναποθνήσκει. Ο αδελφός, λοιπόν, της νέας σκότωσε το λαγό "κι του στιο πέθανε κι αυτός πήρε την αδερφή τ'." (12). Η παράδοση αυτή είναι παλαιά κι έχει τη ρίζα της στην Ανατολική Ρωμυλία όπου Έλληνες διέμεναν μόνοι εν μέσω Βουλγάρων και Τούρκων και απέφευγαν τις επιγαμίες. Πίσω απ' το σύμβολο "στιο" ίσως να υποδηλώνεται μια πραγματικότητα, η παρουσία ενός αλλόφυλου και αλλόθρησκου. Την υπόνοια ενισχύει το γεγονός ότι η νέα, τη στιγμή που την παίρνει το στοιχειό μαζί του, προσποιείται (ίσως για να κερδίσει χρόνο) ότι ξέχασε κάτι από την αμφίεσή της:

"Στέκα, στέκα Τότσιου μ' (Αποστόλη μου),
αστόησα τα παπούτσια μ',
αστόησα τις μπιαλκούδεις μ'!" (107).

Και το φόβητρο απαντά:

"Άιντι Ντραγκάνου μ',
άιντι Ντραγκάνου μ':
Εκεί ούτε παπούτσια φουρούν,
ούτε μπιαλκούδεις φουρούν!"² (107).

1. Βλ. σχετικά με το θέμα (external soul) τὰ σχόλια του Μ.Γ.Μερακλή στο βιβλίο της Καλλιόπης Μουσαίου - Μπουγιούκου, Παραμύθια του Λιβισιού και της Μάκρης, Αθήνα 1976, σ.253.

2. Μια λεπτομέρεια που πιθανώς δηλώνει τη διαφορά στην ενδυμασία δυο διαφορετικών κόσμων ή κοινωνιών. Κι αυτή η μετατροπή της νέας σε φωτιά ή φλόγα ίσως σημαίνει την απομοίωσή της που επήλθε μετά το γάμο της με αλλοεθνή. Ίσως υπαινίσσεται, κατ'επέκταση, τον κίνδυνο απομοίωσης του ελληνικού στοιχείου από τις επιγαμίες.



Εξάλλου, οι απαγορεύσεις αυτές, που αναφέρθηκαν παραπάνω, συνυφασμένες με το φόβο της τιμωρίας ή της εκδίκησης, με την παράβαση και τα επακόλουθά της μεταφέρουν, όπως είπα ήδη, κάποιο μήνυμα ηθικοδιδασκτικό, αντικατοπτρίζουν την ηθική των καιρών. Είναι φανερό, λοιπόν, εδώ κάποια σκοπιμότητα, η παιδαγωγική χροιά είναι εμφανής. Αυτή η αλυσιδωτή πορεία των ενεργειών: απαγόρευση-παράβαση-τιμωρία είναι πρόδηλο ότι χρησιμοποιείται για να μεταφέρει με το φόβο, ως μέσον αποτροπής, μηνύματα ηθικής. Το ανδρικό φόβητρο, λοιπόν, εμφορείται από την ηθική της εποχής, την ανδρική δεσποτεία ή εποπτεία επί της αχειραφέτητης γυναίκας.

Η κοινωνική αντιστοιχία του αρσενικού φοβήτρου ενισχύεται και με τις άλλες δραστηριότητες και ασχολίες του. Παρουσιάζεται με την ιδιότητα του γεωργού, ως σπορέας με τα κατάλληλα σύνεργα, με "... το ζευγάρι (...) τα παλιά χάμαρα, τα τσουβάλια, τ'άλογα" (121), που πηγαίνει στον αγρό για σπορά. Το φάσμα του στοιχειωμένου σχολειού (34) παριστάνεται να μαστορεύει, κάτι να επιδιωρθώνει "με τσιόκο ξυλένιο" (είδος σφυριού) και να κροτεί: "(...) όπως χτυπάς για να καρφώσεις καμιά σκεπή" (34). Μια άλλη αφήγηση μας μεταφέρει στην εποχή του δεύτερου αντάρτικου. Το φάντασμα πανομοιότυπο ενός νοικοκύρη, παρουσιάζεται "με το όπλο, με τα φυσικλίκια", ανοίγει την πόρτα του σπιτιού, μπαίνει, ξαρματώνεται, απιθώνει στο κατάλληλο σημείο "τα φυσικλίκια, το όπλο τ'" και βγαίνει πάλι βήχοντας, όπως ο νοικοκύρης (50).

Η ιδιότητα του καβαλάρη προσιδιάζει στο φάσμα του Αγίου Θεοδώρου που, κατά τη λαϊκή δοξασία, περιέρχεται έφιππος τους δρόμους και τα σοκάκια του χωριού τις βραδιές της "Κουφής Βδουμάδας" (της εβδομάδας του Αγίου Θεοδώρου) (6, 38, 54, 69, 108, 130).

Τέλος, το ανδρικό φάσμα του στοιχειωμένου σπιτιού (57), σε αντίθεση με το θηλυκό, που το χαρακτηρίζει γενναϊοδωρία (57), παρουσιάζεται φιλοχρήματο: "(...) Μια άλλη φορά, παρουσιάστηκαν τρεις άντροι κι έκατσαν στο σοφρά. Λέει η συμπεθέρα: "Τι θέλετε;" "Παράδες, παράδες;" λέει ένας και χάθηκαν;" (57).



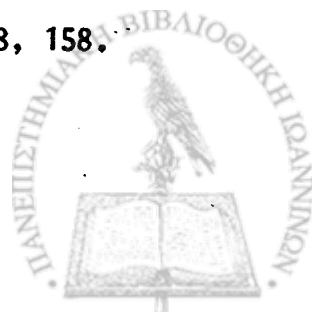
Β' ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΠΥΡΙΜΟΡΦΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ

1. Η πύρινη μορφή προσιδιάζει κατ-εξοχήν στο "βλοημένο".
 - α) "Βλοημένο": 20β, 26, 27, 40, 47, 55, 87, 90, 91, 97, 98, 111, 112, 113, 118, 119, 124, 127, 128, 135, 137, 144, 145, 148, 154, 158.
 - β) Στοιχειό: 24, 79.
 - γ) Αερικό: 152.
 - δ) Αδικοχυμένο αίμα: 92, 93, 94.

2. Η πορεία στον αιθέρα: 13, 27, 40, 47, 55, 87, 90, 91, 97, 111, 113, 118, 119, 127, 128, 135, 144, 148, 152, 154, 158.
 - α) "Στον ουρανό μια φωτιά": 27.
 - β) "Μια φωτιά πετάει": 111.

3. Διαγράφει τροχιά φωτεινή.
("Έλιτουν δρόμου τ'ως φαίνετι": 47)

4. Σημεία εκκίνησης: 55, 91, 111, 112, 113, 114, 135, 148, 152, 158.
 - α) Ρέμα: 111, 112, 113, 114.
 - β) Ανάβρα: 91.
 - γ) Πηγάδι: 55.
 - δ) Φίλυδρη βλάστηση: 55, 135, 148, 158.
 - ε) "Σουβάλα": 118.



5. Αιφνίδιο ξεπέταγμα από νερό
(91) ή καραγάτσι (148).
α) "Βγήκε 'πο μέσα 'πο το ρέμα" :111,
112.
β) "...πέταξε σιλά πέρα" (91).
γ) "...σέρνουνταν σιγά-σιγά προς
τ' απάν'..." (148).
δ) Προχώρημα "στιό" (13).
ε) Την πτήση του συνοδεύει βοή
(87).
(Ρόλος βοής και υπερβολής).
6. Σημεία πτώσης :90, 113, 119, 128,
135, 144, 148, 154, 158.
α) Ρέμα : 90, 113, 119, 154.
β) Ποτάμια βρύση :148.
γ) Πηγάδι : 128.
δ) Υδροφιλα δένδρα: 135, 144, 158.
ε) Εκκλησία : 97, 158.
στ) "Μνήματα" : 55.
7. Μέγεθος φωτιάς :55, 91, 135.
α) "...δυο μέτρα" :55.
β) Λαμπάδας μέγεθος :91.
γ) "Καντηλάκι" :135.
δ) "μεγάλη φωτιά" : 158.
8. Ύψος πτήσης : 55, 119, 152.
α) πετά "πολύ χαμηλά" : 55.
β) "έικοσι μέτρα" πάνω από κά-
ποιο ποίμνιο: 119.
γ) Στο "ύψος ενός ανθρώπου"
(το πυρίμορφο αερικό):152.



9. "Σ παρταρίζε" ("δέρνεται"(55)): 55, 119.
10. "σπινθηρίζε": 90, 119.
11. Εκπέμπει έντονη λάμψη: 40, 97, 119, 128, 154.
- α) "... έφιξινο τόπους όλους": 40, 97, 119, 128, 154.
- β) "Λάμψη ασθενική (αναβοσβήνει): 152.
12. Οι χαρακτηρισμοί του πύρινου σχήματος.
- α) Μέγεθος πύρινου κεφαλιού:
 "μεγάλο" 40, 113.
 "τρανό" 47.
- β) Το μέγεθος των ματιών: 47.
 "μεγάλα μάτια": 47.
- γ) Η περιγραφή της ουράς:
 "μεγάλη" : 144, 148.
 "τρανή" : 112.
 "μακριά" : 113.
 "φωτεινή" : 144, 148.
 "κανένα μέτρο": 90.
 "κρατούσι από τ'μέση του ουρανό μέχρι κάτ'": 40.
13. Αντιπαράθεση φαυνομένου με κομήτη: 55, 124.
14. Όταν η φωτιά δεν επιφάνεται στον αιθέρα: 20β, 26, 79, 144, 145.
- α) Μέγεθος:
 "φωτιά τρανή" : 20β.
 "φως μεγάλο" : 26.
 "πουλλή φωτιά" : 145.
 "φαναράκι" : 79, 144.
- β) Ένταση λάμψης:
 "βελόνι να χανες θα το βρισκες": (26).
15. Δεν αναφέρεται το μέγεθος (αόριστα φωτιά): 27, 87, 97, 111, 118, 119, 128, 154.



Η πύρινη μορφή προσιδιάζει κατεξοχήν στο "βλοπ-μένο". Κατά την αφηγήτρια της παράδοσης 20β, "επειδή βγάνει στιά, το λιγαν στιό..."¹. Συνήθως, πυρίμορφο επιφάνεται στον αιθέρα του χωριού (13, 27, 40, 47, 55, 87, 90, 123, 128, 154) ή υπαίθριων περιοχών (91, 97, 111, 113, 118, 119, 127, 135, 144, 148, 158). Ο θεατής, στις περιπτώσεις αυτές, αντικρίζει μια φωτιά ιπτάμενη.

Οι αφηγητές αναφέρουν υγρές περιοχές ως σημεία αρχής και τέλους της εναέριας πορείας του· επικρατεί η κοινή αντίληψη ότι "έχει το δρόμο του" (47), παριστάνεται, μ'άλλα λόγια, ως φαινόμενο που κινείται και διαγράφει τροχιά φωτεινή. Ως σημεία εκκίνησης αυτής της πορείας του αναφέρονται το ρέμα (111, 112, 113, 114), η "ανάβρα" (91), το πηγάδι (55), η "σουβάλα" (118) και γενικά η φίλυδρη βλάστηση (55, 135, 148, 158). Κάποτε ο πληροφορητής κάνει λόγο για το ξεπέταγμά του απ' το νερό (91, 111) ή από ένα "καραγάτσι" (φτελιά) (148). Στη συνέχεια, περιγράφει την αργή ανύψωσή του, την πτήση που κεντρίζει την περιέργεια (148), εντυπωσιάζει, προκαλεί αμηχανία στον θεατή (13): "Κατά τα μεσάνυχτα, πετάχτηκε ένα φως 'πο μέσα απ'τα караγάτσια με μια ουρά μεγάλη, φωτεινή, το στιό που λέμε. Και σέρνονταν σιγά-σιγά προς τ'απάν'. Κι εγώ από περιέργεια το παρακολουθούσα· έπεσε στη βρύση ... στο Αγροκήπιο". (148) "Κι λιγαν (...) πώς προυχουρούσι, τότε, αυτό τουπράμα! Πώς προυχουρούσι; Κι μεις άκουγαμ κι φουβούμασταν απ'αυτά..." (13).

Κάποτε την πτήση του συνοδεύει ασυνήθιστη βοή (87). — ανάλογη βοή χαρακτηρίζει το πέρασμα του Αγίου Θεοδώρου (54) — που προΐδεάζει το υπερφυσικό και δίνει την αίσθηση του α-

1. Και άλλοι πολλοί πληροφορητές συσχετίζουν το "στιό", με την ιδιωματική λέξη "στιά" που σημαίνει φωτιά (αλλά αξιολοπιέργα μας θυμίζει και την αρχαία εστία :). Πάντως δεν πρέπει να αποκλεισθεί η προέλευση της λέξης από το "στοιχειό".



συνήθους κι εξαιρετικού¹. Ο ρόλος της λειτουργικά, είναι ανάλογος με κείνον της υπερβολής της διάχυτης στις αφηγήσεις κι αποτελεί κοινό τόπο².

Το ρέμα (90, 113, 119, 154), κάποια βρύση παραποτά - μια (148), το πηγάδι (128) και τα υδρόφιλα δένδρα (135, 144, 158) φέρονται ως τόποι της πτώσης του. Επικρατεί η λαϊκή πίστη ότι εκεί μεταμορφώνεται, η μορφή του εναρμονίζεται με το υγρό περιβάλλον όπου αγαπά να λούεται και να κολυμπά. Η πτώση ή εξαφάνισή του διαγράφεται και σε κάποιο "ξωκκλήσι" (97) ή "εκκλησία" (158), ενώ το νεκροταφείο φέρεται συχνά ως ορμητήριό του (23, 40, 55, 128, 131). Σύμφωνα με τη λαϊκή δοξασία, "...βγαίνει από πηγάδια και καραγάτσια και χάνεται στα μνήματα. Εκεί κενεύει!" (55).

Το μήκος της ιπτάμενης αυτής φωτιάς, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των αφηγητών, υπολογίζεται περί τα δύο μέτρα (55), άλλοτε στο μέγεθος λαμπάδας (91) ή καντηλιού (135), η πτήση της χαμηλή (55) είκοσι μέτρα πάνω από το έδαφος (119). Σπαρταρίζει ("δέρνεται") (55, 119), σπινθηρίζει (90, 119) κι εκπέμπει τόσο έντονη λάμψη ώστε "φέγγει ο τόπος:" (40, 97, 119, 128, 154).

Η φωτιά που επιφαίνεται στον αιθέρα προχωρεί συνήθως με κάποιο σχήμα συγκεκριμένα, περιγράφεται ως "κεφάλι με μάτια και ουρά" και χαρακτηρίζεται "μεγάλη" (158). Το πύρινό της κεφάλι αναφέρεται αόριστα "μεγάλο" (40, 113) ή "τρανό" (47) με μάτια επίσης "μεγάλα" (47). Όμοια, η ουρά του "μεγάλη" (144, 148), "τρανή" (112), "μακριά" (113) και "φωτεινή" (144, 148). Κάποτε υπολογίζεται στο μήκος ενός μέτρου (90), ενώ σ'άλλη αφήγηση παριστάνεται υπερβολικά μεγάλη, να "κρατά" "απού τ'μέση τουν ουρανό μέχρι κάτ'" (40)³, σ'αντίθεση με τη φωτιά του

1. Ο θόρυβος αυτός είναι τυπικός προάγγελος εμφάνισης δαιμονικών και τερατικών όντων.
2. Σχετικά με τον ρόλο της υπερβολής βλ. πιο κάτω, σ. 150-151.
3. Ο υπερτονισμός ή η μεγαλοποίηση ορισμένων χαρακτηριστικών των φοβήτρων με τη χρήση επιθέτων - όπως "τρανός", "μεγάλος" - και άλλων κατάλληλων εκφράσεων, που εκτίθενται πιο κάτω, σ. 150, είναι συνηθισμένα στις λαϊκές αφηγήσεις. Ο λειτουργικός ρόλος και η σημασία τους τονίζονται στην ανάλυση (ανάπτυξη) του φαινομένου της γοητείας του φόβου.



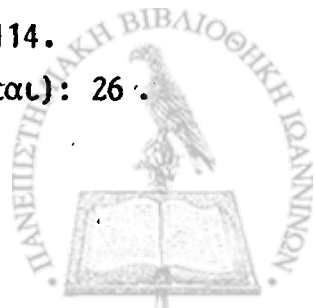
πυρίμορφου αερικού που είναι μικρή, με λάμψη ασθενική, όπως του καντηλιού, και που πετά μόλις στο "ύψος ενός ανθρώπου" αναβοσβήνοντας (152).

Παρ'όλ'αυτά είναι πολύ πιθανό ορισμένοι νοτεροί χώροι, που σημαδεύουν μακρινές περιοχές του κάμπου να χρησιμοποιούνται συχνά απ'τους αφηγητές ως δείκτες για την παραστατικότερη κι ακριβέστερη απόδοση ή περιγραφή του φωτεινού αυτού φαινομένου και να μην αποτελούν αποκλειστικά τόπους περιφοιτήσεών του. Την εικασία αυτή ενισχύει και το ακόλουθο απόσπασμα της αφήγησης 97: "Το φως, όμως, πάει (...) για τον Άγιο-θανάση ένα ξωκκλήσι, κείθι πάει δεν ξέρω πού". Εξάλλου, θα ήταν αδύνατον να ορίσουν οι πληροφορητές με ακρίβεια το σημείο εξαφάνισής του σε μian απόμακρη περιοχή του ορίζοντα. Ωστόσο, όχι μόνο το τοποθετούν σε μέρη υγρά, αλλά και αντιδιαστέλλουν το φαινόμενο αυτό από τον κομήτη (55, 124), δεδομένου ότι ορισμένοι πληροφορητές, σε μια προσπάθεια λογικής αντιμετώπισης του φαινομένου, κάνουν λόγο για κομήτη, επιπλέον αποκλείουν την εκδοχή ενός οποιουδήποτε άλλου φυσικού φαινομένου. ("Ένα βράδι, είδαμε κομήτη, αλλ'αυτό (το βλοημένο) ήταν διαφορετικό" (55).

Ωστόσο, άλλοτε η πυρίμορφη παρουσία του "βλοημένου" δεν έχει το χαρακτήρα ουράνιου φαινομένου. Επιφάνεται τότε σε άλλους χώρους, στους "αβλαγάδες" (20β, 145) ή σε κάποια "ρεματιά" (26), όπου ξεδιψά το ποίμνιο, κι αναφέρεται ως "φαναράκι" (79, 144), άλλοτε πάλι ως "τρανή φωτιά" (20β), "φως μεγάλο" (26) ή "πολλή φωτιά" (145) που εκπέμπει τόσο έντονη λάμψη, ώστε "βελόνι να 'χανες θα το 'βρισκες!" (26).

Γ' ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΖΩΜΟΡΦΩΝ ΦΟΒΗΤΡΩΝ

1. Το γυάλισμα των ματιών: 115.
2. Η αγριότητα των ματιών: 129.
"Είχε κάτι μάτια σα να ήταν βουβάλλι. Άγρια μάτια:".
3. "Μπανιάρίζεται": 26, 87, 105, 114.
4. "πετάει φλούδες..." (απολεπίζεται): 26.



5. Το "πετάρισμα" (πτερύγισμα) :22, 87.
6. Το πέταγμα του "ντουγανιού":123.
7. Η κινητικότητα κατσικόμορφου φοβήτρου: 158. — Το ιδιόρρυθμο βέλασμα του: 104.
8. Το ουρλιαχτό του σκυλιού: 98.
9. Η συσπείρωση του φιδιού: 14,(9, 74) — Ο θόρυβος των γλωσσιδίων: 75.
10. Το κρυφοκοίταγμα: 57.
11. "Μπερδεύεται" στα πόδια του πειραζομένου: 2, 115.
12. Ιδιότητες που προσιδιάζουν στη μόρα.
 - α) Το χοροπηδηχτό βήμα: 18, 39.
 - β) "Πηδά" στο κρεβάτι:39. (" Ζουπάει" (πιέζει) (39)
ή " πλακώνει " τον κοιμισμένο (18, .116) σα "βάρος" (116, 125)) .
 - γ) Η απαλότητα:
" Ένα μαλακό πράμα " (16, 63, 125) με
"χειράκια μαλλιαρά" (18) ή "δάχτυλα μαλλιαρά" (116) —
" σα γάτα " (16, 63) —"Σα να ήταν μαϊμούνι" (125).
 - δ) Πάλη με τον πειραζόμενο : 116.
 - ε) Ερωτική διάθεση :116.
 - στ)Η ανθρώπινη φωνή:125.
 - ζ) Ο σκούφος της " μόρας " : 18.

Αξιοπρόσεκτη είναι η εναρμόνιση των ιδιοτήτων με τις μορφές.

Κατά την παρουσία του βλοημένου με σχήμα γάτας, υπογραμμίζεται το "γυάλισμα"(115), η αγριότητα και το μέγεθος των ματιών (129), ενώ, σύμφωνα με τη λαϊκή πίστη, αγαπά να λούεται σε μέρη υγρά (55, 56), ειδικά σε τρεχούμενα νερά, οπότε και η μορφή του εναρμονίζεται προς το περιβάλλον. Επισημαίνεται να κολυμπά με μορφή χήνας πάλλευκης — "έλαμπε απ'ασπράδα:" (105) — στα νερά πηγής (105) ή υδραντλίας



(τουλούμπας) (87), ενώ σ'άλλη περίπτωση, που εντοπίζεται σε μια ποτάμια "ανάβρα", περιγράφεται ως "κεφάλι βοϊδινό με ξύλα (κέρατα) και μάτια μεγάλα" (114). Το βλέμμα φαίνεται ν'απασχολεί ιδιαίτερα τον ήρωα-αφηγητή καθώς και το μέγεθος των ματιών (114). Και είναι χαρακτηριστικό, ότι η διασταύρωση του βλέμματος του ανθρώπου μ'αυτό του φοβήτρου προξενεί στον πρώτο δέος, που τ'ομολογεί: "(...). Κοιτάω μες σ'ωπηγαδάκι κι βλέπω ένα κεφάλι βοϊδινό με ξύλα και μάτια μεγάλα. Και με κοίταξε μόλις έκανα να το κοιτάξω. Και κείνη την ώρα με σ'κώθη κι η τρίχα απ'του φόβου μ'!" (114).

Αλλού, μολονότι η μορφή δεν αναφέρεται, μπορεί κανείς να την υποθέσει, καθόσον, σύμφωνα με τα στοιχεία της παράδοσης, εκεί "...όπου μπανιαρίζεται πετάει φλούδες, όπως απ'το ψάρι το καρλίσιο μεγάλες. Κι αυτές οι φλούδες είναι φάρμακο. Τις βάζουν μέσα στο κόκκινο το μαλλί και τις φυλάν." (26).

Το πτερύγισμα ("πετάρισμα") σχετίζεται με την παρουσία του με μορφή όρνιου (22) ή χήνας (87). Σαν "ντουγάνι", εξάλλου, γίνεται αντιληπτό να πετά στον αιθέρα (123), ενώ η κάθε κίνησή του, με μορφή κατσίκας, συνοδευμένη από ήχους κουδουνιού προσδεδεμένου στο λαιμό της (158), δίνει την εντύπωση του φυσικού όπως και η αιφνίδια εμφάνισή του με σχήμα κατσικιού που συνοδεύεται απ'το χαρακτηριστικό βέλασμά του (104).

Με μορφή σκυλιού (98), αφού κακοποιηθεί από τον ήρωα της αφήγησης, αφήνει ουρλιαχτά πόνου μέσα στη νύχτα.

Αφύσικη, ασυνήθιστη είναι η εικόνα του φοβήτρου -εραστή ως ψαριού στην ποδιά μιας νέας¹ (74). Σαν φίδι, επίσης, μένει συσπειρωμένο (14) στην ποδιά και στον κόρφο (74) της ερωμένης του ή καταφεύγει και τρυπώνει βιαστικά στην "τσούκνα" της, όταν γίνεται αντιληπτό από τη μητέρα της (9). Στο φό-

1. Η εικόνα παραπέμπει στο ψάρι, ως σύμβολο ένωσης ερωτικής και γονιμότητας αρκετά διαδεδομένο. Βλ. J e a n C h e v a l i e r και A l a i n G h e e r b e r a n t, Dictionnaire des symboles, τομ.4, Παρίσι 1974, σ. 41-44 (λ. poisson) και ιδίως σ.42. Για τους ερωτικούς συμβολισμούς του φιδιού, που αναφέρεται στη συνέχεια, βλ. επίσης ό.π., σ.192-194.



βητρα με όψη φιδιού, προσιδιάζει ο θόρυβος των γλωσσίδων (75). Η αφηγήτρια παρατηρεί: " (...) Όταν έφτασαν και πήγαν να περάσουν το ρέμα, βλέπουν ένα τεράστιο φίδι (...) Άκουαν το θόρυβο που έκανε με τα γλωσσίδια ..." (75).

Επίσης το κρυφοκοίταγμα αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του πιθηκόμορφου φοβήτρου στο στοιχειωμένο σπίτι η λεχώνα, "... ακούει ένα πράμα ν' ανεβαίνει στο παράθυρο απάν. Κοιτάει... ένα μαϊμουνάκι. Κι έβανε το κεφάλι, αβλάντιζε (κρυφοκοίταζε) μέσα." (57).

Το φόβητρο με σχήμα γάτας παριστάνεται άγριο (2). Κατά τον πληροφορητή "πρώτα 'ς παρουσιάσ'κιν μια γάτα θυμουμένη, άγρια (...). Αυτή η γάτα ύστρα έγινι κλώσσα κι μπιρδεύουνταν στα πόδια τ'ς:". Στα πόδια του πειραζόμενου, νυχτερινού διαβάτη "μπερδεύεται" και το βλοημένο με σχήμα γάτας, σκηνή που αποδίδει με παραστατικότητα ο αφηγητής: "Η γάτα, τέτοια ώρα, τι θέλει ιδώ;" έίπι κι του πάτσιν νια κλουτσιά. Κείνη την ώρα, πήγε μπροστά απ' αυτόν και τον πεδίκλωνε. Αυτός το κλωτσούσε συνέχεια κι αυτό περισσότερο τον πεδίκλωνε στα ποδάρια." (115). Εξάλλου, όταν γίνεται λόγος για την πιθηκόμορφη μόρα, υπογραμμίζεται το ιδιόρρυθμο πηδηχτό βήμα της (39) — ανάλογο "χοροπήδημα" χαρακτηρίζει το ίδιο φόβητρο με μορφή μικρού σκυλιού (18) — που δεν είναι άσχετο με την ιδιότητά της να πηδά, σε ώρες νυχτερινής ανάπαυσης στο κρεβάτι και ν' ασκεί πίεση στον πειραζόμενο¹. Οι πληροφορητές, επίσης, κάνουν λόγο για κάτι απαλό, ένα "μαλακό πράμα" (16, 63, 125) με "χειράκια μαλλιαρά" (18) ή με "δάχτυλα μεγάλα και μαλλιαρά" (116) που αισθάνθηκαν στα πόδια ή που οι ίδιοι άγγιξαν με τα χέρια τους (18, 63, 125). Ο ήρωας, λοιπόν, έχει την αίσθηση μιας απαλότητας και στην προσπάθειά του να τη συγκεκριμενοποιήσει, να μεταδώσει αυτό το αίσθημα στον ακροατή, την παραβάλλει μ' αυτή της γάτας ή του "μαϊμουνιού": "(...) Κάτι ένιωθε. Ένα μαλακό πράμα. (...) Ένα μαλακό πράμα έρχιταν στα πόδια τ'σα γάτα!" (16) " (...) Και κάνει έτσι κι του πιάνει η Ασήμω'κι ήταν ένα μαλακό πράμα, σα γάτα." (63) "... κεί-

1. Βλ. αναλυτικότερα πιο κάτω, σ. 118-121.



νη την ώρα, θυμήθηκα για τη μόρα κι απλώνω το χέρι και πάνω έ-
να μαλακό πράγμα. Σα να ήταν μαϊμούνι." (125).

Κάποτε ο αφηγητής περιγράφει την πάλη που χρειάστη-
κε να κάνει μ' αυτό το πλάσμα: "(...) 'Ηρθε ένα πράμα, όπως είναι
το μαϊμούνι. Είχε κάτι δάχτυλα μεγάλα και μαλλιαρά, με νύχια με-
γάλα και κοιτούσε να μ' αρπάξει απ' τα μούτρα. Κι εγώ τ' άρπαξα απ'
το ποδάρι κι το πετούσα πέρα κι αυτό κοιτούσε να με φιλήσει κι εγώ
έβαζα τα δάχτυλα μ' μέσ στο στόμα τ' κι δεν μπορούσε να με φιλή-
σει." (116).

Επιπλέον, κατά τη λαϊκή δοξασία, η μόρα φορεί "σκού-
φο" που αποτελεί σύμβολο δύναμης κι ανεξαρτησίας, ανάλογο προς
τον κεφαλόδεσμο της νεράιδας¹. Αν τον αφαιρέσει ο θνητός, το φό-
βητρο γίνεται "δούλος" του. Κατά την αφηγήτρια "αυτό (η μόρα) έ-
χει ένα σκούφο. Κι άμα τον πάρεις το σκούφο άτι ζητάς σου τά δί-
νει όλα. Αλλά, δεν προφταίνουμε να τ' αρπάξουμε. Φοβούμαστε..." (18).

Οι ιδιότητες, γενικά, προϋποθέτουν ανάλογες μορφές
ή και αντίστροφα. Συνοπτικά, το βέλασμα του κατσικιού, τα ουρ-
λιαχτά πόνου ενός σκυλιού μέσα στη νύχτα, το πέταγμα ενός "ναυ-
γανιού" στον αιθέρα, όπως και ο ξυσμός μιας κασιέκας στον κορ-
μό του δένδρου με τη συνοδεία ήχων κουδουνιού (158), είναι φυ-
σικά, γήινα γνωρίσματα και τίποτα το παράδοξο δεν προδίδουν.
Πρόκειται για ιδιότητες εναρμονισμένες με τις μορφές, που, εί-
δαμε, είναι επίσης κατά βάση φυσικές. Ωστόσο, το παράδοξο δια-
κρίνει ορισμένες ιδιότητες, εξαίρεση του κανόνα που θέλει τις
μορφές εναρμονισμένες με τις ιδιότητες. Έτσι, ενώ ο αφηγητής
περιγράφει το φόβητρο "μόρα" με ιδιότητες ζώου (πιθήκου), αυτή
διαθέτει, ταυτόχρονα, ανθρώπινη φωνή (125) και κάποια διάθεση ε-
ρωτική (116): "(...). Με τον κόπο που έκανα να σηκωθώ κι δεν μπο-
ρούσα, κανένα τέταρτο, έφυγε αυτό το βάρος από πάνω μου και
φεύγοντας μου λέει:

— 'Όταν ακούς μόρα, να ξέρ'ς 'αυτή είναι η μόρα." (125). Όμοια,
το φόβητρο που παριστάνεται ως "βοϊδινό κεφάλι" (στην αφήγη-
ση 114), καλεί ονομαστικά τον πειραζόμενο με φωνή οικείου προ-

1. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Το σκουφί του Βαρυπνά, Λαογραφικά Σύμμεικτα,
τ.1, εν Αθήναις 1920, σ.58-67.



σώπου, κάποιας γειτόνισσας. Εξάλλου, στο αφύσικο σύμπλεγμα φι-
διού και κόρης ή ψαριού και νέας επισημαίνω ότι την ίδια στιγμή,
που η μητέρα βλέπει το φόβητρο ως φίδι, η κόρη το αντι-
κρύζει ως παλικάρι.

Εξάλλου, στο αφύσικο σύμπλεγμα φι-
διού και κόρης ή ψαριού και νέας επισημαίνω ότι την ίδια στιγμή,
που η μητέρα βλέπει το φόβητρο ως φίδι, η κόρη το αντι-
κρύζει ως παλικάρι.

Εξάλλου, στο αφύσικο σύμπλεγμα φι-
διού και κόρης ή ψαριού και νέας επισημαίνω ότι την ίδια στιγμή,
που η μητέρα βλέπει το φόβητρο ως φίδι, η κόρη το αντι-
κρύζει ως παλικάρι.

Εξάλλου, στο αφύσικο σύμπλεγμα φι-
διού και κόρης ή ψαριού και νέας επισημαίνω ότι την ίδια στιγμή,
που η μητέρα βλέπει το φόβητρο ως φίδι, η κόρη το αντι-
κρύζει ως παλικάρι.

Εξάλλου, στο αφύσικο σύμπλεγμα φι-
διού και κόρης ή ψαριού και νέας επισημαίνω ότι την ίδια στιγμή,
που η μητέρα βλέπει το φόβητρο ως φίδι, η κόρη το αντι-
κρύζει ως παλικάρι.

Εξάλλου, στο αφύσικο σύμπλεγμα φι-
διού και κόρης ή ψαριού και νέας επισημαίνω ότι την ίδια στιγμή,
που η μητέρα βλέπει το φόβητρο ως φίδι, η κόρη το αντι-
κρύζει ως παλικάρι.

Εξάλλου, στο αφύσικο σύμπλεγμα φι-
διού και κόρης ή ψαριού και νέας επισημαίνω ότι την ίδια στιγμή,
που η μητέρα βλέπει το φόβητρο ως φίδι, η κόρη το αντι-
κρύζει ως παλικάρι.

Εξάλλου, στο αφύσικο σύμπλεγμα φι-
διού και κόρης ή ψαριού και νέας επισημαίνω ότι την ίδια στιγμή,
που η μητέρα βλέπει το φόβητρο ως φίδι, η κόρη το αντι-
κρύζει ως παλικάρι.



III. ΤΟΠΟΙ ΦΟΒΗΤΡΩΝ

Α' ΜΕΡΗ ΥΓΡΑ:

4, 10, 19, 26, 29, 31, 33, 35, 37, 41, 42, 51, 52, 55, 56, 59, 68, 75, 80, 87, 90, 91, 98, 102, 105, 111, 112, 113, 114, 117, 118, 119, 123, 124, 127, 128, 129, 132, 135, 141, 144, 146, 148, 150, 153, 154, 158, 159.

1. Τρεχούμενα νερά :

α) Ρέματα : 4, 10, 41, 75, 90, 102, 111, 112, 113, 117, 119, 124, 141, 154, 159.

β) Ανάβρα (πηγή) ποταμιού: 19, 91, 114.

γ) Βρύση παρόχθια ("τσιμούδι"): 19, 59, 105, 127, 148.

δ) Νερό γενικά: 19.

ε) Νερό μυλος : 51.

στ) Γέφυρα: 80, 153, 159.

2. Μέρη παραποτάμια ή υδροφιλής βλάστησης: 4, 31, 33, 37, 42, 55, 98, 102, 123, 124, 135, 144, 148, 158.

α) Πλάτανος : 31, 33, 37, 42, 98, 102, 124.



- β) Καραγάτσι : 55, 135, 144, 148, 158.
- γ) Λυγαριές : 4, 42.
- δ) Μπαξέδια : 135, 158.
- ε) Ιτιά : 123.
- στ) "Στράτα" παρόχθια : 4.

3. Ύδρευση Χωριού:

- α) Πηγάδι : 29, 31, 35, 37, 52, 55, 56, 68, 128, 129.
- β) "Τουλούμπα" : 87, 132, 146.

4. Νερά στασιμα :

- α) "Σουβάλα" ("μπόρα") : 118.
- β) Λακκούβα : 26.

Β' ΧΩΡΟΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ:

3, 6, 9, 13, 14, 19, 20β, 22, 23, 26, 45, 48, 49, 53, 54, 62, 69, 70, 104, 121, 131, 135, 137, 141, 144, 145, 152, 155, 158, 160.

1. Υπαίθριοι : 20β, 45, 48, 49, 53, 121, 141, 144, 145, 152, 155, 160.

α) Γεωργικοί :

Αγρός : 144, 155, 160.

"Διάργος" : 48, 49, 144.

Υπαίθριος δρόμος : 45, 121, 141.

"Αβλαγός" : 20β, 145.

Αμυγδαλέωνας : 152.

Θημωνιές : 53.

β) Ποιμενικοί :

Βοσκότοπος : 70, 135, 158, (26, 49, 118, 119, 148, 151, 152) 160.



Γρέκι: 104 (93, 111).

Κοπάδι: 49.

"Στάο" (Στάλος): 19, (111).

Λειβάδι: 19, (23, 118, 131).

2. Ο ι κ λ α κ ο ί: 3, 6, 9, 13, 14, 22, 54, 69, 137.

α) Ν υ χ τ έ ρ ι α: 6, 54, 62, 69.

β) Ό π ο υ κ ε ν τ ά η ν έ α: 3, 9, 14.

γ) Φ ο ύ ρ ν ο ς: 13, 137, (82).

δ) "Ν τ ά μ ι" (Σ τ α ύ λ ο ς): 22.

Γ' ΧΩΡΟΙ ΣΠΙΤΙΟΥ (ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ) :

8, 15, 16, 18, 20β, 21, 22, 28, 30, 39, 46, 50, 54, 58, 62, 63, 64, 73, 76, 114, 116, 124, 125, 126, 136, 137, 139, 145, 146.

1. Ύ π ν ο δ ω μ ά τ ι ο: 20β, 30, 39, 50, 63, 73, 137, 145.

2. Κ ρ ε β ά τ ι: 16, 18, 39, 63, 116, 125, 137.

3. Π α ρ ά θ υ ρ ο: 8, 15, 22, 73, 76, 114, 124.

4. Α υ λ ό π ο ρ τ α ("μπουριά"): 18, 28, 37, 46, 62.

5. "Α β ρ ό ς" (αυλή): 58, 126, 137.

6. Ο ι κ ό π ε δ ο: 54, 146.

7. Μ α γ ε ι ρ ε ι ό: 64, 139.

8. Α υ λ ό γ υ ρ ο ς: 18.

Δ' ΜΕΡΗ ΣΧΕΤΙΖΟΜΕΝΑ ΜΕ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΒΙΟΥ

1. Μ έ ρ η σ χ ε τ ι ζ ό μ ε ν α μ ε τ ι ς θ ρ η σ κ ε υ -
τ ι κ έ ς π ε π ο ι θ ή σ ε ι ς: 1, 23, 28, 40, 55, 57, 58,
79, 86, 97, 128, 131, 135, 147, 152, 158, 160.

α) Ν ε κ ρ ο τ α φ ε ί ο: 23, 40, 55, 57, 128, 131, 147,
152, 160.

β) Ε κ κ λ η σ ί α: 1, 28, 57, 58, 86, 135, 158.

γ) Ε κ κ λ η σ ά κ ι: 79.

δ) " Ξ ω κ κ λ ή σ ι": 97.



2. Μέρη νεανικών εκδηλώσεων: 14,
20α, 20β, 62, 74, 100, 145.

α) Παράθυρο της νέας: 14, 20α, 20β, 74, 100,
145.

β) Χορός στην πλατεία ("Ρουμπάνα"): 14, 20α,
62, 74, 100.

γ) Νυχτέρι: 62.

Ε' ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΧΩΡΙΟΥ:

2, 5, 6, 19, 38, 46, 60, 67, 69, 72, 77, 87, 88,
98, 108, 115, 122, 129, 130, 134, 146, 147, 157.

1. Δρόμος: 2, 5, 6, 19, 38, 60, 69, 77, 87,
108, 122, 130, 134, 146, 147, 157.

2. Σταυροδρόμι: 72, 98, 115, 129, 147,
157.

3. Σοκάκι: 46, 88, 157.

4. Σύνδενδρο: 67.

ΣΤ' ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΩΜΕΝΑ:

1, 24, 34, 57, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 95, 96,
99, 103, 109, 110, 120, 132, 138, 153, 156.

Οι χαρακτηρισμοί:

1. "Έρημο": 1, 84, 96, 110, 156.

2. Παλιό σπίτι: 57, 80, 95, 110, 153.

3. "Απαρτημένο": 110, 156.

4. "Διαβολικό": 96.

5. "Σατανικό": 24.

6. "Στοιχειωμένο": 86.



2' ΑΙΘΗΡ:

13, 27, 40, 47, 55, 87, 90, 91, 97, 111, 113, 118,
119, 123, 127, 128, 135, 144, 148, 154, 158.

Η' ΜΕΡΗ ΑΚΑΘΑΡΤΑ:

8, 32, 36, 73, 89, 149.

1. " Α π ό π α τ ο ς " : 8, 32, 36, 73.
2. " Σ α π ο υ ν ί δ ι α " : 36, 89, 149.
3. Κ ο π ρ ι ά : 36, 149.
4. Σ τ ά χ τ η : 36, 149.

Θ' ΤΟΠΟΙ ΑΔΙΚΟΧΥΜΕΝΟΥ ΑΙΜΑΤΟΣ:

78, 92, 93, 94, 140, 151.

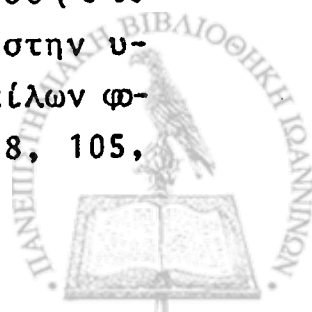
Ι' ΜΕΡΗ ΑΚΑΤΑΛΛΗΛΑ:

17, 28, 35, 43,

1. Σ π ί τ ι α κ α τ ο ί κ η τ ο : 17, 43.
2. " Α κ α τ ά λ λ η λ ο " μ έ ρ ο ς : 28.
3. " Κ α τ α ρ α σ μ έ ν ο ς " τ ό π ο ς : 35.

ΙΑ' ΤΟΠΟΙ ΑΤΥΧΗΜΑΤΩΝ: 7, 44, 45.

Σε τρεχούμενα ή αναβρύζοντα νερά του ποταμιού (4, 10, 41, 75, 90, 102, 111, 112, 113, 117, 119, 124, 141, 154, 159), της βρύσης (19, 59, 105, 127, 148), της πηγής (19, 91, 114) — , περιοχές παραποτάμιες και δένδρα φίλυδρα (4, 31, 33, 37, 42, 55, 98, 102, 123, 124, 135, 144, 148, 158), σε στάσιμα νερά (26, 118) και στα σημεία ύδρευσης του χωριού (στο πηγάδι (29, 31, 35, 37, 52, 55, 56, 68, 128, 129) και στην υδραντλία (87, 132, 146)) επισημαίνεται η παρουσία ποικίλων φ-βήτρων: του βλοημένου (26, 55, 56, 59, 87, 90, 91, 98, 105,



111, 112, 113, 114, 118, 119, 123, 124, 127, 128, 129, 135, 144, 148, 154, 158), της νεράιδας(4, 10, 19, 31, 35, 42, 51, 52, 102, 117, 146), στοιχειών (33, 41, 80, 132, 153, 159), φαντασμάτων(29,141), του διαβόλου(75), της μορας(37). Όπως παρατηρούμε, των δύο πρώτων(του βλοημένου και της νεράιδας)η παρουσία στα υγρά μέρη—και κυρίως σε νερά τρεχούμενα παρά στάσιμα—είναι κυριαρχική.Είναι χαρακτηριστικό ότι σε σύνολο 52 αφηγήσεωνμε αναφορά στο βλοημένο οι 25 αναφέρουν την εμφάνισή του σε υγρά μέρη.

Η παρουσία δαιμονίων συνδέεται χαρακτηριστικά και με το υπαίθριο περιβάλλον ή του σπιτιού, όπου λαμβάνουν χώρα γεωργοποιμενικές ή οικιακές ασχολίες αντίστοιχα.Εμφανίζονται σε βοσκότοπους (70, 135, 158),στο "γρέκι" (104) ή στο ποίμνιο(49), σε αγρούς(144, 155, 160),"αβλαγάδες" (20β,145),τόπους συγκομιδής (53),σε σύνορα χωραφιών("διάργος"(48,144)και δρόμους υπαίθριους, όπου κινούνται οι ξωμάχοι(45, 121, 141). Ωστόσο, όπου λαμβάνουν χώρα οικιακές, κατεξοχήν, λοιπόν,γυναικείες εργασίες(κέντημα (3, 9, 14), νυχτέρι(6, 54, 69)),επιφοιτούν το φάσμα του Αγίου Θεοδώρου(6, 54, 69) και το βλοημένο (3,9,13,14,22,137), ενώ στο υπαίθριο εντοπίζεται η ύπαρξη πολυποίκιλων δειμάτων—του βλοημένου (20β,49,104,135,144,145,158), της νεράιδας (19,45,53,70,160), φαντασμάτων (48,121,141,155),αερικών (152)— συνοδευμένα από παράδοξα φαινόμενα που γίνονται αντιληπτά κυρίως από γεωργοποιμένες πράγματα που μαρτυρεί και την άρρηκτη σχέση των φοβήτρων με τα επαγγέλματα ή τις ασχολίες,αν ληφθεί υπόψη η ενάρμόνισή τους με το περιβάλλον τόσο από πλευράς μορφής όσο και ιδιοτήτων.

Στα φόβητρα δεν είναι απρόσιτοι οι οικιακοί χώροι. Συχνάζουν, τις νύχτες, στις αυλόθυρες σπιτιών(18, 28, 62) που τότε σείονται και κροτούν (37) ή αντηχούν απ' τις φωνές ενός δαιμονικού ομίλου(46) που ανησυχεί τη γειτονιά.Περιπλανώνται και στα οικόπεδα (54, 146), στους αυλόγυρους (18) ή στις αυλές σπιτιών (58,126,137), πλησιάζουν και στα παράθυρα (76,114;

1. Βλ. πιο κάτω, σ.83-85.



και κάνουν αισθητή την παρουσία τους με τον ήχο ψαλμωδίας (15), με τριγμούς (22), χτύπους (124), μ'ένα παραπλανητικό, επίμονο κάλεσμα ή ψιθύρισμα του ονόματος του πειραζόμενου (8, 73). Εισβάλλουν στα υπνοδωμάτια (20β, 50, 145), χάρη στην άυλη μορφή τους (30, 73), στο κρεβάτι (16, 18, 39, 63, 116, 125, 137) και πιέζουν συχνά σαν βάρος ή προκαλούν ανησυχία στο θύμα τους, τις ώρες της νυχτερινής ανάπαυσης (39, 63, 137). Παρουσιάζονται και στο "μαγειριό" (64, 139), στη νοικοκυρά, ακολουθούν το θύμα στο τραπέζι την ώρα του φαγητού (136).

Και η εκκλησία συνδέθηκε με την παρουσία φοβήτρων, ενώ σε άλλες περιπτώσεις θεωρείται μέσον αποτροπής του κακού. Συχνά, κάποια εκκλησία, ιδιαίτερα παλαιά (57), θεωρείται τόπος όπου ορισμένα φάσματα περιφοιτούν όπως το βλοημένο (58, 97, 135, 158), η νεράιδα (28), το στοιχειό (57). Στην αφήγηση 79, η ύπαρξη στοιχειωμένου θησαυρού επισημαίνεται κοντά σ'εκκλησάκι.

Το νεκροταφείο, χώρος ψυχολογικής αλλά και θρησκευτικής φόρτισης, θεωρείται ορμητήριο ή άσυλο ποικίλων φοβήτρων: του βλοημένου (23, 40, 128, 131), του αερικού (152), του στοιχειού (57). Σύμφωνα με τη λαϊκή πίστη, "το βλοημένο (...) χάνεται στα μνήματα. Εκεί κονεύει." (55). Εξάλλου και η νεράιδα γίνεται εκεί αντιληπτή, ειδικότερα στο δρόμο που οδηγεί στο κοιμητήριο (147, 160).

Το φόβητρο συμμετέχει στις νεανικές εκδηλώσεις: "... πάει το φάνταγμα κι πιάστηκε κοντά της στο χορό..." (62). Στη "Ρουμπάνα"¹, στο χορό της πλατείας (14, 20α, 62, 74, 100) που, παραμονή των Βαΐων, χορεύουν κορίτσια και νέοι ή στο "νυχτέρι" (62), όπου συντροφεύουν οι νεαροί τις εργαζόμενες κοπέλες, επιφάνονται τα φόβητρα σε κάποια ερωμένα τους νέα όπως και στο παράθυρό της εξάλλου (14, 20α, 74, 100) με παλικαριού μορφή.

Και στους δρόμους (2, 5, 6, 19, 38, 60, 69, 77, 108)

1. Λάζαρος ή "Ρουμπάνα" (62) (στην προσφυγική διάλεκτο). Εννοείται το έθιμο του Λαζάρου (Ρουμπάνα) γνωστό και από άλλες περιοχές της Ελλάδας. Βλ. Γ. Μέγα, Ελληνικά έθιμα και έθιμα της λαϊκής λατρείας, Αθήνα 1976, σ. 140-143.



122, 130, 134, 146, 147, 157) και στα "σοκάκια" (46, 88, 157) του χωριού, περασμένη ώρα, περιφέρονται φόβητρα ή παραμονεύουν στις γωνιές σπιτιών (72, 115, 129). Κατά τη λαϊκή πίστη, το περιβάλλον του χωριού, νύχτα προχωρημένη, δαιμονοκρατείται. Εκείνη την ώρα, άλλοτε αθόρυβα (122, 146) κι άλλοτε με χορούς, τραγούδια και φωνές (19, 46, 88, 134, 157), περιέρχονται τους δρόμους και τα "σοκάκια" (19, 46, 88, 157) ή και ροφυλακτούν σε κάποιο σταυροδρόμιο (147, 157) οι νεράιδες, όπως και το φάσμα του Αγίου Θεοδώρου (108), η γυναικεία όψη του αερικού (67), η παρουσία ενός ρακένδυτου αγοριού, που, κατόπιν, μεταμορφώνεται σε ίσκιο (72), όψεις της κακιάς ώρας. Και θυμίζω ξανά ότι οι νυχτερινοί διαβάτες (άνδρες και νέοι) αντικρίζουν κατεξοχήν θηλυκά φόβητρα (5, 122, 146, 147)¹ που η μορφή τους αντιγράφει κάποτε μια ποθητή νέα του χωριού (122).

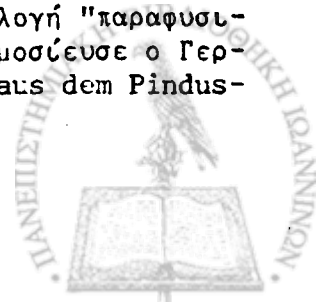
Τόπους στοιχειών θεώρησε η λαϊκή δοξασία και ορισμένα σπίτια, όπου κανένας θνητός δεν ευτύχησε (1, 86, 96, 103), αλλ' αντίθετα την εκεί διαμονή του σημάδεψαν ανέχεια, θλιβερές συμπτώσεις ή συμφορές². Συχνά, οι εμφανίσεις ποικιλόμορφων φασμάτων, μέσα σ' αυτά τα οικήματα (153), ενσπείρουν τρόμο στους ενοίκους. Συναφείς είναι οι χαρακτηρισμοί "παλιό σπίτι" (57, 80, 95, 110, 153), "έρημο" (1, 84, 96, 110, 156), "απαρατημένο" (110, 156), "σατανικό" (24), "διαβολικό" (96) και "στοιχειωμένο" (86) που είτε απαντώνται ρητά στις αφηγήσεις είτε υπονοούνται σε περιγραφές αφηγητών.

Οι χαρακτηρισμοί "έρημο", "απαρατημένο" δίδουν την αίσθηση της εγκατάλειψης. Η παρουσία των φοβήτρων, λοιπόν, συσχετίσθηκε με το στοιχείο της ερήμωσης³. Τα στοιχεία της ε-

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 33.

2. Βλ. πιο κάτω, σ. 99.

3. Για το στοιχείο της ερημίας Βλ. και Αντώνη Δ. Μπουσμπούκη, *Αυθεντικές ιστορίες παραφυσικών φαινομένων από την Πίνδο* (Ομοσπονδία Εκπολιτιστικών Συλλόγων ορεινής περιοχής Καλαμπάκας. Σειρά εθνολαογραφικών μελετημάτων), Αθήνα 1983, σ. 73, 89 κ.α. Το βιβλίο αυτό περιέχει ενδιαφέρον υλικό, το οποίο κατά ένα μέρος τέμνεται με το υλικό που πραγματεύομαι στην εργασία μου. Αλλά η αντιμετώπιση του υλικού γίνεται από την πλευρά της παραψυχολογίας. Μια συλλογή "παραφυσικών" φαινομένων από βλάχους στο Γαρδύκι Τζουμέρκων δημοσίευσε ο Γερμανός N. Z i n d e n, *Aromunische Hirtenerzählungen aus dem Pindusgebirge*, Ζυρίχη 1981. Πρβλ. Μπουσμπούκη, ό.π., σ. 11.

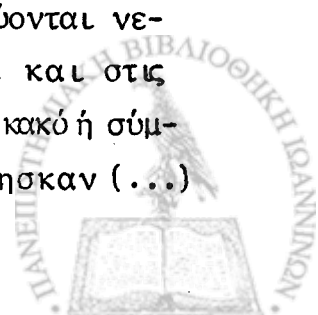


ρήμωσης και της φθοράς (την τελευταία εκφράζει ο χαρακτηρισμός "παλιό σπίτι") συνυφάνθηκαν με την πρόληψη γιατί η εγκατάλειψη των σπιτιών αποδόθηκε ιδιαίτερα στη δράση δαιμονίων(156). Από τον κόσμο των παραστάσεων, που διαμόρφωσε η δεισιδαιμονία αλλά και η θρησκευτική αγωγή, προέρχονται οι χαρακτηρισμοί "στοιχειωμένο", "σατανικό", "διαβολικό". Η αδυναμία λογικής αιτιολόγησης των παραδόξων φαινομένων αντισταθμίζεται με τη στροφή και πίστη σε δυνάμεις δαιμονικές. Νυχτερινοί, λοιπόν, ανερμήνευτοι θόρυβοι, χτύποι και φωνές παράξενες(99) που χαρακτηρίζουν μερικά κτίσματα, όπως ένα μαγαζί(99, 120, 132, 138) ή ένα σχολείο (34), αποδίδονται στις επισκέψεις τέτοιων άορατων δαιμονίων.

Σύμφωνα με μια μαρτυρία, το στοιχειωμά ορισμένων σπιτιών οφείλεται στο γεγονός ότι οικοδομήθηκαν σε χώρο που ήταν "προορισμένος για να χτιστεί εκκλησία"(86) ή που ανήκε σε ναό παλιό που ερειλώθηκε (1). Άλλοτε τα μέρη στοιχειώσαν είτε γιατί υπήρχε σ'αυτά "κάποιος σκοτωμένος αδιάβαστος"(82) ή κρυμμένος θησαυρός(57, 82), είτε επειδή οι ένοικοι είχαν σχέση με τον άδικο θάνατο συγγενικού προσώπου (156). Και σ'άλλες περιπτώσεις μερικά κτίσματα, όπως το σχολείο της αφήγησης 34, κρίνονται στοιχειωμένα, γιατί κατά την οικοδόμησή τους "θεμέλιωσαν" άνθρωπο (στη συγκεκριμένη περίπτωση "έναν ψαρά"), του οποίου το αίμα "παρουσιάζεται"(34).

Είναι χαρακτηριστικό, ωστόσο, ότι το βλοημένο("σιλό") φέρεται κατεξοχήν ως δαιμόνιο του αιθέρα όπου πλανάται πυρίμορφο. Η θεά φυσικών φαινομένων, τις νυχτερινές ώρες(στον ουρανό), ασφαλώς έχει παίξει τό ρόλο της.

Και μέρη ακάθαρτα, όπου οι κίνδυνοι μόλυνσεων ήταν πιθανοί, θεωρήθηκαν τόποι σύναξης δαιμονικών όντων. Αναφέρεται ενδεικτικά η αφήγηση 149, όπου ορισμένες παραινέσεις των ενηλίκων ή γεροντότερων στα παιδιά, συνυφασμένες με πρόληψη, δρούν ως ταμπού: "...μη πατάτε στη στάχτη, στις κοπριές γιατί εκεί στη στάχτη και στα σαπουνίδια μαζεύονται νεράιδες..." (149). Ανάλογες αποτροπές επισημαίνονται και στις αφηγήσεις 36 και 89 που η παράβασή τους συνεπάγεται κακή σύμφορα: "... (τα παιδιά) που δεν άκουγαν κι πατούσαν, πάθνησαν (...)



Για σύρι σι νια κουπριά του βράδι κι νά'νι στάχτις! Σύρι αν σι βαστά σ' δώδικα η ώρα! Σ' δώδικα η ώρα να μη πας. Ως σ' μία η ώρα κι ως να φέξει να μη πααίν'ς..."(36). Ο συσχετισμός του φόβου με τ' ακάθαρτα μέρη ίσως είναι σκόπιμος κι έγινε για καθαρούς λόγους υγιεινής¹. Στα μέρη αυτά η παρουσία του νεραϊδόκοσμου κυριαρχεί (8., 32, 73, 149).

Επιπλέον είναι πλατιά διαδομένη η δοξασία ότι στα σημεία, όπου υπάρχει αδικοχυμένο αίμα, ακούγονται φωνές(92, 93, 140, 151) ή βογγητά (78, 94, 140) κι επιφαίνονται λάμπεις φωτιάς(92, 93, 94) ή ότι παρουσιάζεται το φάσμα του νεκρού(49).

Την παρουσία φοβήτρων η λαϊκή δοξασία επισημαίνει και σε σπίτια ερημικά(43), κάποιο "ακατάλληλο" μέρος(28), ένα "καταρασμένο" τόπο (35). Οι χαρακτηρισμοί ("καταρασμένος", "ακατάλληλο") απηχούν θρησκευτικές δοξασίες και φέρουν, προφανώς, τη σφραγίδα μιας συλλογικής συνείδησης. Ορισμένα μέρη φορτίζονται απ' τη λαϊκή πίστη και δοξασία' έτσι, ο ήρωας της αφήγησης 28 κινείται σ' ένα κλίμα δέους καθώς στη θέα μιας νέας, ώρα περασμένη, συνειδητοποιεί ξαφνικά πως το μέρος απ' όπου διέρχεται, θεωρείται "ακατάλληλο": "Φοβήθηκε. Τέτοια ώρα, ήξερε το μέρος που ήταν ακατάλληλο!". Κι αλλού: "Ήταν τέτοιους τόπους καταρασμένους που δεν μπορούσαν να πιάσ'ν απέκειν. Κι γι' αυτό πήγενι σούλου του χουριό μαζί!"(35).

Είναι αξιοσημείωτο ότι η ύπαρξη και παρουσία της νεραϊδας (28, 35, 43), του βλοημένου (17) συνδέθηκε με χώρους τους οποίους χαρακτηρίζει το στοιχείο της φθοράς (π.χ. σπίτια ακατοίκητα) και ιδιαίτερα με μέρη υποβλητικά.

Εξάλλου σε σημεία ατυχημάτων τοποθετείται η ύπαρξη κακοποιών πνευμάτων που η εκδικητική δράση τους προξενεί ποικίλα δυσερμήνευτα παθήματα². μια αναπηρία(7, 44) ή την ανατροπή κάποιου αμαξιού (45).

1. Βλ. και πιο κάτω, σ. 126.

2. Βλ. πιο κάτω, σ. 131-132.



IV. Η ΕΝΑΡΜΟΝΙΣΗ ΜΟΡΦΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ ΜΕ ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙ- ΝΩΝΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Συνοπτικά, όπως προκύπτει από τα στοιχεία που συγκέντρωσα, περιπλανήσεις φοβήτρων επισημαίνονται προπαντός σε μέρη υγρά και ιδίως σε τρεχούμενα, αναβρύζοντα νερά, σε περιοχές παραποτάμιες, στη φίλυδρη βλάστηση, σε χώρους υπαίθριους, οικιακούς, του χωριού γενικότερα, στον αιθέρα. Αυτά συνθέτουν το φυσικό χώρο της κοινότητας. Το φόβητρο παρουσιάζεται όπου λαμβάνουν χώρα ενασχολήσεις γεωργικές, ποιμενικές ή οικιακές, γενικότερα διάφορες εκδηλώσεις του συλλογικού βίου.

Ακολουθεί, λοιπόν, τον άνθρωπο σε κάθε εκδήλωση ή ενέργεια¹. Επιπρόσθετα τα μέχρι στοιχεία πιστοποιούν τη γήινη υπόσταση του φοβήτρου. Μορφολογικά, καμιά ανομοιότητα δεν παρουσιάζει σε σύγκριση με τα όντα του οικείου περιβάλλοντος. Και πιο γενικά, μεταξύ μορφών, ιδιοτήτων, του χώρου που κινείται και των ασχολιών υπάρχει άρρηκτη σύνδεση, πράγμα που τονίζει τη γήινη φύση του.

Ειδικότερα, σε χώρους ποιμενικούς εκκινείται με σχήμα μοσκαριού(135), κατσικιού(104,158), απροσδιόριστο είναι στην αφήγηση 49, με μορφές εναρμονισμένες με το περιβάλλον και τις ανάλογες ασχολίες. Σ' ένα βοσκόπουλο, επιφάνονται όμορφες νεράιδες(70) πράγμα που εκφράζει κρυφούς νεανικούς πό-

1. Αυτή η απανταχού παρουσία του δέυματος παίζει έναν ιδιαίτερο ρόλο στη γενικότερη λειτουργία του φόβου που εξετάζεται στη συνέχεια, στο κεφ. "Η λειτουργία του φόβου και η γέννηση του φοβήτρου."



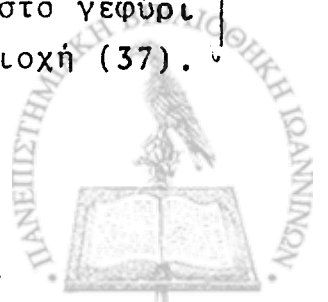
θους.

Εξάλλου, το γεγονός ότι η νεράιδα εμφανίζεται στις θημωνιές(53)και παριστάνεται ιδιαίτερα να κλέβει τον καρπό,ερμηνεύει κρυφές φροντίδες κι έγνοιες της αγρότισσας για τη φύλαξη της συγκομιδής. Γίνεται, λοιπόν, φανερή η άμεση σχέση των φοβήτρων με τις ασχολίες, τις συναφείς ανησυχίες των ανθρώπων της κοινότητας.Νύκτα θερινή,το βλοημένο επιφαίνεται στον κουρασμένο ξωμάχο, που συγκεντρώνει τα δεμάτια, ως ανθρώπινη σκιά συνοδευμένη από το φως φαναριού(144).Επίσης εντοπίζεται από τη νέα ένα φως, τη νύκτα, που είναι μια πυρίμορφη παρουσία του σε κάποιο αγροτεμάχιο ("αβλαγά") προορισμένο για ποικίλες γεωργοποιμενικές χρήσεις. Στο "διάργος"(σύνορο)αγρού ανθρωπόμορφο το φόβητρο εμφανίζεται μπρός στο αμάξι του γεωργού (48). Ως πεζοπόρος επιφαίνεται στον υπαίθριο δρόμο να βαδίζει μπροστά απ'το αμάξι του αγρότη(141), ενώ σε άλλη περίπτωση,όμοιο με ξωμάχο,με τα σύνεργα της σποράς, τον προσπερνά βιαστικά (121).

Στο οικιακό περιβάλλον, όπου η νέα κεντά επιφαίνεται ως παλικάρι(9,14), στη στέγη του στάβλου με μορφή όρνιου (22), μέσα στο φούρνο ως φωτιά (137).

Γενικά είναι αξιοπρόσεκτο κι εντυπωσιακό το γεγονός,ότι ο βοσκός βλέπει το φάσμα ως ζώο του ποιμνίου, το βοσκόπουλο ως γυναίκα, η νέα ως παλικάρι (πράγμα που αντικατοπτρίζει αμφίδρομους,ερωτικούς πόθους),ο γεωργός ως ξωμάχο, συντοπίτη του, που με τα γεωργικά σύνεργα πηγαίνει στη σπορά, η ανήσυχη αγρότισσα που φυλάγει τη συγκομιδή, ως γυναίκα κλέφτρα του καρπού, η νοικοκυρά ως φωτιά στο φούρνο.

Επίσης, στον υγρό χώρο παρατηρείται μια στενή σχέση μεταξύ μορφών και του συγκεκριμένου περιβάλλοντος.Επισημαίνεται το βλοημένο με μορφή χήνας στα νερά υδραντλίας (87) ή πηγής (105),όρνιου που ξεπετάγεται από την ιτιά (123),γάτας κοντά στο πηγάδι ενός σπιτιού (129),σκύλου στην ποτάμια βρύση (59).Εξάλλου,με μορφή φιδιού, ο διάβολος εντοπίζεται στην όχθη ποταμιού (75),το στοιχειό ανδρόμορφο στο γεφύρι (80,153), η μόρα πιθηκόμορφη σε μια παρόχθια περιοχή (37).



Επιπλέον, στο περιβάλλον του χωριού δεν απαντάται κάποια μορφή που επιφυλάσσει έκπληξη. Πρόκειται για τα συνηθισμένα σχήματα του σκύλου (98), της κλώσσας (2) ή της γάτας (2, 115, 129). Φυσικά η ανθρώπινη φιγούρα (5, 60, 72, 77, 108, 122, 146, 147) κυριαρχεί και μάλιστα η γυναικεία (5, 77, 122, 146, 147), που διαγράφεται στο σκοτάδι, γοητεύει και τρομάζει τους νέους, καθώς "γυρίζουν" στους δρόμους (122, 146) για να μεταβούν σε κάποιο νυχτέρι. Μεταξύ περιβάλλοντος και μορφών δεν παρατηρείται η παραμικρή ασυμφωνία· το παράδοξο και το παράλογο (εξωλογικό) απουσιάζει. Μ'άλλα λόγια, διαπιστώνεται η εναρμόνιση των μορφών με το περιβάλλον.

Μπορούμε να πούμε—προεκτείνοντας συλλογιστικά την παρατήρηση αυτή, που κάνουμε σε κάθε ευκαιρία γιατί φανερώνεται σε κάθε παράδειγμα—ότι η ιδιότητα, κάθε φορά, του φοβήτρου προβάλλει ως η ενσάρκωση ορισμένων φόβων, ανησυχιών ή επαγγελματικών φροντίδων του ανθρώπου της κοινότητας· εμπειρίες, ανησυχίες, φροντίδες ανθρώπινες, συναφείς με τις ασχολίες (53, 104, 135) αποτυπώθηκαν στη γήινη μορφή του¹. Σε τελευταία ανάλυση, στην παρουσίασή του προβάλλουν, πολύ συχνά, παραστάσεις της καθημερινότητας. Έτσι το μυστηριακό και μεταφυσικό γίνεται μια όψη του πραγματικού και φυσικού. Και το γεγονός ότι με το συγκεκριμένο περιβάλλον συνδέονται ανάλογες μορφές έρχεται να επιβεβαιώσει ακόμη μια φορά ότι τα φόβητρα υπαγορεύονται απ' τον κόσμο και τις ανάγκες της πραγματικότητας. Ίσως γεννάται η απορία· εφόσον οι ιδιότητες του φοβήτρου είναι εναρμονισμένες με τις μορφές και αποδεικνύονται γήινες και οικείες κι ενώ η μορφή του, ως φυσική και οικεία, δεν θα πρέπει να προκαλεί φόβο, τι είναι αυτό που μεταβάλλει την παρουσία του σε φόβητρο; Το ερώτημα αυτό αντιμετωπίζεται στο κεφάλαιο "Η λειτουργία του φόβου και η γέννηση του φοβήτρου".

1. Βλ. και πιο κάτω, σ. 143-144.



ΥΠΕΡΦΥΣΙΚΗ ΥΠΟΣΤΑΣΗ

Β' Μ Ε Ρ Ο Σ

ΥΠΕΡΦΥΣΙΚΗ ΥΠΟΣΤΑΣΗ

ΤΟΥ ΦΩΒΗΤΡΟΥ

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10.

11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20.

21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30.

31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40.

41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50.

51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60.

61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70.

71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80.

81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90.

91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110.

111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120.

121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130.

131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140.

141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150.

151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160.

161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170.

171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180.

181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190.

191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200.

201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210.

211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220.

221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230.

231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240.

241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250.

251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260.

261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270.

271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280.

281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290.

291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300.

301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310.

311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320.



Ι. ΥΠΕΡΦΥΣΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ

Α' Η ΔΑΙΜΟΝΙΚΗ ΦΥΣΗ ΤΟΥΣ

1. "Δ α ί μ ο ν α ς": 14, 42.
2. "Δ α λ μ ό ν λ ο": 61, 139, 141, 144, 145, 146.
3. "Δ α λ μ ο ν λ κ ό": 41, 44, 139.
4. Δ λ ά β ο λ ο ς: 44, 61.
5. "Σ α τ α ν λ κ ό": 17, 24.
6. "Δ λ α β ο λ λ κ ό": 81, 96, 134.
7. "Σ α τ α ν ά ς": 4, 28, 30.

Β' Η ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΞΑΦΑΝΙΣΗΣ

4, 5, 30, 42, 44, 49, 52, 57, 60, 64, 70, 72, 77,
100, 102, 104, 105, 122, 135, 141, 147, 153, 157, 158, 160 .

Γ' Η ΑΟΡΑΤΗ ΦΥΣΗ

5, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 29, 30, 34, 35,
39, 45, 46, 47, 54, 59, 60, 62, 63, 64, 67, 73, 74, 80, 85, 96, 99, 103,
107, 109, 110, 120, 131, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 146, 153, 157.

1. Το φόβητρο ορατό στο θύμα και
ταυτόχρονα αόρατο σε τρίτους:

14, 29, 35, 45, 47, 54, 62, 68, 74, 107, 136, 137, 139.

2. Αντιληπτό κλισθητό σε περισ-
σότερους από έναν μάρτυρες: 34 ,

35, 57, 59, 80, 96, 99, 120, 132, 138, 153, 157.



Δ' ΠΡΟΞΕΝΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ

15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 29, 34, 35, 39, 46, 59, 60, 61, 63, 73, 80, 85, 96, 99, 103, 109, 114, 120, 124, 131, 132, 134, 137, 138, 146, 153, 157, 160.

Ε' ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΛΑΜΨΗΣ

24, 26, 53, 74, 81, 84, 92, 93, 94, 116, 123, 137, 144, 156, 158.

1. Το φόβητρο εκπέμπει φως : 74, 123, 137, 144.
2. Το φως προκαλεί ύπνωση : 144, 158.
3. Η ένταση της λάμψης :
 - α) "Λαμποκοπούσε το μισό το χωριό" : 123.
 - β) "Βελόνι να 'χανες θα το 'βρισκες" : 26, 124.
 - γ) "Έφεξε οτόπος όλος" : 40, 97, 119, 128, 154.
 - δ) "Έμεινα μες στο φως ή στη φωτιά" το ξάφνιασμα από τη λάμψη : 40, 47, 74, 98, 112, 113, 118.

ΣΤ' ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗΣ

2, 9, 14, 20β, 57, 58, 64, 72, 74, 76, 84, 87, 129, 135, 137, 144, 145, 153.

Ζ' ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΚΟΛΛΗΣΗΣ

2, 3, 13, 18, 20α, 31, 33, 34, 37, 48, 51, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 71, 72, 73, 74, 97, 106, 107, 115, 127, 136, 137, 139, 141, 144, 153.

Ενώ οι γήινες ιδιότητες προέρχονται απ' το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, η υπερφυσική υπόσταση του φοβήτρου αποτελεί απόρροια δεισιδαιμονίας, πρόληψης, των θρησκευτικών πεποιθήσεων της κοινότητας· απόρροια δηλαδή, επίσης, κοινωνικών καταστάσεων.



Κατά τη λαϊκή δοξασία η υπόσταση των φοβήτρων είναι δαιμονική, εκτός από αυτή του Αγίου Θεοδώρου επειδή πρόκειται περί αγίου. Τη δαιμονική φύση τους δηλώνουν οι χαρακτηρισμοί "δαιμονικό" (41, 44, 139), "διαβολικό" (81, 96, 134) ή "σατανικό" (17, 24), "διάβολος" (14, 61), "σατανάς" (14, 28, 30), "δαίμονας" (14, 42) και "δαιμόνιο" (61, 139, 141, 144, 145, 146) που προδίδουν οπωσδήποτε επίδραση Χριστιανική.

Συχνά και τα παράδοξα, δυσεπίλυτα φαινόμενα χαρακτηρίζονται ανάλογα. Έτσι το υπερβολικό, νυχτερινό λύγισμα δένδρου στην αυλή μιας έρημης κατοικίας, συνοδευμένο από ασυνήθιστη βοή, σε στιγμή απόλυτης άπνοιας, εκλαμβάνεται ως "σατανικό" και αποδίδεται στην άορατη παρουσία του φοβήτρου (17)¹.

Ανάλογα χαρακτηρίζονται ένα μέρος ή κάποιο οίκημα στοιχειωμένο, όπου λαμβάνουν χώρα μακάβριες συμπτώσεις. Οι πληροφορητές αναφέρουν: "Υπάρχουν ορισμένα μέρη που δεν είναι θρήσκια, είναι σατανικά!" (24)· "Του Γκρουζντανέϊκου του σπέτι ήταν διαβουλ'κό. (...) σ' αυτό του σπίτι δεν απόμ'νι κανέναξ! Κι ου πάμπους μ' ακόμα του βρόντ'σι μι του δίκαννου. Τίποτα! Δε χαίρωσε! Πέθανι η γυναίκα τ', πέθανι κι αυτός (...) 'Υστια, όποιους πάει κεί κι έκατσιν, ούλοι ξιπαστρεύουνταν!" (96).

Σε είκοσι πέντε αφηγήσεις εξάλλου (4, 5, 30, 42, 44, 49, 52, 57, 60, 64, 70, 72, 77, 100, 102, 104, 105, 122, 135, 141, 147, 153, 157, 158, 160) λαμβάνει χώρα, υπογραμμίζει το δισυπόστατο των φοβήτρων, ταυτόχρονα προκαλεί δέος στον ήρωα και μαγνητίζει² τον ακροατή το μυστήριο της εξαφάνισης, της μετάβασής τους απ' τη γήινη υπόσταση, στην άορατη, την υπερφυσική: " (...) Όταν μας το διηγιέταν τα μαλλιά τ' σηκώνουνταν. Όσο να χυθεί να το πιάσει, το κασίκι χάθηκε από μπροστά! Χάθηκε μες απ' τα χέρια τ'!" (104)· " (...) Μόλις έφτασα εκεί (στη βρύση) μια χήνα άσπρη, έλαμπε απ' ασπράδα! Μόλις πήγα κοντά να δώ, (...) χάθ'κι από μπροστά απ' τα μάτια μ'. Ουδ' εκείνη τη στιγμή!" (105). Και αλλού " (...) Πήγα να σκύψω, να πάρω μια πέ-

1. Βλ. πιο κάτω, σ. 138.

2. Βλ. πιο κάτω, σ. 140-141, 146-147.



τρα(...)*κι εξαφανίστηκε*·. (η κασίκα). Δεν υπήρχε πουθενά τίποτα. Κείνη την ώρα, μου μπήκε κακιά ιδέα στο νού(...)*και πήγα στο σπίτι*·..." (158).

Το μυστηριώδες συμβάν εκφράζουν οι αφηγητές με τις λέξεις "χάθηκαν" (4, 57, 102, 122, 147), "χάνεται"(64) ή "χάθηκε" (30, 44, 49, 57, 60, 64, 72, 104, 105, 135, 141, 153, 158), "εξαφανίστηκαν" (52, 157, 160), "εξαφανίζιταν"(70) *κι "εξαφανίστηκε"* (64, 70, 77, 100, 141, 153), "τον έχασα" (141) ή "τις έχασε" (42). Η ιδιότητα αυτή, της εξαφάνισης, μαρτυρεί την αέρινη υφή του φοβήτρου, καθώς αποδίδεται και με την έκφραση "αέρας έγινε" (5). Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί πως οι λέξεις "εξαφανίστηκαν" ή "εξαφανίστηκε", "χάθηκαν" ή "χάθηκε" δεν είναι ταυτόσημες με τις εκφράσεις "τις έχασα" ή "τον έχασα" που έχουν τη συνήθη, σημερινή σημασία. Την άποψη αυτήν ενισχύει η αφήγηση αρ.4, όπου αναφέρεται " (...) Πού χάσκησα... δε'ς είδα (τις νεράιδες) πώς χάθ'καν. Έφλυγαν πίσου; Πέτασαν; Χάθ'καν! Δε'ς είδα!..." Διαφαίνεται εδώ κάποια αμηχανία, η απορία του αφηγητή για το ανεπάντεχο γεγονός. Άλλοτε ο πληροφορητής εκφράζεται κατηγορηματικά "...παρόλο που τρόμαξα, γύρισα το κεφάλι και κοίταξα! Και κείνη την ώρα που κοίταξα και τις είδα (τις νεράιδες), κείνη την ώρα χάθηκαν ξαφνικά! Ούτε περπάτησαν δεξιά, ούτε αριστερά. Χάθ'καν!" (147).

Κάποτε την εξαφάνιση του φάσματος συνοδεύει κάποιο περίεργο φαινόμενο, όπως η υπερβολική "λίκνιση" ενός κυπαρισσιού ή τουλάχιστον ο αφηγητής τη συσχετίζει μ'αυτό: " (...) Αυτές (οι νεράιδες) εξαφανίστηκαν ξαφνικά! Κι είδαμε στο νεκροταφείο (...) το κυπαρίσσι ν'ακουμπάει την κορφή στο χώμα!" (160). Χαρακτηριστικό είναι πως το φόβητρο, μ'άυλη μορφή, εισβάλλει παντού πράγμα που γίνεται φανερό στην αφήγηση αρ.30 από μια επισήμανση της αφηγήτριας "Ο Σατανάς περνά απ'οράδα! (παντού)" (30).

Η υπερφυσική υπόσταση εξάλλου μπορεί ν'αποκληθεί άορατη καθώς οι αφηγητές προσθέτουν: "Αερικά είναι!.. Αέρας! Διμόνια που δε τα βλέπ'ς!" (19) ή "Αέρας έγινε (η νεράιδα)" (5).

Σε μια περίπτωση τρεις νεράιδες αισθητοποιούν την



αόρατη παρουσία τους με ήχους οργάνων: "Αυτοί που χόρευαν άκουγαν, αλλά δεν μπορούσαν να 'ς ιδούν:" (35). Σε μιαν άλλη αφήγηση, το στοιχειό ακολουθεί κάποιο στρατιώτη "χωρίς να φαίνεται" (60)¹. Και ήδη έχει γίνει λόγος για το μυστήριο της εξαφάνισης, την ιδιότητα μιας μετάβασης του φοβήτρου από τη γήινη υπόσταση στην αόρατη και υπερφυσική.

Συχνά, το φόβητρο μόνο στο θύμα είναι ορατό, ενώ, την ίδια στιγμή, σε τρίτους αόρατο (14, 29, 35, 47, 54, 62, 66, 74, 107, 136, 137, 139): "(...) Εγώ πότε θα γίνουμαι φίδι (...) (το φόβητρο εκμυστηρεύεται στη νέα) κι πότε θα 'μαι ψάρι (...) Πότε θα 'μαι παλικάρι (...) κι θα με βλέπεις μόνο εσύ:" (74) "(...) Αυτός (ο αφέντης) δεν ίβλιπι 'ς νιράιδις, μαναχά η θυγατέρα τ':" (35) " (Το στιό) έγινε παλικάρι που τ' αιγάπ'σι πουλύ κινό η κουπέλα (...) Άλλος κανέννας δεν το ' βλιπι. Μονάχα αυτή." (107) "Υπάρχουν δαιμονικά. Και σήμερα βλέπουν. Παράδειγμα' πριν ένα χρόνο, μια γυναίκα (...), γύρω τριάντα ετών, την έπιανε ένας άντρας που τον έβλεπε μόνο αυτή και δεν την άφηνε να κοιμηθεί. (...) Εκεί που μαγεύε και κοίταζε στο παράθυρο, έβλεπε έναν άντρα γεροδεμένο που την έσφιγγε. Δεν μπορούσε να κουνηθεί. Τη ρωτούσε ο άντρας της τι έβλεπε κι έλεγε "Νάτος: 'Ηρθε:" (139).

Αλλού το φόβητρο, ως η κυρά του διοικητή, εμφανίζεται στο στρατιώτη. Εκείνος εκμυστηρεύεται το γεγονός στον ανώτερό του και τον συμβουλεύει να την παρακολουθήσει, αλλ' ο διοικητής τίποτα δεν βλέπει παρά την διαβεβαίωση του πρώτου για το αντίθετο: "...κει που φύλαγι σκουπιά, ένα βράδι, παρουσιάσ'κι μια γυναίκα κι τουν λέει"

— (...) Είμι του διοικητή η κυρά (...) θα παρατήσου τουν διοικητή κι θα πάρου σένα: (...)

Είπι στον διοικητή αυτός....

— Κυρ-Διοικητά έτσι κι έτσι βλέπου. Μι παρουσιάσ'κι μια γυναίκα κι μ' είπι ότι είναι γυναίκα σ':

— Τι λες ρε Τσιφουτούδη. Η γυναίκα μ';

— Ναι. λέει. Έρχιτι κι του βράδι ιδώ. Να παρακολουθήεις:...

1. Βλ. πιο κάτω, σ. 97-98.



Λοιπόν, παρακολούθησε ο διοικητής δεν έβλεπε τίποτα:— Βρε Τσιφουτούδη, λέει, ψέμματα μας λες!

— Βρε κυρ— Διοικητά, λέει, τι ψέμματα; Να την! Αφού κάθητι δω, λέει, μαζί μ': Η γυναίκα σ' είναι!..."(136).

Σπάνια το φόβητρο είναι ορατό σε δύο πρόσωπα. Μια από τις ελάχιστες περιπτώσεις, όπου δυο άτομα αντικρίζουν το ίδιο θέαμα, ταυτόχρονα, αποτελεί η παράδοση αρ.155: "Αυτό τ'ο περιστατικό, που θα σι πω, έγινε πέρυσι το Φθινόπωρο, το '82, τέτοιο καιρό.

Ήταν δυο συνεταίροι κι όργωναν. Παν στο χωράφι, δέκα— έντεκα η ώρα, βράδι... Ο ένας κοιμήθηκε κι ο άλλος όργωνε. Κει που όργωνε, που λες, είδε δίπλα στο τρακτέρι μια σκιά! Πήγαινε μπροστά απ' το τρακτέρι! Φοβήθηκε, ξύπνησε τον άλλον τον συνέταιρο. Του λέει "'Ετσι κι έτσι μπροστά απ' το τρακτέρι!" "Μπα;" του κάνει ο άλλος. "Ανέβα, λέει, να δείς!" Ανεβαίνει ο άλλος... κι ο άλλος τα ίδια!

Ώφάσισαν κι έφυγαν 'π' αυτό το χωράφι και πήγαν σε άλλο κι όργωναν. Κατά τις τρισήμισυ, τέλειωσε τ' όργωμα. Αφού πήγαν στο σπίτι, βρήκαν τη μάνα και τον πατέρα που τους περίμεναν κι ήταν αναστατωμένοι. Λεν'

— Είστε καλά παιδιά;

— Καλά! Λεν αυτοί. Τι συμβαίνει;

— Είδα τώρα, λέει η μάνα, στο παιδί τ'ς, ήρθε ένας γέρος στον ύπνο κι μ' είπε: "Είχε τυχερό ο γιός σου που ξύπνησε τον άλλον, αλλιώς θα τον έκανα καλά εγώ!"

Κι όχι μόνο το φόβητρο γίνεται αντιληπτό απο - κλειστικά απ' το θύμα, αλλά και η φωνή του— τη στιγμή συνομιλίας του με τη νέα (14, 62, 139)— ή άλλα φαινόμενα που το που το φόβητρο προκαλεί, όπως οι ήχοι οργάνων(68), η πυρπόληση ενός σπιτιού (29), μια λάμψη ισχυρή στο εσωτερικό του φούρνου (137), όλ' αυτά γίνονται αισθητά στον πειραζόμενο μόνο κι όχι σε τρίτους, εκεί παριστάμενους την ίδια στιγμή— τούτο υπογραμμίζεται στις αφηγήσεις— γεγονός που εμβάλλει στους άλλους την υπόνοια για κάποιο παραλήρημα(14, 62, 139), για μια παράκρουση(137) ή παραίσθηση(29, 53, 68) του θύματος. Στην αφήγηση αρ.14, λόγου χάρη, όχι μόνο η μάνα δε βλέπει



το στοιχειό, σ' αντίθεση με την κόρη, αλλ' ούτε καν ακούει την ομιλία του, παρά το γεγονός ότι αυτό συνομιλεί με τη νέα: "(...) Πολλές φορές την άκουγε η μάνα τ'ς που μιλούσε μοναχή. Τη ρωτούσε: — Τι λες Σωτηρία; Με ποιον μιλάς;

— Δε μιλάω με κανέναν. Μόνη μου μιλάω.

Αυτή δε μαρτυρούσε ότι μιλούσε με το στοιχειό, γιατί φοβάνταν ότι θα την έκοβε!"¹. Και στην αφήγηση 139 η γυναίκα μονολογεί σα ν' απευθύνεται σε άορατο συνομιλητή: "(...) Οι υπόλοιποι άκουγαν αυτήν να μιλάει μόνη της, ν' απαντάει σε υποθετικά ερωτήματα, αλλά δεν έβλεπαν τίποτα."

Αν στα προηγούμενα αποσπάσματα η νέα έμοιαζε να μονολογεί, στα αμέσως επόμενα δίνεται στον περίγυρο η αφορμή για μιαν υποψία, αμφιλεγόμενη ωστόσο, σχετικά με κάποια παραίσθηση: "Ο κουνιάδος μας ήρθε ένα βράδυ, τα μεσάνυχτα, πλωμένος απ' το μαγαζί και ζήτησε νερό απ' τη γυναίκα του να πει. Πήγε αυτή και πήρε νερό απ' το πηγάδι (...) Ήπιε το νερό, πάει να κοιμηθεί. Αλλά έχασε τα λογικά τ' (...). Έβλεπε μπροστά του φαντάσματα. Είχε στραβώσει το στόμα κι τα πόδια τον πονούσαν. Έβλεπε γύφτσες να κλέβουν πράγματα του σπιτιού. (...) Πήγα κι εγώ εκεί. Είμασταν οι δυό μας στην καμαρούδα κι αυτός έλεγε πως έβλεπε να καίγεται το σπίτι." (29). Στην περίπτωση των παραισθήσεων, θεώρησα σκόπιμο να συμπεριληφθεί και η παράδοση αρ. 53 όπου η νεράιδα στα μάτια της αγρότισσας φαντάζει ν' αστραποβολεί και να κλέβει τον καρπό της θημωνιάς. Ωστόσο το πρωί όλα βρίσκονται στη θέση τους και τίποτα δεν λείπει: "Μια φορά, η μάνα μ' — (...) είχαμε θημωνιές χορτάρι —, εκεί που κοιμούμασταν, άκουσε θόρυβο. Ξυπνήσαμε κι είδαμε μια γυναίκα που τραβούσε χορτάρι απ' τη θημωνιά για να το κλέψει. (...) Την έβλεπες κι άστραφε. Πώς να πας κοντά; Φωτιές έβγαζε. Σπίθες έβγαζε. ..."

Το πρωί, όταν έφεξε, ούτε χορτάρι ήταν κλεμμένο, ούτε γυναίκα. Το χορτάρι ήταν στον τόπο τ'." Το γεγονός αυτό μοιάζει με οπτασία, μόνο που πρέπει να σημειωθεί πως υποπίπτει, ταυτόχρονα, στην αντίληψη δυο ατόμων.

1. Βλ. πιο κάτω, σ. 109.



Ἄλλη μια πειραζόμενη και μόνον αυτή ακούει ἡ -
 χους οργάνων τοπικῶν:"(...)έλεγε(η πεθερά της αφηγήτριας)
 πως άκουε φωνές, τραγούδια, γκάλιντες κάτω απ'το υπόστεγο :
 Εγώ δεν άκουα τίποτα.Αυτή άκουε!Ἄρα θα ήταν από ώρα.Μας έ-
 λεγε να μη πηγαίνουμε στο πηγάδι, νύχτα.Κάτι θα είδε για να
 λέει έτσι.Ο γιατρός έλεγε αδυνάτισαν τα νεύρα τ'ς κι είχε
 φαντασιώσεις γιατί ήταν γεραλέα."(68).

Ωστόσο, συχνά ορισμένα φαινόμενα— και κυρίως ἡ -
 χοι, ποικίλα ερεθίσματα ακουστικά παρά οπτικά— γίνονται αι-
 σθητά σε περισσότερους από έναν μάρτυρες(34, 35, 57, 59, 80 ,
 85, 96, 99, 120, 132, 138, 153, 157).Τους τριγμούς, λόγου
 χάρη, στο στοιχειωμένο σχολειό (34)ακούει η συντροφιά στρα-
 τιωτών, τους κρότους στοιχειωμένου σπιτιού(57) μια ομάδα ερ-
 γατών, τους χτύπους της στέγης ενός σπιτιού το αντρόγυνο
 (59, 80), τα "παράξενα γέλια"(85) δυό γυναίκες, τους ήχους
 οργάνων(35, 157)όλη η γειτονιά,τους περίεργους ήχους ἡ τριγ-
 μούς, στο στοιχειωμένο μαγαζί,μια συντροφιά παιδική(99,110,
 120, 132, 138).Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, είτε ένας εί-
 τε περισσότεροι αντιλαμβάνονται τ'αλλόκοτα φαινόμενα,η προ-
 σπάθεια για να επισημανθεί η πηγή,η αιτία τους,δεν καταλή-
 γει σε κανένα θετικό αποτέλεσμα(16, 17, 19, 21, 23, 34, 39,46,
 59, 67, 80, 85, 109, 131, 132, 134, 136, 137, 138,139,146,
 153).Ἐτσι για το στοιχειωμένο μαγαζί ο αφηγητής αναφέρει:
 "Είχαμε τα φακά έτοιμα.(...).Χτυπάν τα ποτήρια,φέγγουμε μεις
 με το φακό,αλλά δεν είδαμε τίποτα όμως!(...).Τίποτα!"(132
 βλ.και138¹,146).Χαρακτηριστικοί είναι και οι ακόλουθοι κοι-
 νοί τόποι:"τίποτα!" (39, 80, 146)," δεν υπήρχε τίποτα !"(153),
 "δεν βρήκε τίποτα!"(23), "τίποτα δεν είναι!"(46), "τίποτα
 δεν ήταν!"(137), "δεν είδαμε τίποτα!" (39, 80, 132,138),"δεν
 είδε τίποτα!"(17,21,85,137), "δεν είδα τίποτα!"(19,109,134),
 "δε βλέπει τίποτα!"(131), "τίποτα δεν έβλεπαν!"(59) ἡ "δεν
 έβλεπαν τίποτα!"(34, 139), "τίποτα δεν έβλεπα!" (16,146).

Παρ' όλ'αυτά,τ'ανερμήνευτα συνάμα παράδοξα φαι-
 νόμενα εξακολουθούν να υφίστανται,να προβληματίζουν και να
 τυραννούν τους παρατηρητές².οι παραπάνω εκφράσεις ενέχουνό-

¹ .βλ. πλο κάτω,σ.147-148.

² .βλ. πλο κάτω,σ.138.



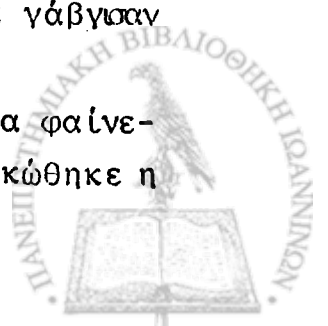
λη την έμφαση του αφηγητή, περικλείουν έκπληξη κι αμηχανία μπροστά σ'ερωτήματα και απορίες ανάμεικτες με το φόβο του ανθρώπου που έρχεται αντιμέτωπος με φαινόμενα—δυσπρόσιτα στη δική του και τη συλλογική γνώση—τα οποία δεν παρέχουν περιθώρια ερμηνείας ή κατανόησης, αφού το αίτιο που τα προκαλεί δεν είναι απτό. Στις αφηγήσεις 23 και 131 ο ήρωας μάταια αποδύεται σ'έναν αγώνα για την ανεύρεση της πηγής ενός φαινομένου: "(...). Κει που κάθηταν στην καλύβα, ένα βράδι, τα μεσάνυχτα ακούει ένα μοιρολόι να 'ρχεται απ'το νεκροταφείο: 'Ακουε κλάματα. Είπε, μήπως πάει καμιά γυναίκα κι κλαίει τέτοια ώρα. Μη πιστεύοντας τα φαντάγματα, πήγε στο νεκροταφείο για να ιδεί ποια γυναίκα είναι!'

Αφού πήγε στο νεκροταφείο, κοιτάει, ξανακοιτάει δε βλέπει τίποτα! Ούτε γυναίκα, ούτε τίποτα! Φοβήθηκε τότε! Αυτό ήταν φάνταγμα όμως!

Γυρνάει απ'το νεκροταφείο, πάει στην καλύβα πάλι. Σκέφτονταν ποιός να ήταν. Προτού να κοιμηθεί, πήγε μια δύναμη εκεί και κουνούσε την καλύβα..." (131).

Η αδυναμία λογικής αιτιολόγησης δυσεξηγήτων φαινομένων αντισταθμίζεται με τη στροφή και πίστη σε δυνάμεις δαιμονικές και την αποδοχή των αποτελεσμάτων της δικής των πλέον δράσης: "Υπάρχει ένα σπίτι στο χωριό μας που όποιος και να πήγε κι έκατσε μέσα, χείρι δεν είδε! Έβγαίνε ένα φάνταγμα και χτυπούσε το σπίτι!" (103). Και στην παράδοση αρ. 60 το αόρατο δείμα είν'αυτό που κινεί τον μοχλό του παράδοξου και του κακού: "(...). Από το Βόλο κίνησε (κάποιος στρατιώτης), ένα βράδι, κι έρχιταν πιζός για του χουριό (...) τον ακολούθησε ένας άνθρωπος δέκα-είκοσι βήματα πίσω απ'αυτόν! Έφτασε δω στο χωριό κι ο παπάς τότε κάθηταν στην άκρια απ'του χουριό. Για να ιδεί τι θα κάνει αυτός που τον ακολουθούσε, αν είναι άνθρωπος ή στοιχειό—γιατί τον είχε ακολουθήσει δέκα χιλιάδες—χτύπησε την αυλή του σπιτιού του παπά για να βγούντα σκυλιά. Αφού χτύπησε, τα σκυλιά γάβγισαν κι ο άνθρωπος χάθ'κι!

Όμως, το στοιχειό τον ακολούθησε χωρίς να φαίνεται! Κι όταν ήρθε στο σπίτι, άνοιξε την πόρτα κι σηκώθηκε η



κυρά τ'. Αυτός την έκανε νόημα να μη μιλήσει. Αυτή, όμως, μίλησε! Μόλις μίλησε η κυρά τ', το στοιχειό την έκοψε. Κούνησε και το σπίτι!":

Είναι ιδιαίτερα συνηθισμένη, πιο καλά θα έλεγα τυπική, η αναφορά, η απόδοση στο αόρατο φόβητρο ποικίλων φαινομένων, ως ενεργειών του (15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 29, 34, 35, 39, 46, 59, 60, 61, 63, 73, 80, 85, 96, 99, 103, 109, 114, 120, 124, 131, 132, 134, 137, 138, 146, 153, 157, 160). Τόσο η προσέγγιση και παρουσία του στον πειραζόμενο — αόρατη (16, 17, 19, 22, 23, 35, 39, 60, 61, 73, 80, 85, 96, 99, 103, 109, 124, 131, 132, 134, 137, 138, 146, 153, 157, 160) και ορατή (9, 20β, 87, 114, 137) —, όσο και η αποκόλλησή του (9, 20β), συνοδεύονται με ποικίλα φαινόμενα που ανάγονται στην υπερφυσική φύση του και του προσδίδουν μυθικό χαρακτήρα. Έτσι, το αναίτιολόγητο λύγισμα δένδρου σε απόλυτη νηνεμία (17, 160), ο νύκτιος, επίμονος τριγμός (22) ή χτύπος (63, 78) του παραθυριού, ο κραδασμός της καλύβας (23, 131) ή του φούρνου (137), κάποιος μεσονύκτιος, ανεξιχνίαστος θρήνος από το κοιμητήριο (23, 131), το αφριστό νερό του πηγαδιού (56), ο "χορός" των κεραμιδιών της στέγης (41, 59), το δόνημα κάποιου οικήματος (60, 114) κι ο ασύλληπτος θάνατος μιας γυναίκας (60), μεταμεσονύκτια πτερυγίσματα στα νερά μιας υδραντλίας (87), ένα πετροβόλημα άγνωστης προέλευσης που δέχεται ο ήρωας των αφηγήσεων (41, 79, 159), τα δυνατά χτυπήματα της αυλόθυρας του σπιτιού του (159), ποικίλα άλλα θυροχτυπήματα (67), το αυτόματο άνοιγμα (39, 73) ή σφάλισμα (73) της εσώθυρας ενός σπιτιού, η αυτόματη λειτουργία μιας υδραντλίας (146) — η αυτόματη κίνηση της λαβής και η άντληση νερού (132) — ο ήχος μιας ψαλμωδίας "από παπάδες και ψαλτάδες" που η λεχώνα ακούει τα μεσάνυχτα και στη συνέχεια αποδεικνύεται προοιωνισμα κακού (15), η αίσθηση μιας απαλότητας στα πόδια ενός παιδιού (16) (το άγγιγμα της αόρατης μόρας), ένα παραπλανητικό κάλεσμα του πειραζόμενου, μεσάνυχτα, απ' άγνωστη προέλευση (73, 85) και μια φωνή νεοσσού, ώρα περασμένη, στην αυλή, σημείο της κακιάς ώρας, που η λεχώνα θεωρεί προανάκρουσμα κακού (21), όλ' αυτά αποτελούν φαινόμενα που αισθητοποιούν την αόρατη ύπαρξη του φοβήτρου.



Η τυπικότητα του πράγματος αυτού αποδεικνύεται επίσης από την παρουσία φραστικών κοινών τόπων. Για τα στοιχειωμένα χτίσματα είναι συνήθεις οι εκφράσεις "βροντούν (41, 80, 96, 109, 110) ή κριτσούσαν (103, 110) τα κεραμίδια", "κριτσά η σκεπή" (109) η πτώση κεραμιδιών (80, 95, 153) συνοδευμένη από βοή (80, 153, 159), "παράξενα γέλια" (85) άγνωστης προέλευσης, τ'ονομαστικό κάλεσμα ενός ενοίκου τα μεσάνυχτα (85), κάποιος ήχος όμοιος μ'αυτόν από μακριά "ανατίναξης" (157), τα θυροχτυπήματα (41, 96), οι φωνές (85, 99), οι κρότοι ποτηριών (99, 132), οι ήχοι βημάτων (120, 138, 156), το τρίξιμο ολόκληρης οικοδομής (103, 138) καθώς και ποικίλοι άλλοι περίεργοι τριγμοί (34, 120, 153), όλ' αυτά απολύτως υπαρκτά και αισθητά, πανικοβάλλουν τους ενοίκους. Εκδηλώνονται σε μέρη, όπου καμιά οικογένεια δεν ευδοκίμησε—κατά την λαϊκή έκφραση, που αποτελεί κοινό τόπο, "χαίρι και προκοπή δεν είδαν" (86, 103), "δεν είδε προκοπή" (96) ή "δεν χαιρωσε" (1, 96)—επιπλέον η εκεί παραμονή συνοδεύτηκε από ξαφνικούς θανάτους ή συμφορές (1, 96, 103, 110): "δεν απόμ'νι κανένας" (96), "ούλοι ξιπαστρεύουνταν" (96), "δεν έζησε κανένας εκεί μέσα" (110). Είναι, επιπλέον, κοινή η πίστη ότι οι επιφιλήσεις εκεί άόρατων φασμάτων (103, 138) προξενούν αταξία και σύγχυση (99), ταρασσουν και διακόπτουν τη νυχτερινή ανάπαυση των ενοίκων (96, 103, 109).

Όλ' αυτά, λοιπόν, οι ανερμήνευτοι, νύκτιλοι κτύποι και το παράδοξο των φαινομένων αποτελούν πηγές φόβου¹, εγείρουν ερωτηματικά που βρίσκουν την ερμηνευσή τους στην ύπαρξη μιας δύναμης άόρατης, δαιμονικής. Οι άόρατες, μυστικές δυνάμεις υπάρχουν δυνάμει των υπαρκτών αποτελεσμάτων τους· έτσι, ο χορός των δαιμόνων (61) αιτιολογεί το φυσικό φαινόμενο του ανεμοστρόβιλου. ("...στον ανεμοστρόβιλο μέσα χορεύουν οι διαβόλοι!"). Σε μερικές παραδόσεις (19, 35, 73, 134, 146, 157) η άόρατη νεράιδα είναι κείνη που ξετυλίγει το νήμα του παράδοξου, που αιχμαλωτίζει τον ακροατή καθώς τον οδηγεί στο χώρο κάποιου μυστηρίου, στην περιοχή του ανερμήνευτου και στον αγώνα, ταυτόχρονα, για την ψηλάφησή του. Έτσι στην αφήγηση αρ. 73 η άόρατη παρουσία της συνδέθηκε με χτύπους του παραθυριού, την κλήση του

1. Βλ. πιο κάτω, σ. 139, σημ. 1.



θύματος και το αυτόματο άνοιγμα της πόρτας. Κι ο άόρατος νυχτερινός θίασος¹ με τις "παράξενες" φωνές, τα τραγούδια, τα όργανα και τους χορούς (19, 46, 88, 134, 157), που περιφέρεται στους δρόμους ή στα "σοκάκια" μιας γειτονιάς, "ώρα περασμένη", αποτελεί φαινόμενο που γεννά ερωτηματικά: "Αυτή την ιστορία, που θα σι πω, την είχε ακούσει όλη η γειτονιά. Λοιπόν, ώρα περασμένη, μετά τα μεσάνυχτα, τρεις θα ήταν η ώρα, ακούγταν μια παρέα με γκάιντες, νταούλια, βιολιά, τραγούδια και κόσμος που χόρευε. (...) Υ π ο λ ο γ ί σ α μ ε ό τ ι θα ήταν τίποτα πιωμένοι που γυρνούσαν από γλέντι.

Το πρωί ο ένας με τον άλλον ρ ω τ ο ύ σ ε στη γειτονιά ποιός έκανε γλέντι ή αρραβώνες, τι ήταν αυτά τα νταούλια ή τα βιολιά, ενώ κανένας δεν ήξερε τι να πει κι ο ένας ρωτούσε να μάθει από τον άλλον. Μετά υ π ο θ έ σ α μ ε ό τ ι θα ήταν σαμοντίβες, πως εξηγούμε μεις τα φαντάσματα, επειδή αυτό το πράγμα έχει ξαναγίνει, επανειλημμένως, πολλές φορές". (157).

Το φόβητρο λοιπόν, ως άορατη ύπαρξη δηλοποιεί την παρουσία του με ορισμένα φαινόμενα, στην ουσία όμως αυτή η φύση και ιδιότητά του δεν φαίνεται ν'αποτελεί παρά εξηγητικό τέχνασμα της συλλογικής σκέψης².

Ανάμεσα στις άλλες ιδιότητες, ιδιαίτερα τονίζεται αυτή της λάμψης που χαρακτηρίζει ποικίλα φόβητρα: το βλοημένο, (26, 74, 123, 137, 144, 158), τη νεράιδα (53), τη μόρα (116), στοιχειά (84, 156) και στοιχειωμένα μέρη (24, 81), τους τόπους αδικοχυμένου αίματος (92, 93, 94).

Όπως ήδη έχει τονισθεί, η πρωταρχική μορφή του "βλοημένου" — χάρη στην οποία αποδόθηκε από τους πληροφορητες στο ίδιο φόβητρο (βλοημένο) η ονομασία "στιό"³ — είναι αυτή της "φωτιάς" (20β, 27, 40, 47, 55, 90, 111, 112, 118, 119, 145, 154, 158) ή του "φωτός" (26, 40, 87, 97, 98, 112, 113, 124, 128, 144, 145, 148, 154) που πλανάται στον αιθέρα.

Ακόμα, το ίδιο το πυρίμορφο φόβητρο κι όταν χάρη στη δυνατότητα μεταμόρφωσης παίρνει ποικίλες μορφές,

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 51-52.

2. Βλ. πιο κάτω, σ. 139.

3. Βλ. πιο πάνω, σ. 65, σημ. 1.



φλόγα ή λάμψη το συνοδεύει. Ως παλικάρι, που επιφάνεται στη νέα(74), εκπέμπει τόσο έντονο φως ώστε, κατά την αφηγήτρια, "...έμεινε μες στη φωτιά αυτή!...έλαμψε η ίδια! Είδε φως!", όπως και μια νοικοκυρά, κατά τρόπο ανάλογο, αντίκρισε στο βάθος του φούρνου ισχυρή την λάμψη του φοβήτρου(137).

Κι όχι μόνο το πυρίμορφο ή το ανθρωπόσχημο(74,137, 144) αλλά και το πτηνόμορφο(123)φόβητρο εκπέμπει φως ζωηρό κι ο παρατηρητής αναφέρει: "(...)είδα ένα μεγάλο όρνιο, ένα ντουγάνι αλλά χρυσό, να πετά. Λαμποκοπούσε το μισό το χωριό!" (123).

Την ένταση της λάμψης οι αφηγητές υπογραμμίζουν με τις εκφράσεις: "έφεξε ο τόπος όλος"(40,97,119,128,154) ή "βελόνι να 'χανες θα το 'βρισκες"(26,124). Συνηθισμένη είναι και η φράση "έμεινα(έμεινε και μείναμε) μες στο φως ή στη φωτιά"(40, 47, 74, 98, 112, 113, 118), που σημαίνει "πάγωσε"(ο πειραζόμενος) από φόβο, ακινήτησε από ταραχή, καθώς τον "κύκλωσε"(118), τον περιέβαλε και περιτύλιξε το άπλετο φως. Σε μια περίπτωση, ο πανικός των ζώων, από τη λάμψη, μεταδίνεται στον αμαξηλάτη: "(...) Κείνη την ώρα τ'άλογα κώλωσαν! Σταμάτησε το κάρο! Μείναμε μες στη φωτιά!"(113)¹.

Όμοια, η γήινη νεράιδα δεν είναι αμέτοχη του υπερφυσικού. Στα μάτια της αγρότισσας φαντάζει να σπιθοβολεί: "...άστραφτε! Πώς να πας κοντά; Φωτιές έβγαζε! Σπίθες έβγαζε!" (53). Το σπιθοβόλημα αυτό αποτελεί, λοιπόν, ιδιαίτερο γνώρισμα (και ταυτόχρονα πηγή φόβου) που δίνει στη γήινη υπόσταση του φοβήτρου τη διάσταση του υπερφυσικού και του μυθικού.

Κάποτε και η μόρα, στην πάλη της με τον θνητό(116), εκπέμπει λάμψη.

Η "λαμπή"(81) ή "φωτιά"(24) χαρακτηρίζει ακόμα τα στοιχειωμένα κτίσματα, ενώ είναι πλατιά διαδομένη η δοξασία ότι και σε τόπους αδικοχυμένου αίματος επιφάνεται φωτιά ου-

1. Ο φόβος αυτός ενισχύεται — και βασικά καλλιεργείται — από τη λαϊκή δι-
απαιδαγώγηση γεμάτη νουθεσίες κι εκφοβισμούς πράγμα που γίνεται πρόδηλο,
παραδείγματος χάρη, στην αφήγηση αρ.40: "(...) Εγώ φοβήθηκα γιατί μας έ-
λεγαν οι γιαγιάδες να μη κοιτούμε (το φως), να μη κρουχτούν τα μάτια μας
κι πάθουμε τίποτα!". Βλ. και αφ.90: "(...) Σε μια στιγμή, όπως σήκωσα το κεφά-
λι, είδα ένα σβώλο, μια μπάλλα από φωτιά (...). Η γιαγιά, η Άννα, μου είπε πως
είναι το βλοημένο. Αυτό όταν το δεις, δεν κάνει να μιλάς!". Μ'άλλα λόγια, κα-
τά τη λαϊκή πίστη και δοξασία, η ενατένιση του πυρίμορφου φοβήτρου φέρε-
ται ως αιτία πολλαπλών παθήσεων για τις οποίες θα γίνει λόγος στο κατ'ε-
δίαν κεφάλαιο περί κακού.

νοθευμένη από βογγητά(92, 93, 94). Σ'ένα σπίτι στοιχειωμένο, ολόγυμη γυναίκα, το στοιχειό, περιφερόταν, τις βραδιές, κι "έλαμπε"(84). Στο ίδιο οίκημα, μια νύχτα, κάποιος φιλοξενούμενος "δέχεται" απρόσμενα την επίσκεψη του στοιχειού: "(...) Κατά τις μία η ώρα, ανοίγει η πόρτα και μπαίνει μια γυναίκα (...) Σκοτεινό το δωμάτιο. Την ώρα που μπήκε η γυναίκα μέσα, ξύπνησα. Μπήκε (...) και το δωμάτιο έφεξε. Φως δεν υπήρχε. Το φως προερχόταν από τη γυναίκα." (156).

Κι ένα παιδάκι, στη θέα παράξενου ανθρώπου (81), αισθάνεται δέος, γιατί η φωνή του "δεν ήταν ανθρωπινή". "Ήταν, λέει, όπως η φωνή του ρομπότ κι έβλεπε μια λαμπή... Πλησίασε τότε ένας άνθρωπος (...) Φορούσε σακάκι και κόκκινες μπότες που γυάλιζαν :..." (81)¹.

1. Βλ. και Ν. Πολύτου, Παραδόσεις τ. Β', ό.π., σ. 1223, 1227-28, όπου ο πατέρας της ελληνικής λαογραφίας περιγράφει ανάλογες ιδιότητες για (...) τα νοθογενή άρρενα παιδιά, άτινα γίνονται ποιμενικού δαίμονες, ως ο Πανμοιχίδιος, κατ'άλλας δοξασίας αβάπτιστα θνήσκοντα γίνονται τελωνία (αρ. 579), καλούνται δ'αδιαφόρως ταύτα και σμερδάκια (αρ. 580), και αποδίδονται επίσης εις αυτά βλάβαι των βοσκημάτων". Παρατηρεί σχετικά ότι "επιφαίνονται (...) και ως φλόγια, και ως κύνες, συνήθως εξερευγόμενοι σπινθήρας εκ του στόματος και έχοντες άστρα επί του δέρματος." Επίσης στη σ. 1223, σημ. 2 αναφέρεται: "(...) Χαμοδράκια εν Λάστα της Γορτυνίας λέγονται τα επιφανόμενα εις ελώδεις τόπους ή εις νεκροταφεία φλόγια, τα οποία υποτίθεται ότι είναι ψυχαί πνιγέντων εκθέτων βρεφών. (Κατ'ανακοίνωσιν Ν. Λάσκαρη). Παπαζαφειροπούλου περισυναγωγή σ. 518: "Χαμοδράκι το. Τα πυρά εν καιρώ νυκτός φαινόμενα εν ελώδεσι τόποις, εν νεκροταφείους και ένθα εισί πτώματα ζών κλπ. αφ'ων αναπτύσσονται και αναφλέγονται φωσφορικά ύλα. Τα πυρά ταύτα κινούνται ενίοτε κατά τα σχηματιζόμενα ρεύματα του αέρος. Εκ τούτου η αμάθεια και δεισιδαιμονία ενόμισεν αυτά φαντάσματα, στοιχειά...". Βλ. και σ. 1226: "Τα σμερδάκια κατά την προκειμένην παράδοσιν (568), δεν επιφαίνονται υπό μορφήν ζώου, αλλ' ως σπινθήρες και φλόγες εξερχόμεναι εκ του στομίου του βαράθρου. Εν τη υπ'αρ. 572 το σμερδάκι επιφανέν ως ερυθρός κυνηγετικός κύων, μεταβάλλεται εις ερυθράν ουρανομήκη λαμπάδα και προχωρήσαν εις την καταβόθραν αφανίζεται εντός αυτής. Η παράστασις δ'αυτών ως φλογίων είναι συνηθεστάτη εν Γορτυνία, ως εσημειώθη ανωτέρω (σ. 1223), καλούσι χαμοδράκια τα φλόγια, ων δεν φαίνεται φυσική η προέλευσις...

(...) Λέγεται δε και περί άλλων δαιμόνων ότι επιφαίνονται ως πυρ ή φλόγια, και δη περί των στοιχειών (σ. 916, πρβλ. αρ. 529), και περί των εν τη θαλάσση τελωνίων (σ. 860 κε.). Δια την αυτήν αιτίαν ο βρικόλακας εν Κυθήροις λέγεται λάμπασμα και λάμπατρο εκ του λαμπάξω.

Ομοίως δοξασίας περί επιφανειών των δαιμόνων έχουσι και άλλοι λαοί. Εν τη Ακροκεραυνία επιφαίνονται κατά το μεσονύκτιον, όταν είναι καταγίς, φλόγια επί των άκρων των σκοπέλων και ακούονται ανθρώπιναι φωναί. Οι ταύτα πιστεύοντες ήσαν οι Δαλμάται ναύται του πλοίου, του οποίου επέβαινεν ο αναγράφων την δοξασίαν Άγγλος περιηγητής, όστις τρεσπαθεί να εξηγήση επιστημονικώς το φαινόμενον. Τα φλόγια τα επιφανόμενα εις τα λιβάδια είναι διάβολοι, κατά τας δοξασίας των Τιρολών. Γενικώς δε διαδεδομέναι είναι παρά πολλούς ευρωπαϊκούς λαούς αι δοξασίαι περί δαιμονίων, άτινα ως φλόγια επιφανόμενα, παραπλανώσι τους οδοιπόρους, παρασύροντα αυτούς εις όλεθρον. (...) Κατ'άλλην δε συγγενή δοξασίαν, τ'αποθανόντα αβάπτιστα παιδιά επιφαίνονται ως διάττοντες αστέρες."

Κάποτε, η εν λόγω λάμψη επιφέρει ύπνωση στο θύμα, όπως φαίνεται στο απόσπασμα: "(...) Εκείνη την ώρα, απ' τη λαχτάρα ο παππούς σα ν' αποκοιμήθηκε απ' αυτή τη φωτιά με τη μπουκιά στο στόμα;" (158). Άλλοτε και μόνον η παρουσία του φοβήτρου προκαλεί νάρκωση, όπως η νεραϊδική ομορφιά "θαμπώνει" (35) το θύμα: "(...) Εγώ, άμα έφυγε (ο Σατανάς) ξεναρκώθηκα;" (30 βλ. και 144).

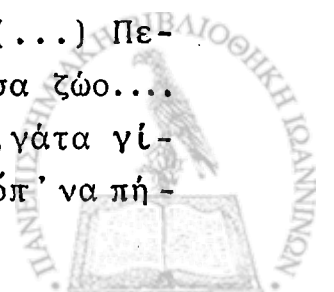
Ωστόσο, πίσω από τη φαινομενική ύπνωση της αφήγησης (144 ή 158) κρύπτεται μια ανθρώπινη ενέργεια: η αναζήτηση της λεπτομέρειας μου πρόσφερε τη σημαντική αποκάλυψη ενός πληροφορητή σχετικά με την κακοποίηση του ήρωα της αφήγησης — η οποία του επέφερε σύγχυση του λογικού — από κάποιον συγγενή του για προσωπικούς λόγους. Στην προκειμένη περίπτωση, με το ένδυμα του μύθου καλύφθηκε μια σύγκρουση ανθρώπινη.

Των φαντασμάτων γνώρισμα κοινό αποτελεί και η μεταμόρφωση, η δυνατότητα να μεταβάλλουν πολυποίκιλες μορφές, πράγμα που τονίζεται σε ορισμένες αφηγήσεις.

Η νεράιδα διατηρεί πάντα, κατά κανόνα, γυναικεία μορφή και μόνο σε μια παράδοση (100) γίνεται λόγος για νεράιδα αρσενική. Η μεταμόρφωσή της συνίσταται στο να παίρνει μορφές οικείων προσώπων, αδερφής (66, 122), γειτόνισσας (77) ή συζύγου (136): "(...) Εκεί, στον δρόμο αυτό, έβλεπαν πολλοί τέτοιες μορφές. Κάτι έβγαλνε εκεί. Σόια — σόια μορφές παρουσιάζονταν σε κείνο το μέρος;" (122).

Το βλοημένο, γενικά, εμφανίζεται πολύμορφο. Οι αφηγητές επισημαίνουν: "(...) Το βλοημένο γίνεται σόια — σοια (λογής — λογής)... ." (91) " ... παίρνει σόια — σόια μορφές." (129).

Αναλυτικότερα επιφάνεται με μορφή ανθρώπινη αποκλειστικά ανδρική (9, 12, 14, 20α, 20β, 58, 60, 62, 74, 107, 137, 145), συχνά με όψεις οικείων προσώπων. Άλλοτε προβάλλει — εκτός από την πύρινη μορφή — με σχήματα ζώων, λίγες φορές με μορφή ανθρώπινης σκιάς (144) ή αντικειμένου, ενός δέματος που κυλιέται στο ποίμνιο (49). Κατά τους πληροφορητές: "(...) Περισσότερο παρουσιάζεται σαν γίδι, να πούμε κασιίκι, σα ζώο... Πολλά πράγματα είναι." (143) " (...) Και ψάρι γίνεται, γάτα γίνεται, ό,τι θες γίνεται;" (127) "Λοιπόν, σ' αυτήν, όπ' να πή-



γινι, παρουσιάζιταν (...) πότι σαν κασίκι, σαν πρόβατου, σα φίδι...απόλα παρουσιάζιταν."(137). Ειδικά στην αφήγησή αρ.74, το ίδιο το φόβητρο εκμυστηρεύεται στη νέα που αγαπά: "(...) Εγώ πότε θα γίνουμαι φίδι κι θα'μαι στον κόρφο σ' κι πότε θα'μαι ψάρι κι θα'μαι στην ποδιά σ'. Πότε θα'μαι παλικάρι κι θα'μαι απ'τα πλάια σ'...".

Το φάντασμα προσλαμβάνει ποικίλες μορφές ανθρώπινες, ανδρικές(48, 50, 64, 121, 139, 141) ή γυναικείες (29), ζώου (2) ή επιφαίνεται με σκιάδη μορφή (64, 155).

Τα φάσματα στοιχειωμένων σπιτιών παρουσιάζονται ποικιλόμορφα, με όψη ανδρική (57, 80, 81, 82, 83, 84, 153) ή γυναικεία (57, 84, 156), ζώου (57), φωτιάς (24, 79) και ίσκιου (33, 34, 153): "Στης αδερφής μου το σπίτι (...)βγαίνει μια κοπέλα γυμνή. Πότε βγαίνει άντρας, πότε βγαίνει κοπέλα." (84).

Το αερικό με ανδρική (76) ή γυναικεία(67, 76) όψη ή φωτιάς (152).

Ο διάβολος ανθρωπόμορφος (30, 126) ή ζώομορφος συγκεκριμένα με σχήμα φιδιού (75).

Η μόρα πάντα, κατά τις περιγραφές, ζώομορφη, σα "σκυλάκι" (18), "γάτα" (63) ή "μαϊμουνάκι" (37, 39, 116).

Ωστόσο, πέρα απ' τις απλές αυτές επισημάνσεις, σχετικά με την δυνατότητα μεταμόρφωσης των φοβήτρων, που κάνουν οι αφηγητές, υπάρχει ένας αριθμός παραδόσεων όπου η ιδιότητα της μεταμόρφωσης ανάγλυφα προβάλλει ως των φασμάτων γνώρισμα κυριαρχικό, ενώ οι αλλαγές των μορφών αποτελούν των αφηγήσεων αυτών τμήμα αναπόσπαστο που κινεί το νήμα του παράδοξου (2, 9, 14, 20β, 57, 58, 64, 72, 74, 76, 84, 87, 129, 135, 137, 144, 145, 153).

Η μεταβολή της μορφής ενός και του αυτού φάσματος παρουσιάζει συνήθως τα εξής σχήματα: μεταμόρφωση από·

1. Άνθρωπο → Ζώο : 9, 14 (Παλικάρι → Φίδι), 137 (Άνθρωπο → Σκυλάκι).
2. Ζώο → Φωτιά : 137 (Σκυλάκι → Φωτιά).
3. Ζώο → Άλλο Ζώο : 2 (Γάτα → Κλώσσα), 57 (Μαϊμούνι → Γάτα), 74 (Φίδι → ψάρι), 129 (Γάτα → Αρκούδα).
4. Ζώο → Άνθρωπο : 58 (Γάτα → Άνδρα), 74 (Ψάρι → Παλι-



κάρι).

5. Άνθρωπο → Άλλον Άνθρωπο : 57, 84 (Άντρα → Κοπέλα), 76 (Γέροντα → Μαυροφόρα).
6. Ζώο → φως : 87 (Χήνα → Φως), 135 (Μοσκάρι → Φως).
7. Φως → Ίσκιο Άνθρωπόσχημο : 144.
8. Ίσκιο → Άνθρωπο : 64 (Ίσκιο ανθρωπόσχημο → άντρα).
9. Άνθρωπο → Ίσκιο : 72 (Παιδί "κουρελιασμένο" → Ίσκιο), 153 (Άγροφύλακα → Ίσκιο πουλιού).
10. Φωτιά → Άνθρωπο : 20β, 145 (Φωτιά → Πεθερό μιας υπανδρης νέας).

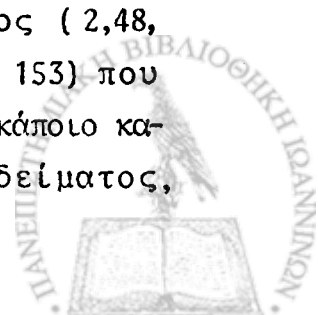
Σε μια παράδοση (137) παρατηρούνται αλληπάλληλες μεταμορφώσεις: από Άνθρωπο → Φωτιά → Σκυλάκι → Φωτιά.

Άλλη μια χαρακτηριστική ιδιότητα των φοβήτρων αποτελεί η προσκόλλησή τους στο θνητό θύμα που αποδίδεται με διαφορες εκφράσεις κοινοτοπικές: "την κόλλησε το βλοημένο" (3, 106, 107) ή "την είχε κολλημένη το βλοημένο" (106), "'ς (τους) ακόλ'σιν ένας ή ένα στοιχειό" (48, 51), "Μόλις το είδα αυτό, έφυγα μη με κολλήσει" (34), "Με κόλλησε (δαιμόνιο)" (141), "Ίνα 'ς (τους) ακολλήσει νιράιδα" (31), "τ'ν ακόλ'σιν μόρα" (63).

"Την ή τον ακολούθησε..." (20α, 60, 71, 74), "με τον ή την ακολουθούσε" (37, 66, 136, 139, 153), "(Οι σαμοντίβες) τον ακολούθαγαν σαράντα μέρες" (73), "Μόρα σ'ακολούθησε" (18), "Ακολουθάει (το στοιχειό) τον πατέρα μ'..." (2), "Δεν έφευγε" (139).

"Τ'ν είχιν διμένη..." (3, 20α), "Δεν την άφηνε ήσυχη" (127, 137), "τ'ν είχιν του φάντασμα" (20α), "Δεν μπορούσε να το κόψει ή να το αποφύγει" (65, 127), "Τουν πήρι το κοντό" (115), "πήγινι συνέχεια" (106, 127), "'Οπ' να πήγινι αυτή (η γυναίκα) παρουσιάζιταν (το φόβητρο)..." (137).

Η προσκόλληση αποτελεί κοινό γνώρισμα ποικίλων φοβήτρων: της νεράϊδας (31, 51, 66, 71, 73, 136), του βλοημένου (3, 9, 13, 20α, 58, 60, 62, 65, 74, 97, 106, 107, 115, 123, 127, 137, 144), του αερικού (67), της κακιάς ώρας (72), του φαντάσματος (2, 48, 139, 141), της μόρας (18, 37, 63), του στοιχειού (33, 34, 153) που γίνονται σκιά των θυμάτων και προξενούν στη συνέχεια κάποιο κακό (2, 3, 13, 20α, 31 κλπ). Μ' άλλα λόγια η ιδιότητα αυτή του δείματος,



100

"το κόλλημα", αποδεικνύεται προσώνισμα κακού με συχνή κατάληξη τον θάνατο (107, 127, 137, κα.), θέμα του οποίου διεξοδική ανάπτυξη θα γίνει στο επόμενο κεφάλαιο, περί κακού¹.

Πάντοτε, ωστόσο, υπάρχει κάποια αιτία ή αφορμή για την προσκόλληση αυτή των φοβήτρων, όπως, λόγου χάρη, η διασταύρωση (συνάντηση) του ανθρώπινου βλέμματος με κείνο του περιμορφου φοβήτρου ("στιό") — "κρούξιμο των ματιών" (20β, 127, 148), "... αν τύχει, λέει; και κρουχτούν τα μάτια σ'με το στοιχειό, σ'ακολουθάει μετά." (127) —, η ομιλία τη στιγμή παρουσίας του (66, 71) — "Τη μίλησε (τη νεράιδα) και τον ακολούθησε;" (71) —, η περιπλάνηση του ανθρώπου νύχτα και ειδικά "ώρα περασμένη", το νυχτερινό πέρασμα του ατόμου απ' το "διάργος" (σύννορο) ξένης ιδιοκτησίας (48) ή από τόπο στοιχειωμένο (31) — "'Αμα πέρασαν 'πού τι κείνου του διάργου σ'ακόλ'σιν ένας..." (48) —, το πλησίασμά του σε μέρη ακάθαρτα (73).

Ωστόσο, στην αφήγηση αρ. 136, ως αιτία προσκόλλησης αναφέρεται η συμπάθεια του θηλυκού φοβήτρου, μιας νεράιδας, για κάποιο στρατιώτη, η οποία εμφανίζεται ως η κυρά του διοικητή². Ενδεικτική είναι και μια άλλη παράδοση: "(...) Πριν ένα χρόνο, μια γυναίκα (...), γύρω 30 ετών, την έπιανε ένας άντρας που τον έβλεπε μόνο αυτή και δεν την άφηνε να κοιμηθεί. Άλλαξε σπίτι, πήγε σε πόλεις και χωριά για ν' αποφύγει το δαιμόνιο. (...) Όπου κι αν πήγαν, ακόμα και στην εκκλησία, την ακολουθούσε. Την είπαν να περάσει κι από θάλασσα, σαράντα κύματα, αλλά και πάλι την ακολουθούσε. Ο άνδρας της και με τ' όπλο έρριξε και ζεστό νερό τό 'ριξε, δεν έφευγε. (...) Κι έλεγε ο άντρας αυτός (το φόβητρο) σ'αυτήν: "Μη τα κάνεις αυτά γιατί θα σε πνίξω!". Οι υπόλοιποι άκουγαν αυτήν να μιλάει μόνη της, ν' απαντάει σε υποθετικά ερωτήματα, αλλά δεν έβλεπαν τίποτα. Έβαλε και πανταλόνια να προσποιηθεί τον άντρα... Τίποτα! Αυτό δεν έφευγε!..." (139).

Και είναι χαρακτηριστικό ότι το φόβητρο είναι ορατό μόνο σ' αυτόν που προσκολλάται (107, 136, 137, 139) και ότι ακολουθεί κατά βήμα τον πειραζόμενο.

1. Βλ. πιο κάτω, σ. 111-121.

2. Βλ. πιο πάνω, σ. 50-51.



ΙΙ. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΚΟΥ

Α' Ο ΕΡΩΤΑΣ ΤΟΥ ΔΕΙΜΑΤΟΣ ΚΥΦΟΡΕΙ ΤΟ ΜΟΙΡΑΙΟ

9, 12, 14, 20α, 58, 62, 74, 100, 101, 107.

Β' Η ΠΡΟΣΚΟΛΛΗΣΗ ΤΩΝ ΔΑΙΜΟΝΙΩΝ ΑΙΤΙΑ ΠΑΘΗΣΕΩΝ

2, 3, 13, 18, 20β, 31, 33, 34, 37, 48, 51, 58, 60,
62, 63, 65, 66, 71, 72, 73, 74, 97, 106, 107, 115,
123, 127, 136, 137, 139, 141, 144, 145, 146, 153.

Γ' Η ΟΜΙΛΙΑ ΤΗ ΣΤΙΓΜΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ

ΑΦΟΡΜΗ ΚΑΚΟΥ

2, 13, 18, 20β, 24, 26, 27, 28, 30, 33, 34, 36, 41,
43, 46, 47, 55, 57, 58, 60, 66, 68, 71, 74, 75, 87,
89, 90, 98, 104, 111, 114, 115, 118, 128, 153.

Δ' Η ΕΝΑΤΕΝΙΣΗ ΦΟΒΗΤΡΩΝ ΑΙΤΙΑ ΣΥΜΦΟΡΩΝ

20β, 40, 47, 55, 75, 91, 127, 129, 135, 144, 145, 147,
148, 152.

Ε' Η ΝΥΧΤΕΡΙΝΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΟΥΣ ΤΟΠΟΥΣ ΕΠΙΦΟΙΤΗΣΗΣ

ΦΟΒΗΤΡΩΝ

ΕΓΚΥΜΟΝΕΙ ΚΙΝΔΥΝΟΥΣ

1. Υγρὰ μέρη : 29, 31, 35, 37, 52, 56, 59, 68,
102, 129.
2. Ακάθαρτα μέρη : 8, 32, 36, 73, 89, 149.
3. Στοιχειωμένα μέρη : 24, 25, 28, 33,
34, 81, 159.



ΣΤ' Η ΝΥΧΕΡΙΝΗ ΕΞΟΔΟΣ ή ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ ΠΡΟΚΑΛΕΙ

ΔΑΙΜΟΝΟΠΕΙΡΑΞΕΙΣ

2, 13, 16, 19, 23, 25, 30, 36, 37, 41, 52, 58, 59, 60, 72, 76, 80, 83, 98, 102, 105, 106, 114, 115, 122, 123, 134, 146, 159.

1. Ορισμένα παράδοξα φαινόμενα, προανακρουσματα κακού: 15, 21, 148, 157.

2. Οι τιμωρίες του Αγίου Θεοδώρου: 6, 38, 54, 69, 108, 130.

Ζ' ΤΟ ΑΟΡΑΤΟ ΤΡΑΠΕΖΙ ΤΟΥ ΝΕΡΑΪΔΟΚΟΣΜΟΥ ΑΙΤΙΑ ΑΤΥΧΗΜΑΤΩΝ

7, 8, 44, 45.

Ορισμένες αφηγήσεις (9, 12, 14, 20α, 58, 62, 74, 100, 107, 145), έχουν ως θέμα τις σχέσεις του φάσματος με μια νέα, οι οποίες θεωρούνται αιτία των δεινών της. Στο διάστημα των σχέσεων αυτών, η νέα:

α) Παρουσιάζει τάσεις απομόνωσης (9)

β) "Κιτρινίζει" (20α).

"(...) Η κουπέλα κιτρίν'ζιν (...) αφού τ'ν είχιν του φάντασμα."

γ) Άλλοτε γίνεται "πολύ έμορφη", άλλοτε "κίτρινη με πολλά σπυριά" (74).

Η ωχρότητά της αποδίδεται στη ζηλοτυπία του δαιμονικού η οποία δεν είναι άσχετη από κάποιαν εκδικητικότητα¹ (74).

δ) Παρουσιάζει σημεία μαρασμού (20α).

Ο έρωτας του δείματος, στην προκειμένη περίπτωση, προκαλεί τη βιολογική παρακμή της θνητής: "(...) Η κουπέλα (...) χαλνούσιν αφού τ'ν είχιν του φάντασμα" (20α).

ε) Μιλεί και γελά μόνη (14, 62).

1. Η ζηλοτυπία του δαιμονίου παίρνει κάποτε και τη μορφή της εκδίκησης. (Βλ. σχετικά και στις γήινες ιδιότητες που προσδιάζουν στο αρσενικό φόβητρο σ. 57: "(...) Πολλές φορές γινόταν πολύ έμορφη αυτή η κοπέλλα και πολλές φορές γινόταν κίτρινη με πολλά σπυριά. Την έκανε αυτό έτσι επειδή ζήλευε").



Συχνά, γίνεται αντιληπτή από τη μητέρα της να μολογεί σα ν' απευθύνεται σε κάποιον αόρατο συνομιλητή, στη συγκεκριμένη περίπτωση, στο φάσμα που μόνον αυτή αντικρίζει: "(...)" Ένα απόγεμα, έκοφτε ξύλα στην αυλή και παρουσιάστηκε το φάνταγμα κι αυτή νόμισε ότι ήταν ο αϊγαπητικός της ο Στάμος. (...) Ήταν σα να 'βλεπε τον ίδιο το Στάμο. Τη ρώτησε η μάνα τ'ς'

— Σε ποιόν μιλάς και γελάς;

Κι αυτή απάντησε:

— Είναι ο Στάμος:...

Λέει η μάνα τ'ς'

— Εγώ δε βλέπω κανέναν:..." (62)¹.

στ) Α ι μ ο ρ ρ α γ ε ί (14, 20α, 58, 62, 74, 100).

Η αιμορραγία, συνήθως, αποτελεί προοίμιο θανάτου, εκτός εάν η πειραζόμενη προσφύγει έγκαιρα σε ορισμένα μέσα αποτροπής του κακού, οπότε σώζεται (58): "(...)" Αρχίν'σι να τρέχει αίμα από το στόμα τ'ς..." (14) "...έλυσαν οι μύτες..." (20α) "... πλημμύρισε στο αίμα..." (58) "...την πήρε αιμορραγία..." (62) "... έτρεχε από τις μύτες αίμα..." (74) "...Μάτουςαν οι μύτες..." (100).

Ωστόσο, με τη διεξοδική εξέταση αυτού του θέματος, βάσει προσωπικού ερωτηματολογίου, απέσπασα μια προφορική λεπτομέρεια που αναφέρεται στην μητρορραγία — κι όχι απλά ρινορραγία — της νέας, για την οποία οι περισσότεροι αφηγητές (βλ. τα παραπάνω αποσπάσματα) σκόπιμα ίσως δεν έκαναν νύξη στις αφηγήσεις τους. Όμως αυτή καθαυτή, η πραγματική αιτία της μητρορραγίας — κάτω απ' το ένδυμα του μύθου — αποσιωπήθηκε: ορισμένοι σχετικοί, άοριστοι υπαινιγμοί πληροφορητών δεν μπορούν παρά μόνο να οδηγήσουν σε μιαν εντελώς υποκειμενική εκτίμηση ή εικασία σχετικά με το πραγματικό αίτιο που την προκάλεσε.

ζ) Π ε θ α ί ν ε ι (14, 20α, 62, 74, 100, 107).

Οι σχέσεις αυτές του δαιμονικού με τη θνητή επιφέρουν στη δεύτερη το θάνατο, εκτός εάν προληφθεί το κακό (9, 20β, 58). Ο θάνατος, επισφράγισμα των σχέσεων και των προηγουμένων ήπιων μορφών κακού, επέρχεται, μετά την αιμορραγία ως ανένεπια των παραβάσεων ορισμένων όρων, που το φάσμα έχει θέσει στη νέα και που αποκαλύπτουν το κυρίαρχο πάθος της ζηλο-

1. Βλ. και πιο πάνω, σ. 94-95.



τυπίας . Οι παραινέσεις αυτές του φοβήτρου (διεξοδική ανάπτυξή τους έγινε στο κεφάλαιο "Ιδιοσυστασία των φοβήτρων"¹) έχουν κι ένα τόνο ηθικοδιδασκτισμού. Παραδείγματος χάρη, θανατώνει τη νέα, επειδή: α)"...ήταν πιασμένη στο χορό με άλλο αγόρι:" (14,74)· β)"...πήγε στο Λάζαρο (στη Ρουμπάνα)² " (20α,62) παρά τη ρητή απαγόρευσή του.

Τον κίνδυνο του θανάτου επιφυλάσσει και η αποκάλυψη των ερωτικών σχέσεων απ'τη μεριά της ερωμένης. Το αρσενικό φόβητρο συνιστά στη νέα εχεμύθεια, την απόκρυψη των σχέσεών τους (3,9,12,14,20β,74,107)³· η αγνόηση της υπόδειξης αυτής επισύρει την οργή του δαιμονικού. Έτσι σε μια περίπτωση (145), επειδή η νέα αποκαλύπτει το μυστικό, το φόβητρο εμφανίζεται εκδικητικό, απειλεί να την κάψει με πυροστιά:"...ζέστινι τ'πυρουστιά κόκκλινη για να τ'ν απιράσει στου λιμό τ'ς να τ'κάψει:" (145)· "...έκαφτιν τ'πυρδουστιά, (γ)λένηταν κόκκλινη η πυρουστιά, να τ'ν απιράσει στου λιμό τ'ς:" (20β). Τελικά, δεν πραγματοποιεί την απειλή, γιατί η πεθερά της κόρης με κατάλληλα μέσα αποσοβεί τον κίνδυνο. Η αποκάλυψη, λοιπόν, των σχέσεων συνεπάγεται τη θανάτωση της νέας ή την κακοποίησή της από το εκδικητικό φόβητρο.

Γενικά στις συστάσεις αυτές του φοβήτρου διαφαίνεται η ηθική της εποχής που ρυθμίζει αποφασιστικά τις σχέσεις των δύο φύλων σε μια κοινωνία κατά βάση ανδροκρατική. Κι ένας νέος πεθαίνει ξαφνικά επειδή, παρά τις επανειλημμένες συστάσεις κι απαγορεύσεις του νεραϊδόκοσμου, "κουβέντιαζε με τα κορίτσια" (101)· "...τουν απαγόριουανοι νιράιδις να κουβιντιάζει τα κουρίτσια:" (101). Μέσω των παραινέσεων αυτών και του θανάτου του παλικαριού, λόγω ανυπακοής, μεταδίδονται οι κανόνες μιας ορισμένης ηθικής. Στην πραγματικότητα και σύμφωνα με πληροφορίες συγγενών, ο νέος πέθανε από πάθηση της καρδιάς. Ωστόσο, ερμηνεύοντας οι

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 56-58.

2. Βλ. πιο πάνω, σ. 79 σημ.1.

3. Βλ. πιο πάνω, σ. 58.



λαϊκοί αφηγητές έναν αιφνίδιο θάνατο ως αποτέλεσμα της παράβασης ορισμένων θεμελιωδών ηθικών αρχών, που διέπουν τις σχέσεις των δύο φύλων¹, μεταβάλλουν το γεγονός σε μιαν ιδεολογική πράξη.

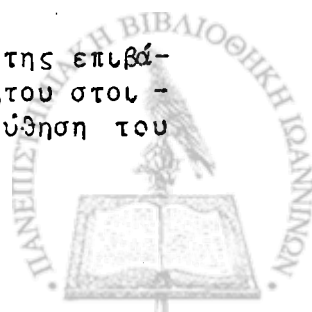
Γενικά σε πολλές παραδόσεις υποκρύπτεται μια τέτοια σκοπιμότητα. Και σ'άλλη αφήγηση (102) στην αναφερόμενη εκδίκηση των φασμάτων αποσιωπώνται τα πραγματικά αίτια θανάτου μιας γυναίκας (λεχώνας): "...Ο (...)άντρας της,τη βάρεσε και την κυνήγησε,τα μεσάνυχτα, να πάει στο χωριό τ'ς(..) Ναι αλλά σ'αυτή παρουσιάστηκαν οι νεράιδες έξω απ'το χωριό στα "Τρία Πλατάνια",στο ρέμα(...)Αμέσως, ουδ'εκείνη την ώρα, την έκοψαν και χάθηκαν οι νιράιδες. Και μέσα σε είκοσι τέσσερις ώρες πέθανε." (102). Σύμφωνα με μαρτυρίες κι άλλων πληροφορητών, η γυναίκα πέθανε από τη βάνουση συμπεριφορά του συζύγου.

Γίνεται φανερό, λοιπόν, ότι ο έρωτας και ειδικότερα η ζηλοτυπία, κατ'επέκταση το ίδιο το αόρατο δείμα φέρονται ως αιτίες συμφορών.

Η προσκόλληση² του αρσενικού φοβήτρου στη θνητή, "κόλλημα", "ακολούθημα" (3, 13, 20β, 60, 65, 74, 127, 137, 145), υποδηλώνει την αδιάλειπτη, επίμονη κι ενοχλητική παρουσία του στο θύμα—σύμφωνα με άλλη αναφορά αφηγήτριας, που δεν συμπεριλήφθηκε σε αριθμημένη αφήγηση, σημαίνει ότι "έχεις το στιό απάνω σ'", δοξασία που απαντάται και στην αφήγηση αρ.64 στο σημείο όπου η πληροφορήτρια, κάνοντας λόγο για τον τρόπο αποκόλλησης (αποπομπής) του στοιχειού, αναφέρει : "(...) πήρα "τ'μπάρμπαρη του βουτάνι" κι το 'δωσα στη γυναίκα να το βαστά απάνω της για να φύγει το κακό από ψηλά τ'ς." —κι εκλαμβάνεται αυτή ως προανάκρουσμα επικείμενης συμφοράς, γιατί έχει το χαρακτήρα κρυφής, μακροχρόνιας απομύζησης που βαθμιαία οδηγεί στο μοιραίο και μόνο μ'εξορκισμούς και κατάλληλες ενέργειες αποτρέπεται (65, 115, 145) :

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 56-57.

2. Η προσκόλληση αυτή δεν έχει σε καμιά περίπτωση την έννοια της επιβίσεως. Πρόκειται για μια συχνή παρουσία, ενοχλητική και επίμονη, του στοιχειού στο θύμα ή αλλιώς για μια στενή τρόπον τινά παρακολούθηση του πειραζόμενου από το φόβητρο. (Βλ. πιο πάνω, σ. 105-106).



"(...) την ακολούθησε το βλοημένο, το φάνταγμα κι δεν μπορούσε να το κόψει με κανένα τράπο". (65).

Η προσκόλληση αυτή διαρκεί "ένα χρόνο"(14) ή "πολλά χρόνια" (74) και στο διάστημα αυτό η θνητή

α) Κεντάμόνη, "χώρια απ'τα κορίτσια" (3).

β) Είναι μελαγχολική (3)· τη μοναξιά της συνοδεύει βαθιά μελαγχολία.

γ) Φθίνει (3,65)· "Από τ'ν είχαν πουλύ διμένη, μαράζουσιν αυτή".

δ) Ασθενεί (20β)· "Αλλ' απ'τα πουλλά αρρώχτ'σιν, όμως, ύστ'ρα η καημένη".

ε) Παραληρεί (20β, 139¹).

στ) Έχει κατά διαστήματα το αίσθημα κάποιου βάρους (13, 127, 137)· "Αλλ' αυτό πήγινι και την πλάκωνε² (πίεζε) σα βάρος, δεν μπορούσε να κουνηθεί η γυναίκα. Κάθηταν απάνου τ'ς, δε μπορούσε να κουνηθεί. Δεν την άφηνε μέρα-νύχτα! ..." (137).

ζ) Παρουσιάζει ορισμένες ξαφνικές κρίσεις (127)· "Εκεί που ήταν αυτή απάν'στο ντουκάνι, σταματούσε τ'άλογα και κατέβαινε κάτω. Έπεφτε απάνω στα σκύβαλα και δεν μπορούσε να σηκωθεί, καμιά ώρα ...," (127).

η) Την χαρακτηρίζει η αδυναμία τεκνογονίας (127)· "Έμενε έγκυα και τα παιδιά της πέθαιναν!:"

θ) Την πειραζόμενη βασανίζουν οπτασίες ή παραίσθησεις· "... το 'βλιπισι πουλλές φάσεις (το στοιχειό). Άντρα το 'βλιπι, γιλάδα το 'βλιπι, σκ'λί το 'βλιπι .." (137).

ι) Πέθαίνει (3, 107, 127, 137)· "Η γυναίκα δε μπόρεσε να τ'αποφύγει (το στοιχειό), ώσπου πέθανε ..." (127)· "Δεν έγινε άνθρωπος κι πέθανι κορίτσι!" (3)· "Τελικά, απ'αυτό πάει χα-

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 95.

2. Ανάλογη πύεση ασκεί και η μόρα (βλ. σ. 118), αλλά μόνο κατά τις ώρες της νυχτερινής ανάπαυσης. Πρέπει, επιπλέον, να σημειωθεί ότι η λέξη "πλάκωνε" δεν έχει την έννοια του "επιβαίνω", την έννοια, δηλαδή, της ερωτικής σχέσης. Συγκεκριμένα στην αφήγηση αρ. 137 αναφέρεται: "Αλλ' αυτό πήγινι και την πλάκωνε σα βάρος ...", ενώ στη συνέχεια ο αφηγητής επεξηγεί "Κάθηταν απάνου τ'ς".



μένη, δε ξέρω ύστ'ρα από πόσα χρόνια. Πάντως, την έκοψε. Την έκοψε, πέθανι, πάει χαμένη." (137).

Η απομυζητική αυτή προσκόλληση φαίνεται ν'αντιστοιχεί σε μια διαρκή, μακροχρόνια ή δια βίου πάθηση. Την άποψη ενισχύει η εξής λεπτομέρεια της αφήγησης αρ.65· η νέα, προκειμένου ν'απαλλαγεί απ' τη συχνή παρουσία του φοβήτρου (βλοημένου), που έχει γίνει "σκιά" της, προσπαθεί να εκμαιεύσει από το ίδιο, το μυστικό της σωτηρίας της. Μεταφέρει, λοιπόν, έξυπνα τη δική της κατάσταση και θέση στο χώρο του ζωϊκού βασιλείου, με το να παρομοιάσει την προσκόλληση του δαιμονίου, με το να παρομοιάσει την προσκόλληση του δαιμονίου με τον αδιάκοπο θηλασμό δύο μικρών μοσχαριών που αφαιμάσσουν ("τρυγούν") τη μητέρα τους και ζητεί τη συμβουλή του για τη σωτηρία του ζώου. Την εικόνα, λοιπόν, της απομύζησης της νέας δίνει η αφάιμαξη της αγελάδας απ' το συνεχή θηλασμό δύο νεογνών. Πρόκειται για μιαν εύστοχη, μεταφορική παράσταση του μαρτυρίου της. Έτσι, κατορθώνει ν'αποσιτάσει από το στόμα του δείματος το μυστικό ίαμα δήθεν για τη σωτηρία του ζώου, στην πραγματικότητα για τον εαυτό της ("...)" την ακολούθησε¹ το βλοημένο, το φάνταγμα και δεν μπορούσε να το κόψει με κανένα τρόπο. Και πάει στη γειτονιά κι έκανε παράπονα. Βρήκε μια γριά που την ορμήνεψε. Λέει

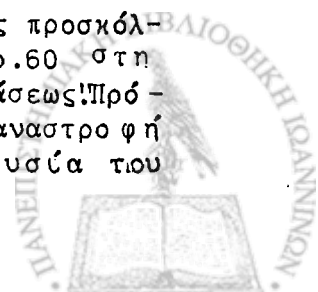
-- Θα πεις στο βλοημένο ότι έχετε μια γελάδα, έχει δύο μοσχάρια. Κι η αγελάδα θα ψοφήσει, αλλά τα μοσχάρια δε μπορούν να τ'αποκόψουν απ' το βύζαγμα. Την τρυγούν.

Η κοπέλλα τα είπε στο βλοημένο. Κι γυρνά κι τ'άξει το βλοημένο.

— Είναι το μόνο εύκολο φάρμακο. Θα πάτε στο τάδε το ριάκι. Είναι ένα βοτάνι μες στο νερό σαν βασιλικός. Θα πάτε να το πάρετε το χορτάρι. Να το βάλουν μέσα στου νταμούδι (μικρός στάβλος) κι θα κοπούν τα μοσχάρια απ' το βύζαγμα.

Παν, πήραν το βοτάνι, το 'βαλαν στο σπίτι μέσα και το βράδι

1. Στην αφήγηση αυτή, όπως και σ' άλλες (βλ. σ.105), η έννοια της προσκόλλησης αποδίδεται με το ρήμα "ακολούθησε" (βλ. και αφήγηση αρ.60 στη σ.97). Σαφώς, όπως βλέπουμε, δεν υπάρχει η έννοια της "επιβάσεως". Πρόκειται για την οχληρή επιμονή του φοβήτρου στη σχέση ή συναναστροφή με το θύμα. Φυσικά, ο πειραζόμενος αντιδρά, αλλ' αυτή η παρουσία του στοιχειού, συχνά δεσμευτική ή καταπιεστική, τον καταπονεί.



πάει το βλοημένο, αλλά κοντά δεν μπορούσε να πλησιάσει. Από μακριά φώναζε:

— Έφταιξα γω που σας μαρτύρησα!

Γιατί πρόδωκε το μυστικό τ'." (65 βλ.σχετικά και αφ.9).

Τέτοιες αφηγήσεις, όπως σημείωσα, οδηγούν στη σκέψη, ότι το αόρατο για τρίτους βλοημένο αντιστοιχεί σε κάποιαν άγνωστη ασθένεια. Την άποψη αυτή ενισχύει και η λεπτομέρεια μιας αφήγησης (64) όπου αναφέρεται σχετικά: "...πήρα τ'μπάρμπαρη του βουτάνι" κι το 'δωσα στη γυναίκα να το βαστά απάνω της για να φύγει το κακό από ψηλά τ'ς¹."(64). Φυσικά πρόκειται για το ίδιο βότανο, του οποίου τ'όνομα δεν αναφέρεται στην προηγούμενη αφήγηση (65), ενώ με τη λέξη "κακό" (64) η αφηγήτρια υπονοεί το φόβητρο. Μ'άλλα λόγια το κακό μεταμορφώνεται σε μωθική μορφή ή αλλιώς ταυτίζεται με το φόβητρο.

Όστοςο η προσκόλληση δε σημαίνει πάντα απαραίτητα κακό."Στη Βουλγαρία, το 1907, ήταν μια γυναίκα και την είχε κολλημένη το βλοημένο· πή γ α ι ν ε σ υ ν έ χ ε ι α τ ο β λ ο η μ έ ν ο , α λ λ ά κ α κ ό δ ε ν τ η ν έ κ α ν ε". (106).

Εντύπωση προξενεί και κάποια άλλη αφήγηση (13), όπου το βλοημένο ακολουθεί μια γυναίκα παντού και στη Βουλγαρία κι εν συνεχεία κατά την αποδημία της από την Ανατολική Ρωμυλία στην Ελλάδα. Εδώ καταφαίνεται ο μυστηριακός χαρακτήρας μιας "άκακης" προσκόλλησης: "(...) Είχα ακούσει (γ)ια τ' μπάμπου τ' Μπάινα γ' (τη) καημένη, ήταν σ' Βουργαρία, τού'χιν τακτικό: (...) Κι έτυχιν μετά, πέρασιν 'που θάλασσα η μπάμπου η Μπάινα κι ήρθιν σ'ν Ελλάδα. Κι αυτό τ' (γ)ύριυι, τ' (γ)ύριυι, τ' (γ)ύριυι, τ' (γ)ύριυι, (γύρευε)...

Κι ένα προυί (...) αυτή πάει, η καημένη, να ξικαπακώσει του φούρνου, ν'ανάψει, του βρήκι μες στου φούρνου!

— 'Α: της λέει. Γω απού τόσο κινό σι χαλεύω! Που ήσαν; λέει..!" (13).

1. Η μεταφορική έκφραση "να φύγει το κακό από ψηλά τ'ς" έχει την έννοια του ν'απαλλαγεί ο πειραζόμενος απ'την παρουσία του φοβήτρου, την δαιμονική επήρεια ή επιρροή (Αποκόλληση)· σχετίζεται άμεσα με την έννοια της προσκόλλησης που σημαίνει ότι το στοιχειό ακολουθεί κατά βήμα τον πειραζόμενο και τον παρενοχλεί, τον απειλεί ή τον δεσμεύει ως προς τις ενέργειες, τη δράση του, τις κοινωνικές σχέσεις. Ανάλογη έννοια, της αποκόλλησης, έχει και η έκφραση "να το κόψει (το φόβητρο)" (βλ. κιο πάνω αφ.65).

Αλλά και η προσκόλληση του θηλυκού φοβήτρου χαρακτηρίζεται από ποικίλες δαιμονοπειράξεις. Στην αφήγηση αρ35 ιδιαίτερα, καταφαίνεται η αφομοιωτική ιδιότητα της προσκόλλησης που επιφέρει το θάνατο μιας πειραζόμενης. Στο μεσοδιάστημα αυτό, ο νεραϊδόκοσμος¹ της εκμηδενίζει ό,τιδήποτε ανθρώπινο, της αφαιρεί κάθε ίχνος ζωτικότητας ή ικμάδα νεανική" (...) Πάχνιαζιν αυτή (η θνητή). Πάχνιαζιν (γ)ιατί τ'βύζαναν. Σι σαράντα μέρις ήθλι να παραδώσει πνεύμα!" (35).

Αυτή η προσκόλληση ωθεί, λοιπόν, την κόρη αργά προς το μοιραίο μέσα σ'ορισμένο χρονικό διάστημα, όπως ακριβώς και μια άλλη νέα, μετά το γάμο της μ'αρσενικό φόβητρο (βλοημένο) και ειδικά ύστερα από παρέλευση σαρανταημέρου απ' τη γαμήλια τελετή, οδηγείται στον θάνατο² (107).

Παρατηρείται, λοιπόν, πως και η νεραϊδική προσκόλληση είναι απομυζητική, ανάλογη μ'εκείνη του αρσενικού φοβήτρου, ότι διαρκεί "σαράντα μέρες"³, αριθμός που απαντάται συχνά σε παραδόσεις (35, 73, 107 κα.), όπου, ειδικά σε μια απ' αυτές, αναφέρεται ότι" (...) οι σαμοντίβες τον ακολούθαγαν σαράντα μέρες (τον πειραζόμενο)" (73), χρονικό όριο στο οποίο ο θνητός φέρεται αντιμέτωπος με ποικίλες δαιμονοπειράξεις — μ'αλληπάλληλα χτυπήματα του παραθυριού, τ'ονομαστικό κάλεσμά του τις νυχτιές, τέλος τ' αναπάντεχο, αυτόματο άνοιγμα της εσώθυρας και την αιφνίδια εισβολή του φοβήτρου — αλλά τελικά διασώζεται χάρη στη χρήση ορισμένων αποτρεπτικών μέσων:" (...) οι σαμοντίβες τον ακολούθαγαν σαράντα μέρες. Πέρναγαν κάθε βράδι από το παράθυρο, χτύπαγαν το παράθυρο μια φορά και φώναζαν "Δήμο!" "μία, μία. Όσπου μια νύχτα, κει που κοιμόταν, ανοίγει η μία πόρτα μέσα, ανοίγει και μία έξω! (...) Αυτός φοβήθηκε!... Τότε, μια πολύ μεγάλη γυναίκα πιάστηκε από 'ς παρασταίои της μέσα πόρτας".

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 52-53.

2. Βλ. πιο πάνω, σ. 59.

3. Για τον αριθμό 40 βλ. Γ. Κ. Σ π υ ρ ι δ ά κ η, Ο αριθμός τεσσαράκοντα παρά τοις Βυζαντινοίς και τοις νεωτέροις Έλλησι, εν Αθήναις 1939.



Ακολουθεί πολύωρη "αναμέτρηση" ανάμεσα στο φόβητρο και στον θνητό, με το βλέμμα. Στη συνέχεια, "κλείνει η μία πόρτα η μέσα, κλείνει και η έξω πόρτα κι έφυγε! (...) Περισσότερο η νεράιδα δεν μπόρεσε να προχωρήσει. Η θυμιάμα δεν την άφησε να μπει μέσα!" (73).

Αντίθετα, η σαμοντίβα (αρ. 51) παρουσιάζεται ως η προστάτιδα μιας οικογένειας — μένει σ' αυτή προσκολλημένη επτά χρόνια ("χρόνια τ'ν είχαν. Επτά χρόνια...") — όσο τα μέλη πείθονται στις υποδείξεις της. Αλλ' όταν κάποτε η κόρη τολμά να παραβεί μια εντολή της, της προξενεί ανεπανόρθωτο κακό: "... τ'ν έφτιασιν κουμμάτια τ' κουπέλα κι χάθ' κιν!..." (51). Η προσκόλληση αυτή, λοιπόν, προοιμιάζει κάποιο κακό και προξενεί φόβο στον πειραζόμενο (66, 136): "... Τον ακολουθούσε κι φουβάταν" (136)¹.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η προσκόλληση ενός φαντάσματος (των αγρών) εκδηλώνεται μέσα σε ορισμένα τοπικά πλαίσια γιατί, σύμφωνα με τη λαϊκή πίστη, το ίδιο το δαιμονικό φάσμα όπως και η δράση του υπόκεινται σε τοπικούς περιορισμούς² (48, 57, 141): "Σα να έχει σύνορο. Φτάνει μέχρι σ' ένα ορισμένο σημείο και γυρνάει πίσω." (57). Μ' άλλα λόγια, το φόβητρο επιφαίνεται σ' ορισμένο σημείο (48, 144), και ιδιαίτερα κατά τη στιγμή που κάποιος τολμηρός, ξωμάχος (48) ή βοσκός (49), παραβιάζει το "διάργος" (σύνορο) ξένης ιδιοκτη-

1. Βλ. πιο πάνω το σχετικό απόσπασμα της αφήγησης, σ. 50-51.

2. Και οι φωνές ενός νεραϊδικού ομίλου αντηχούν μέχρι σ' ένα ορισμένο τοπικό όριο: "... Μέχρι το σταυροδρόμι (...) πήγαινε αυτή η δουλειά. Πακάτω (τονίζει ο αφηγητής) δεν άκουγε κανένας τύποτα." (157). Στην προκειμένη περίπτωση, το σταυροδρόμι έρχεται ως φραγμός στη νυχτερινή αυτή δραστηριότητα (κώμος) του δαιμονικού ομίλου. Γενικά, παρατηρείται ο εγκλωβισμός των φοβήτρων σ' ένα συγκεκριμένο χώρο, καθόσον μάλιστα, σύμφωνα με τη λαϊκή δοξασία, αδυνατούν να μεταβούν από ένα τόπο σ' έναν άλλο, όταν μεταξύ των δύο τόπων ειδικά παρεμβάλλεται θάλασσα: "(...) γιατί αυτά (τα φόβητρα) δεν αλλάζουν νερά (...) Δε μπορούσε να περάσει τη θάλασσα (το φόβητρο) και να πάει κοντά της ... (στη νέα που συμπάθει)" (106). Γι' αυτό, οι πειραζόμενοι διαβαίνουν μια θάλασσα προκειμένου ν' αποφύγουν τη δαιμονοπειραξη: "... Την είπαν να περάσει κι από θάλασσα, σαράντα κύματα" (139).

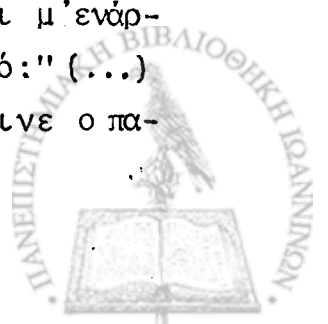


σίας οπότε προσκολλάται σ' αυτόν και τον εκδιώκει, μ' αυτό τον τρόπο, οδηγώντας τον μέχρι σ' ένα άλλο διάργος προξενώντας, ταυτόχρονα, τρόπο στο υποζύγιο ή στο ποίμνιο αντίστοιχα: "(...)'Αμα πέρασαν 'που τι κείνου του διάργου σ' ακόλ'σιν ένας, λέει. Μπρουστά στ' άλουγα πήγινιν. Μεις, λέει, έδερναμι τ'άλουγα, να τον απεράσουμι, φτος λέει, μπρουστά: Τ' άλουγα, λέει, αγριώθ'καν κι ίνα φηύ'ν (θα έφευγαν). Παν ως που παν, ξέρου'σι τι τόπου, 'ς άφ'κιν, λέει, ύστ'ρα. Είχιν τουν τόπου τ'ως φαίνιτι." (48) "...Πάει, λέει, ως κάπ', σι τι σύνουρου τα πάει πα πρόβατα, τ'άφ'κιν ύστ'ρα αυτό (...). Είχι δρόμο, ως ικεί πήγινι." (49).

Το φόβητρο, λοιπόν, παρακολουθεί τον παρείσακτο σ' όλη τη διάρκεια παραβίασης του συνόρου και της διέλευσής του από την ξένη γη που συμβαίνει ν'αποτελεί τη δική του κεκτημένη περιοχή. Αυτή η φύλαξη του οικείου χώρου και το σύνοροφραγμός στη δαιμονική δράση αλλά και στην προσπέλαση κάθε ξένου, φαίνεται να έχουν συμβολικό χαρακτήρα, να υπαινίσσονται, στην αφήγηση, το σεβασμό προς την ξένη ιδιοκτησία και τις συνέπειες που επιφυλάσσει η καταπάτησή της.

Και το πέρασμα του ατόμου, εξάλλου, από μέρη στοιχειωμένα συνεπάγεται την προσκόλληση του στοιχειού (33, 34), όπως διατυπώνεται στο ακόλουθο απόσπασμα: "Κοιτάω μέσα (στο στοιχειωμένο σχολείο) κι είδα έναν ίσκιο όπως είναι ένα μαύρο σιγκούνι, κάπα, όπως θες πάρ'το, αλλά χτυπούσε στον τοίχο. Τ'άλογα, όμως, δεν πήγιναν κοντά. Τα τραβούσα κι δεν πήγιναν. Ξαφνικά, γύρισε κατ'ιμένα. Έριταν σι μένα: (...) Μόλις το είδα αυτό, έφυγα μη με κολλήσει (...) Καλά που είχα τα πράματα: 'Αμα έχ'ς κλί κι άλογο, δεν πλησιάζει κοντά: 'Αμα εισιμαναχή, σι κόφτει:..." (34).

Σε μιαν αφήγηση ορίζεται επακριβώς ο χρόνος, όπου το άτομο απειλείται από "κακιά ώρα". Πρόκειται για το διάστημα της νύχτας, όταν "επικρατεί απόλυτη ησυχία. Ούτε σκύλος αλυχτά, ούτε κόκορας λαλεί (...). Τότε ακολουθούσαν τον κόσμο οι κακιές ώρες." (72). Στην ίδια μαρτυρία περιγράφεται μ'έναργεια μια στενή παρακολούθηση του ατόμου από δαιμονικό: "(...) πίσω του πήγαινε ένας πολύ μεγάλος ίσκιος: (...) Πήγαινε ο πα-



τέρας μου, πήγαινε κι ο ίσκιος μαζί! Στεκόταν ο πατέρας μου, στεκόταν κι ο ίσκιος. Έγινε πολλές φορές αυτό. Πηγαίνοντας, κωντοστέκοταν πολλές φορές ο πατέρας μου. Γυρνούσε, κοίταζε ... στεκόταν ο ίσκιος. Πήγαινε ... πήγαινε κι ο ίσκιος: ...".

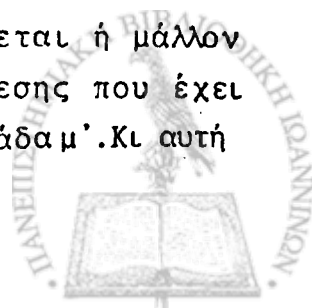
Όμοια και η μόρα ακολουθεί κατά βήμα το νυχτερινό διαβάτη:"(...) είδε ένα μαϊμούνι. Από κοντά, τον ακολουθούσε! Πήγαινε αυτός ... πήγαινε κι αυτό! Σταματούσε κείνος, σταματούσε κι αυτό! Και πάει μέχρι το σπίτι. Άνοιξε την πόρτα, αλλ' αυτό έμεινε έξω και βροντούσε!"(37).

Το χαρακτηριστικό αυτό γνώρισμα προσιδιάζει ιδιαίτερα στη μόρα (18, 37, 63), με αποτέλεσμα να επικρατήσει η τυπική έκφραση "μόρα σ'ακολούθησε" (18), δεδομένου ότι το φόβητρο αυτό δεν περιορίζεται σ' αυτή την κατά βήμα παρακολούθηση, αλλά εισβάλλει και στα υπνοδωμάτια, παντού όπου καταφεύγει ο πειραζόμενος, και ασκεί πίεση επάνω του τις ώρες της νυχτερινής ανάπαυσης (18, 39, 116, 125). Κι άλλο κακό δεν προξενεί, παρά μόνο τaráσσει τον ύπνο των ανθρώπων με ποικίλες δαιμονοπειράξεις (16, 18, 37, 39, 116, 125). Συχνά προκαλεί το αίσθημα μιας δυσφορίας, κάποιου βάρους, στο στήθος ή στην πλάτη του αναπαυόμενου, που τον ακινητοποιεί. Οι πειραζόμενοι περιγράφουν στερεότυπα:"(...) Κοιμήθηκα κι ήρθε και με πλάκωσε ένα πράμα (...) Πήγε να σκάσει η ψυχή μ'!" (18) "Κάθε βράδι, μόλις ξάπλωνα, έρχιταν ένα πράγμα, ένα βάρος—πεντακόσια κιλά βάρος— με πλάκωνε (πίεζε) και δεν μπορούσα να γυρίσω!"(116).

Μιλούν, λοιπόν, για ένα απροσδιόριστο αίσθημα πίεσης χωρίς να γνωρίζουν, πραγματικά, την αιτία:"(...) ένα βράδι, κοιμώμουν δε κοιμώμουν, ήρθε και με πλάκωσε ένα βάρος, δε ξέρω και γω, ένας τόννος βάρος ήταν. Δεν μπορούσα να κουνηθώ καθόλου. Αλλά, κείνη την ώρα θυμήθηκα για τη μόρα... "(125).

Ωστόσο άλλοι πληροφορητές, σε μια προσπάθεια λογικής αντιμετώπισης του φαινομένου, εξέφρασαν την άποψη—την οποία δεν συμπεριέλαβαν στο κύριο σώμα έκθεσης της εμπειρίας τους—ότι το αίσθημα αυτό οφείλεται στο ότι "σταματά το αίμα", μερικές φορές, την ώρα του ύπνου.

Η ύπαρξη και παρουσία της μόρας συνδέεται ή μάλλον ταυτίζεται και με το αίσθημα μιας δυσφορίας ή πίεσης που έχει και η έγκυος:" Νιά φουρας, είμασταν μαζί με τ' συμφάδα μ'. Κι αυτή



ηταν έγκυα κι ήθιλι να πάει σ'γιατροί να του ρίξει του πιδί. Φοβάταν ότι θα'ταν κορίτσι.Είχι δυο κορίτσια κι δεν ήθιλι κι άλλο.

Του βράδι, όμους, μόλις πήγαμι να κοιμηθούμι,πάει μες στου δουμάτιου τ'ς κι ακούει την πόρτα'γκράτς: Ανοίθ'κιν η πόρτα: Μπαίνει μέσα ένα πράμα, σα μαϊμόνι (Μορφή κατ' εικασίαν του αφηγητή ή της πειραζόμενης δεδομένου ότι το δωμάτιο είναι απόλυτα σκοτεινό.Η παρατήρησή μου αυτή θα χρησιμέψει για κάποιο πόρισμα που θ'ακολουθήσει).(...) Πήδησε απάν'στου κριβάτι. Ρίχνιτι απάνου τ'ς: Άρχισι να τ'ζουπάει, να πηδάει: Ήταν μόρα:Φουβήθ'κιν αυτή.Αυτή δεν ήξιρι που βρίσκιταν:

Κάπουτι, αλάφρουσι λίγου.Σ'κόνιτι κι έρχιτι μες στου δουμάτιου που είμασταν μεις κι μας φουνάζει.Πααίνουμι κει,ανάβουμι σπέρτα, ανάβουμι κηρί, κοιτάμι...Τίπουτα: Δεν είδαμι τίπουτας:

Κι ύστ'ρα απ'αυτό, δεν πάει σ'γιατροί να του πιτάξει του πιδί." (39).

Το δυσεξήγητο μιας παράδοξης αίσθησης βάρους επεξηγείται με την πίστη στην ύπαρξη κάποιου πλάσματος υπερφυσικού. Η περιγραφή της μορφής και οι ιδιότητες του απροσδιόριστου ή αθέατου αυτού όντος - δεδομένου ότι οι πειραζόμενοι πιο πολύ αισθάνονται, σε κατάσταση υπνηλίας (" κοιμώμουν δε κοιμώμουν " (125)) ή ύπωσης (18), το κακό που προκαλεί, παρά αντικρίζουν το ίδιο το πλάσμα — φαίνεται να υπαγορεύονται απ' αυτό το αίσθημα βάρους, ν' ανταποκρίνονται στις λεπτομέρειες ή αποχρώσεις αυτού του αισθήματος και ν'αποτελούν, ταυτόχρονα, την αιτιολογία¹ του. Έτσι "πλάθεται" κάποιο ον απροσδιόριστο μορφολογικά, αλλ'οπωσδήποτε "ένα μαλακό πράγμα" (16, 63, 125) "σα γάτα" (16, 63) ή "σαν μαϊμόνι" (116, 125) όσον αφορά την απαλότητα. Εδώ οι πειραζόμενοι από ένα ασαφές, απροσδιόριστο αίσθημα απαλότητας — δεδομένου ότι μιλούν συχνά όχι μόνο για βάρος, αλλά και για μιαν αίσθηση απαλότητας στα πόδια (16) ή στα χέρια (18, 63, 125) ήτοι το άγγιγμα της άορατης μόρας που αποτελεί κι αυτό μορφή δαιμονοπείραξης ανησυχητική² (16) — προχωρούν στην παραστασή του. Στην

1. Βλ. πιο κάτω, σ.139.

2. Βλ. πιο πάνω, σ.70



προσπάθειά τους ν' αποδώσουν το αίσθημα αυτό, να το περιγράψουν, να το μεταδώσουν στον ακροατή, επιδιώκουν την παράστασή του μέσα από συγκρίσεις με όντα του οικείου περιβάλλοντος (γάτα, μαιμούνι), που έχουν ανάλογες ιδιότητες (π.χ. τρίχωμα που είναι απαλό στην αφή· κατ'αντιστοιχία και η μόρα έχει "χειράκια μαλλιαρά"¹) και προχωρούν, μ' αυτό τον τρόπο, στη συγκεκριμενοποίηση αυτού του αισθήματος και τελικά στη σχηματοποίηση ενός όντος με βάση παραστάσεις και στοιχεία απ' το οικείο περιβάλλον. Δίνω ένα ακόμα παράδειγμα· η ιδιότητα της μόρας να πηδά στο σώμα μιας πειραζόμενης (39) αντιστοιχεί στο ιδιαίτερο αίσθημα πίεσης που νιώθει η έγκυα (39). Στην ουσία, όμως, εκείνο που αποτελεί πραγματικό δεδομένο είναι το αίσθημα δυσφορίας ή απαλότητας, η ίδια η πάθηση. Η αιτία της παραμένει άγνωστη όπως φαίνεται στις αφηγήσεις (π.χ. 16).

Παρατηρείται, λοιπόν, μια μετατροπή του αιτιατού σε αίτιο ή αλλιώς θα μπορούσαμε να πούμε ότι με βάση το αιτιατό πλάθουν (επινοούν) οι πειραζόμενοι το αίτιο. Μ' άλλα λόγια, έχουμε μια μετάπλαση κάποιου ανεξήγητου αισθήματος σε παράσταση ενός πλάσματος που "ζη" και κυριαρχεί στη λαϊκή πίστη και φαντασία — όπως δείχνουν οι πολύ συνηθισμένες εκφράσεις ("ένα βάρος πεντακόσια κιλά" ή "ένας τόννος", "ένα μαλακό πράγμα" "σα γάτα" ή "σαν μαϊμούνι") που χρησιμοποιούν όλοιοι αφηγητές για την περιγραφή του φαινομένου — και μάλιστα λειτουργεί ως πραγματικότητα πράγμα που καταφαίνεται στην ακόλουθη, ενδεικτική αφήγηση: "Ο γιός μου (...) θέλησε, ένα βράδι, να πάει προς νερού τ'. Έκανε το νερό του έξω και μετά πήγαμε μέσα κι τό'βαλα να πλαγιάσει (...) Αυτό, όμως, κάτι αισθανόταν να πηγαίνει στα πόδια (...) Κάτι ένιωθε. Ένα μαλακό πράμα. Σήκωνα την καρπέτα, τίποτα δεν έβλεπα. Το σκέπαζα, άρχιζε πάλι να λέει τά ίδια. Ένα μαλακό πράμα έρχιταν στα πόδια τ' σα γάτα. Δυο, τρεις φορές έγινε αυτό το πράγμα.

Ύστερα πήγα σε μια γειτόνισσα και της είπα "αυτό κι αυτό συμβαίνει στο παιδί". (...) Τα νερά είχαν βαφτιστεί, αλλά η (γειτόνισσα) είπε ότι, με το παλιό ημερολόγιο, ήταν α-

1. Βλ. αφήγηση αρ. 18.



βάφτιστα.Γι'αυτό παρουσιάστηκε η μόρα:"(16).

Ωστόσο η αιτία αυτού του πρωτόγνωρου στο παιδίαισθήματος εξακολουθεί να παραμένει άγνωστη παρά το γεγονός, ότι αποδίδεται στο εν λόγω φόβητρο που η λαϊκή δοξασία χρησιμοποιεί ως αιτιολογικό σχήμα.

Κι όσον αφορά την περίπτωση της έγκυας γυναίκας (39), πιθανόν να πρόκειται για κάποιο σύμπτωμα ή αίσθημα δυσφορίας κατά τη διάρκεια της κυοφορίας, που πήρε υπόσταση ή χαρακτήρα μυθικής μορφής, με τον τρόπο που ανέλυσα πιο πάνω, ή αλλιώς παραστατικά αποδόθηκε σε μιαν ύπαρξη μυθική. Πίσω από την πάθηση αυτή ίσως να κρύπτεται μια ανθρώπινη σκοπιμότητα ή ενέργεια που σχετίζεται με την απόπειρα αποτροπής μιας ασύμφορης κι ανεπιθύμητης γέννας (βλ.αφ.39).

Εξάλλου επικρατεί η δοξασία ότι η ομιλία κατά την στιγμή παρουσίας διαφόρων φοβήτρων,(της νεράιδας (28,43,46, 66,71), της μόρας (18), του φαντάσματος (2), του διαβόλου(30, 75), της κακιάς ώρας (36,68), του βλοημένου (13, 20β, 26,27,47, 55, 58, 60, 74, 87, 90, 98, 104, 111, 114, 115, 118, 128) και των στοιχειών (24, 33, 34, 41, 57, 153)) ,εγκυμονεί κατά κανόνα, μ'ελάχιστες εξαιρέσεις (53, 77, 91), τον κίνδυνο ποικίλων παθήσεων¹. Συνήθως φέρεται ως η αιτία προσκόλλησης του δαιμονικού στον θνητό, στέρησης της φωνής μιας πειραζόμενης (2), μιας ήπιας μορφής κακού, όπως είναι η εμφάνιση εξανθημάτων στο σώμα (43), κάποιας ασθένειας (114)² ή αιμοραγίας (27) μ'έκβαση τελική κάποτε το θάνατο (2, 27, 60, 111) που επέρχεται σε διάστημα "πέντε-δέκα" (111) ή "λίγων" ημερών (60) ή και μετά παρέλευση ενός χρόνου (2) από τη στιγμή της δαιμονικής επενέργειας:"(...) το στοιχειό τον ακολούθησε χωρίς να φαίνεται. Κι όταν ήρθε στο σπίτι, άνοιξε την πόρτα κι σηκώθηκε η κυρά τ'. Αυτός την έκαμε νόημα να μη μιλήσει. Αυτή, όμως, μίλησε:

Μόλις μίλησε η κυρά τ', το στοιχειό την έκοψε(...)
Σε λίγες μέρες πέθανε!..."(60) "...είδε ο δικός μ' ου αδιρφός (...) μια φωτιά που έβγαινε μέσα πού του ρέμα(...). Αυτός,

1. Βλ. Μ π ο υ σ μ π ο ύ κ η, ό.π.σ.35.

2. Βλ. πιο κάτω το σχετικό απόσπασμα της αφήγησης αρ.114, σ.153.



κείνη την ώρα, φώναξε: " Παιδιά, παιδιά κοιτάτε! Μια φωτιά πέ-
τάει!" (...). Αμέσως, κείνη την ώρα, τον πήρε η φωτιά από το
στόμα κι έγινε το στόμα τ'κάρβουνο και δε μπορούσε να κουβε-
ντιάσει! Κι μέσα σε πέντε — δέκα μέρες πέθανε!" (111) " (...)
Το πήρε (ένα παιδί) αιμορραγία και πέθανε! Το 'κοψε το στοιχειό,
επειδή μίλησε!" (27).

'Αλλοτε η ομιλία θεωρείται η αιτία ακαριαίου θανά-
του, γι' αυτό οι παλαιότεροι συνιστούν απόλυτη σιγή: "(...)" Ό-
ποτε βλέπεις τέτοιο πράμα να μη κουβεντιάσεις. Αυτή τη φωτιά
έχω τη ιδεί πολλές φορές εγώ απ' αυτό το μέρος που βγήκε τώ-
ρα. Γι' αυτό, πρέπει να προφυλάγεις, να μη κουβεντιάσεις για-
τί θα σ' αφήκει στον τόπο!..." (118 βλ. και 33, 104, 115).

Στις αφηγήσεις αυτές διαφαίνεται κάποια πρόθεση
παιδαγωγική (24). Ίσως η προσπάθεια των πρεσβυτέρων ν' απο-
βλέπει στην άσκηση των νέων στη σιωπή — παρά τις παλαιές λα-
τρευτικές ρίζες της σιωπής, που μπορούμε να πούμε ότι επιβι-
ώνουν συχνά και εδώ¹ — γεγονός που γίνεται φανερό και στην πα-
ράδοση αρ. 13: "...μαζεύουμασταν τα βράδια, ίλιγαν οι μάνις μας"
(...) Να προσέχουμε, μας ίλιγαν, (...) να μη φουνάζουμε του βρά-
δι, όταν βγούμε όξου, να μη λέμι κάναν στ' όνουμα." (βλ. και αρ.
24, 36, 55, 87, 90, 98) .Αυτού του είδους η αγωγή είναι δυνατόν να
ανάγεται σε χρόνους παλαιότερους, όταν οι τωρινοί πρόσφυγες
διέμεναν στην Ανατολική Ρωμυλία μεταξύ Βουλγάρων και Τούρκων.
Σε μια περίοδο ή στις παραμονές εχθροπραξιών, είναι αυτόδηλη
η σημασία της σιωπής, τη νύχτα, αν ληφθεί υπόψη ότι η ομιλία
προδίδει την ανθρώπινη παρουσία και ειδικότερα την εθνότητα.
Θεωρείται, λοιπόν, η σιωπή μέσον αποφυγής του κακού (13, 24 ,
26, 28, 30, 33, 36, 46, 47, 55, 57, 58, 60, 75, 87, 90, 98, 104 ,
114, 115, 128).

Γι' αυτό πολλοί, επηρεασμένοι από συστάσεις των παλαιότερων (24,
55, 87, 98), παρακολουθούν και αντιμετωπίζουν σιωπηλοί την εκδή-

1. Βλ. G. M e n s c h i n g , Das heilige Schweigen. Eine religionsgeschichtliche Untersuchung, Giessen 1926 (με προγενέστερη βιβλιογραφία) και πληρέστερα στο θέμα: K. Knüsel, Reden und Schweigen in Märchen und Sagen (δ. διατριβή), Βέρνη 1980.



λωση οποιουδήποτε φαινομένου, που εμβάλλει την υπόνοια του δαιμονικού (26, 28, 30, 33, 47, 55, 57, 60, 75, 104, 128) ή συνεννοούνται, στην κρίσιμη στιγμή, με νεύματα (33, 41, 46, 57, 58, 60, 68, 87, 129).

Εξάλλου και η ενατένιση κάποιων φοβήτρων, ιδιαίτερα του ουράνιου, φωτεινού φαινομένου ("στιλό"), θεωρήθηκε αιτία πολλαπλών παθήσεων. Επίφέρει:

- α) Την προσκόληση του δαιμονικού (20β, 127, 145, 148): "(...) αν τύχει, λέει, κι κρουχτούν τα μάτια σ' με το στοιχειό, σ' ακολουθάει μετά" (127).
- β) Σύγχυση του λογικού συνοδευμένη από τη βαθμιαία φθίση του πειραζόμενου (144, 158): "(...) σιγά-σιγά αρχίν'σι (...) να το χάνει. (...) Πολλά χρόνια υπόφριρι έτσι μπερδεμένος ώπου μπίτ'σι (σώθηκε, έλυωσε) ..." (144) "... υπέφερε πολλά χρόνια και δεν μπόρεσε ν'αντέξει και νά γίνει άνθρωπος. Πέθανε αργότερα." (158).
- γ) Πρήξιμο των ποδιών (148): "... την άλλη μέρα πρήστηκαν τα πόδια μου επεδή το κοίταξα"¹. Προληπτικά, λοιπόν, αποδίδεται το πρήξιμο των ποδιών ενός βοσκού στο γεγονός ότι τόλμησε να κοιτάξει το φόβητρο.
- δ) Την εμφάνιση εξανθημάτων μαζί με μια ανήπια και περιοδική μορφή κνησμού (152): "(...) τα γυμνά μέρη μι παρουσιάσ'καν ούλα μι σπυριά (...) Κι μι παρουσιάσ'κιν μια σφραγίδα ιδώ στου χέρι (...) μ'έτρωγε. Κρατούσιν ένα φεγγάρι κι μιτά χάνιταν. Το χρόνο μια φορά (...) Μέχρι πρόπιρ'σι μι παρουσιάζιταν κάθε χρόνο...".
- ε) Θάνατο (40, 55, 75, 91): "(...) Αν κρουχτούν τα μάτια σ',σι κόβει. Πιθαίν'ς". (40).

Οι γεροντότεροι, τη στιγμή παρουσίας του εναέριου φαινομένου ("στιλό"), συνιστούν την ταπείνωση του βλέμματος (55, 91) για την αποφυγή κάθε κακού, καθόσον "όταν το κοιτάζεις, κάτι παθαίνεις"² (148).

1. Βλ. πιο κάτω, σ. 129.

2. Βλ. πιο πάνω, σ. 101, σημ. 1.



Σε διάφορους τόπους, μέρη ακάθαρτα ή στοιχειωμένα, στα πηγάδια και γενικότερα στα σημεία ύδρευσης, νύχτα και ειδικά ώρα περασμένη, κατά τη λαϊκή πίστη, το κακό ενεδρεύει. Τη νύχτα, το υγρό περιβάλλον αποδεικνύεται παγίδα για τον ανυποψίαστο θνητό. Ο τολμηρός που πλησιάζει σ' αυτά τα μέρη, παραβιάζοντας παραδεγμένες αρχές της συλλογικής συνείδησης, γίνεται μάρτυρας απρόσμενου θεάματος ή πρωτόγνωρης εμπειρίας (29, 31, 35, 37, 52, 56, 59, 68, 129).

Μια νοικοκυρά που πηγαίνει "αργετά" στην παραποτάμια βρύση, έρχεται αντιμέτωπη με το φόβητρο (στοιχειό) και το συναπάντημα αυτό της επιφυλάσσει θλιβερή συνέχεια: τ'όσπιτί της, όλη τη νύχτα, δονείται από χτυπήματα της στέγης και η γυναίκα παρουσιάζει, την επομένη, σύγχυση του λογικού (59) . Η νιόπαντρη που πλησιάζει στο πηγάδι έκπληκτη αντικρύζει το νερό να "δέρνεται" (αναταράσσεται), ταυτόχρονα τη στάθμη του ν' ανεβαίνει ίσαμε τα χείλη και τρέπεται σε φυγή (56): "(...) Μόλις έρριξα την κόφα στο πηγάδι, το νερό δέρνιταν μέσα! Το είδα κι έφυγα! (...) Αν δεις εννιά μέτρα βάθος πηγάδι να βγαίνει το νερό ως απάν', τι θα πείς ;".

Κάποιος ξεδιψά, αργά τη νύχτα, με το νερό του πηγαδιού και την επομένη στιγμή βασανίζεται από οράματα συνοδευμένα από πόνους των ποδιών: "(...) Ήπια το νερό, πάει να κοιμηθεί. Αλλά, έχασε τα λογικά τ'κι δεν μπορούσε να κοιμηθεί! Έβλεπε μπροστά τ'φαντάσματα. Είχε στραβώσει το στόμα και τα πόδια τον πονούσαν." (29).

Και στο πηγάδι, λοιπόν, που θεωρείται ορμητήριο ποικίλων φοβήτρων (37, 56, 68), και κατεξοχήν του νεραϊδόκοσμου ο κίνδυνος ελλοχεύει. Νέοι που περιπλανώνται τη νύχτα (129) ή κοπέλες που επιστρέφουν από νυχτέρια (52) κι ο νυχτερινός διαβάτης (102) έρχονται αντιμέτωποι με φόβητρα κοντά στον πλάτανο (102) ή στο πηγάδι (37, 52, 129). Η νεράιδα, μ' απατηλές περιπτώσεις, ωθεί τον περαστικό στον πνιγμό¹ του μες στο νερό του πηγαδιού της (31), δείγμα μιας επικίνδυνης γοητείας. Γι αυτό δεν παραλείπουν να τονίσουν οι πρεσβύτεροι-πράγμα που οι αφηγητές

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 48.



φροντίζουν να συμπεριλάβουν στις αφηγήσεις τους— να μην πλησιάσουν τ' άτομα στο πηγάδι (56, 68¹) τη νύχτα, όπως, εξάλλου, και στ' ακάθαρτα μέρη.

Κατά τη λαϊκή πίστη σε μέρη ακάθαρτα, τη νύχτα και ώρα "αργετή", επιφοιτά ο δαιμονικός κόσμος, πρόξενος κακών (8, 32, 36, 73, 89, 149). Η προσέγγιση σε μολυσμένα μέρη προκαλεί:

α) Μ ι α ν ή π ι α μ ο ρ φ ή δ α ι μ ο ν ο π ε ί ρ α ξ η ς, όπως το απατηλό, επίμονο νεραϊδικό κάλεσμα, τις νύχτες, στο παράθυρο αυτού που τόλμησε να πλησιάσει σε κείνα τα μέρη (8).

β) Α ρ χ ι κ ά τ η ν ε μ φ ά ν ι σ η ε ξ α ν θ η μ ά τ ω ν " σ' ό λ ο τ ο σ ώ μ α", στη συνέχεια τη σαρανταήμερη προσκόλληση του φοβήτρου στο θύμα συνοδευμένη από διάφορες δαιμονοπειράξεις: "(..) Πήγε στον απόπατο για σωματική ανάγκη, προς νερού τ'. (...) Όταν γύρισε και πήγε μέσα στο σπίτι, ευθύς έβγαλε σπυριά, σ' όλο το σώμα, μεγάλα." (73).

γ) Α ν α π η ρ ί α ή τ ύ φ λ ω σ η (36). Ειδικά για τη λεχώνα ηνωχτερινή έξοδος και προσέγγιση σε μολυσμένο μέρος θεωρείται επισφαλής.

δ) Χ ώ λ ό τ η τ α: "Ο Γρηγόρης του Γκουτσιούδη έπαιζε πάνω στη στάχτη σαν ήταν μικρό και ξαφνικά άρχισε να τον πονάει το πόδι και τώρα κουτσάινει! Λεν ότι είναι από κακιά ώρα. Μας έλεγαν οι παλιοί." (...) μη πατάτε στη στάχτη, στις κοπριές, γιατί εκεί, στη στάχτη και στα σαπουνίδια μαζεύονται (δαιμονικά όντα)..." (149)².

Η απόδοση των παθήσεων αυτών στην ύπαρξη και δράση δαιμονικών δυνάμεων είναι φανερή. Ότι η συλλογική φαντασία ή μια συγκεκριμένη δοξασία είναι εκείνη που έχει συνδέσει τα φόβητρα με το κακό, φαίνεται καθαρά στην παραπάνω αφήγηση. Ωστόσο η πραγματικότητα δεν ταυτίζεται με τη δοξασία και τις πεποιθήσεις που χρησιμοποίησε ο αφηγητής για την ερμηνεία του ατυχήματος (149). Διότι η μαρτυρία του "θύματος" (149)—την οποία σκόπιμα αναζήτησα—είναι εντελώς διαφορετική: "Θα σε πω πώς έπαθα εγώ. Από τρίχα έπαθα! Μάζευα ζουχάρια, τα'κοβα με το σουγιά, τα ξεπάτωνα και τα'δινα στα πρόβατα. Και κεί που γονάτισα καταή, μες στο γόνα μπήκε μια τρίχα. Είχε υγρό. Ήταν

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 96.

2. Βλ. πιο πάνω σ. 81-82.



όπως του σαλίγκαρου το κέρατο. Ένα κομμάτι μπήκε στο γόνα, ένα άλλο το 'κοψα ...

Απο κει και πέρα μελάνιασε το πόδι κι ύστ'ρα ήρθε πυρετός και βάλε ... Πρήστηκε! Ο γιατρός είχε πει ότι ήταν από μελιταίο. Εγώ, όμως, το 'κανα εγχείρηση ... ήμαν πιτσιρίκι τότε. Θα πήγαινα τρίτη δημοτικού ...".

Η ερμηνεία, λοιπόν, της πάθησης δίδεται ανάλογα με τη γνώση, τις αντιλήψεις ή κάποια σκοπιμότητα των ατόμων. Γιατί η σύνδεση αυτή των φοβήτρων με τ'ακάθαρτα μέρη αφήνει περιθώρια για μια υπόθεση, ότι δεν είναι άσχετη με κάποια σκοπιμότητα που για να πραγματωθεί στα κοινοτικά πλαίσια, στηρίχθηκε στον αποτρεπτικό φόβο. Μια σκοπιμότητα που σχετίζεται με την προφύλαξη του ατόμου απο τυχόν μολύνσεις διαφάνεται και στην αφήγηση αρ. 89: "(...) Ξέταζαν τότε ότι άμα περνάς πάνω από σαπουνίδια κάτι παθαίνεις! Γι'αυτό έλεγαν να μη ρίχνουν σαπουνίδια στο δρόμο! Γιατί, όποιος περνούσε από κεί, πάθαινε ζημιά!"¹ Ως επαλήθευση της δοξασίας αυτής αναφέρεται η εναγώνια δοκιμασία μιας γυναίκας (149) "(...) τα σαπουνίδια, που λούστηκε το βράδι, τα πέταξε στο δρόμο κι όλη τη νυχτα (...), εκεί που κοιμόταν, άκουε απ' έξω να τη φωνάζουν!" που ενέχει, προφανώς, τόνο παραδειγματισμού κι εξυπηρετεί σκοπούς μιας αγωγής που καταφεύγει στη χρήση του αποτρεπτικού φόβου για να λειτουργεί θετικά σε μια κλειστή κοινωνία.

Τέλος, επισφαλής αποδεικνύεται και η νυχτερινή προσέγγιση του ατόμου σε μέρη στοιχειωμένα, καθόσον αποτελεί την αφορμή μιας απειλητικής προσκόλλησης του στοιχειού στο θύμα (33, 34), της τρομακτικής επιφάνειας κακοποιού φοβήτρου στο νυχτερινό διαβάτη (25, 81), ή άλλης δαιμονοπείραξης, αρχικά με τη μορφή αναπάντεχου πετροβολήματος, που ο πειραζόμενος δέχεται απ' άγνωστη κατεύθυνση, και στη συνέχεια με μορφή ισχυρών κτύπων της αυλόθυρας του σπιτιού του (41, 159) συνοδευμένων από "βοή" και "θόρυβο", που σείουν ολόκληρη την κατοικία. Αυτό ωθεί τους γεροντότερους να καταφεύγουν σε νουθεσίες: "(...) Άμα περνάς απ' αυτά τα μέρη, να μη μιλάς. Τα παιδιά είναι παιδιά

1. Βλ. και πιο πάνω, σ. 81.



και δεν τα πιστεύουν. Περνούν από κει κι ύστερα το παθαίνουν, (24) "Τέτοιες ώρες, μη κάθεται αργά, γιατί έχουν πάθει πολλοί απ' αυτά τα πράγματα." (159). Επιπλέον εκείνοι που εγκαθίστανται σε κτίσματα στοιχειωμένα έχουν ν'αντιμετωπίσουν μεγαλύτερα δεινά' την οικονομική ένδεια (1, 86, 96, 103), το φάσμα του θανάτου (1, 96, 103) που πλήττει, συχνά, οικογενειακά μέλη, άλλες δαιμονοπειράξεις με τη μορφή τριγμών, παράξενων ήχων, κρότων ή φωνών¹.

Κι όχι μόνο συνιστούν οι γεροντότεροι στα παιδιά να μη πλησιάζουν σε ακαθαρσίες, σε μέρη στοιχειωμένα ή υγρά και γενικά σε τόπους επιφοίτησης των φοβήτρων, αλλά και να μην περιπλανώνται, νύχτα προχωρημένη, γιατί τότε ειδικά και το οικείο περιβάλλον δαιμονοκρατείται. Συνήθως, ως απαγορευμένη ώρα εξόδου αναφέρεται το μεσονύκτιο (13), ("Να προσέχουμε, μας ίλιγαν, να μη βγαίνουμε τα μισάνυχτα"), αλλά και το διάστημα λίγο πριν ή μετά τα μεσάνυχτα (25), ("...φουβάνταν να βγούν(...) άπαξ και πήγαινε έντεκα η ώρα τη νύχτα. "). Οι συμβουλές αυτές δεν αφορούν μονάχα τους νέους, αλλά και τη λεχώνα που παρουσιάζεται πιο ευπρόσβληπτη στις δαιμονοπειράξεις (15, 21, 36, 76). Υπάρχουν, σχετικά με τη νυχτερινή έξοδό της, ένα πλήθος παραινέσεων ή απαγορεύσεων: "Γιατί οι λιχώνες τότε φυλάγονταν. Άμα βασίλευε ο ήλιος φοβούμασταν απ'ώρα κακιά και δε βγαίναμε έξω". (15) "...οι λιχώνες δεν έβγιναν έξω αργά. Μαζεύονταν μέσα νωρίς". (76). Νύχτα προχωρημένη, άλλοτε αθόρυβα (122, 146) κι άλλοτε με μορφή αόρατου θιάσου (19, 46, 134, 157), περιέρχεται τους δρόμους και τα σοκάκια (19, 46, 107) ή καιροφυλακτεί σε κάποιο σταυροδρόμι (147, 154) ο νεραϊδόκοσμος όπως και το αερικό (67), ή "κακιά ώρα" (72), το φάσμα του Αγίου Θεοδώρου (108). Η ώρα αυτή επιφυλάσσει, στο νυχτερινό διαβάτη την προσκόλληση (με τα επακόλουθά της) κάποιου φοβήτρου-φαντάσματος (2), της μόρας (16, 37), του βλοημένου (58, 60, 114, 115) ή της κακιάς ώρας (72) - ή την επίφοβη παρουσία κάποιου δαιμονικού (83, 98, 105, 122, 123), στη λεχώνα ρίγος συνοδευμένο με παραλήρημα κι οπτασίες, συμπτώματα ίσως του επιλόχιου πυρετού

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 99.



(76). Το άτομο, λοιπόν, που τη νύχτα τολμά να περιπλανηθεί, έρχεται αντιμέτωπο με πολλές δαιμονοπειράξεις: "Εγώ βλέπω πολλά, γιατί βγαίνω πολλές φορές έξω, τη νύχτα" (134).

Είναι χαρακτηριστικό ότι κι ορισμένα φαινόμενα παράδοξα κι ανεξήγητα, — γι' αυτό, άλλωστε, ανάγονται σε δυνάμεις σατανικές και θεωρούνται τεκμήρια ή τρόποι αισθητοποίησης της αόρατης παρουσίας και ύπαρξης των δαιμονίων —, όταν συμβεί να εκδηλωθούν πριν από κάποιο κακό (το οποίο, βέβαια, επέρχεται στο θνητό ξαφνικά, τυχαία κι ανεξάρτητα πολύ αργότερα) συσχετίζονται τότε στη λαϊκή σκέψη μ' αυτό κι εκλαμβάνονται, εκ των υστέρων πλέον, ως ήπιες, προοιμιακές δαιμονοπειράξεις ή προανακρούσματα του μεγάλου αυτού κακού, που επακολουθεί, κι ως σημεία της κακιάς ώρας (15, 21, 75, 148, 157).

Στο παράθυρο η λεχώνα ακούει, τα μεσάνυχτα, ήχο ψαλμωδίας και την επόμενη στιγμή βλέπει το βρέφος "μελανό", σε δυο μέρες να πεθαίνει: "(...) Το παιδί πέθανε σε δυο μέρες. Τό' κοψε το στοιχειό. Δεν πέθανε απ' αρρώστεια. Είκοσι ημερών βρέφος. Πέθανε στα καλά καθούμενα! (...) Το 'τυχε ώρα!" (15).

Χαράματα, η φωνή ενός αόρατου νεοσσού στην αυλή, "προοιωνίζεται" την επικείμενη χολότητα μιας λεχώνας κι εκλαμβάνεται ως σημείο της κακιάς ώρας: "(...) Αφού ήταν λιχώνα άκουσε τσατσάλισμα πουλιού. Ήταν κακιά ώρα κι έπαθη η γυναίκα (...). Πάτησε ώρα!" (21).

Και η ευωχία του αόρατου, νεραϊδικού ομίλου¹ — που ηχεί, τη νύχτα, στο σοκάκι μιας γειτονιάς — αποτελεί δυσεξιχνίαστο φαινόμενο που τελικά αποδεικνύεται "προμήνυμα" κακού' την επομένη, μια γυναίκα, στο ίδιο σημείο όπου επισημάνθηκε το παράδοξο φαινόμενο, γλιστρά και η πτώση της προκαλεί πενταπλό κάταγμα του ποδιού: "(...) μ' αυτό το γλίστρημα έσπασε το πόδι σε πέντε μεριές! (...) Κι έλεγε η γειτονιά που βγήκαν να σηκώσουν αυτή τη γυναίκα ότι ήταν από την περίπτωση αυτή, ότι ήταν ώρα κακιά η παρέα με τις σαμοντίβες που πέρασε την προηγούμενη νύχτα." (157). Η ιδιότητα αυτή του φοβήτρου — ν' αναμοχλεύει, δηλαδή, την ασθένεια, το τραγικό — η ο-

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 100.



ποία δίνει απάντηση στα ερωτηματικά που δημιουργεί κάθε ανιγματικό κακό, προέκυψε, καθώς παρατηρείται, από μια συνδυαστική τάση του λαϊκού ανθρώπου την τάση να συνδέει, κατά τρόπο προληπτικό, ένα γεγονός με κάποιο άλλο, εφόσον αυτό ικανοποιεί τη ροπή του "φύσει ορέγεσθαι ειδέναι" πράγμα που φαίνεται καθαρά και στο ακόλουθο απόσπασμα: "(...) Κατά τα μεσάνυχτα, πετάχτηκε ένα φως 'πο μέσα απ'τα караγάτσια με μια ουρά μεγάλη, φωτεινή'το στιό που λέμε. Και σέρνονταν σιγά-σιγά προς τ'απάν'. Κι εγώ από περιέργεια το παρακολουθούσα' έπεσε στη βρύση, στό Αγροκήπιο.

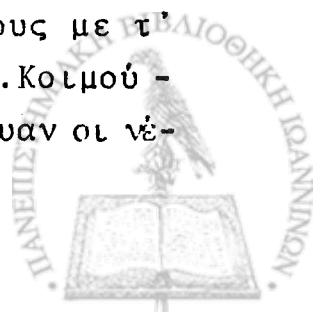
Και την άλλη μέρα πρήστηκαν τα πόδια μου επειδή το κοίταξα' όταν το κοιτάξεις, κάτι παθαίνεις. Εγώ πήγα στο γιατρό δίχως να υποψιαστώ τέτοιο πράγμα. Κι δε με βρήκε τίποτα! Δε μπορούσε να με βρει τι είχα! Και με παρακολούθησε στην κλινική μέσα μια βδομάδα. Δεν του'πα τίποτα για το συμβάν. Αλλά, μια μέρα, ήρθε η γειτόνισσα, η Γούλινα, στην κλινική κι ήρθε να με δει κιμένα' και με είδε πώς ήταν τα πόδια μου. Αυτή ξέρει από (γ)ητέματα.

— Τα πόδια σ'δεν είναι από τίποτ'άλλο, παρά μονάχα από αέρα. Κάτι είδες! Μου'πε.

"Υστερα, θυμήθηκα την περιπέτεια..." (148).

Το εναιθέριο φως, λοιπόν, καθώς συνδυάζεται με μια πάθηση αποκτά κάποια κακοποιά, φοβογόνο ιδιότητα κι ερμηνευτικό χαρακτήρα.

Εξάλλου, ο ερχομός της εβδομάδας του Αγίου Θεοδώρου σημαίνει για τον πιστό νηστεία τριήμερη (54), την παύση κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας (6, 69) — πριν από την ώρα του μεσονυκτίου (54) — και της νυχτερινής περιπλάνησης του ατόμου (58, 108). Τότε, σύμφωνα με τη λαϊκή δοξασία, περιφέρεται έφιππος ο Άγιος στους δρόμους, στα σοκάκια του χωριού (6, 38, 54, 108): "Τ'Αϊ-Θόδωρου τ'ν εβδομάδα, οι μανάδες μας έλιγαν να μη βγαίνουμε, το βράδι, έξω, γιατί γυρίζει ου'Αϊ-Θόδωρους με τ'άλλογο. Και κείνα τα βράδια ούτε δουλεύαμε, ούτε τίποτα. Κοιμούμασταν νωρίς'." (38) "...ούτε κεντούσαν, ούτε νυχτέρευαν οι νέ-



ες, γιατί γκιζέριζε ο 'Αι-θόδωρος." (69) " (...) Τέτοια 'βδουμάδα, Αγίου Θεοδώρου, (...) δεν είναι καλό πράγμα να βγαίνεις έξω. Σε "καθαρίζουν" τα ζούζουλα που λέμε μείς. Όταν γιορτάζει ο 'Αι-θόδωρος βγαίνει. Είναι σαν Ισκίος. Δεν πιάνεται. Μπορεί να λιπουθυμήεις, να πέεις καταή. Από το φόβο, όχι από τίποτ' άλλο, πιθαίν'ς" (108). 'Ενα περιστατικό έρχεται να επαληθεύσει τα λεγόμενα του αφηγητή: "(...) Μια γυναίκα (...) βγήκε έξω προς νερού τ'ς με τ'αδράχτι'πο 'γνιθι. 'Επεσε κάτω τ'αδράχτι αυτό κι τσάκουσι σ'ένα ξύλο κι φουβήθ'κι η γυναίκα κι έμεινε στον τόπο. Νόμισε ότι την έπιασε ο 'Αι-θόδωρος!" (38)

Γενικά, η μη τήρηση των καθιερωμένων αρχών επιφυλάσσει κάποια τιμωρία του Αγίου. 'Όσοι τολμούν να νυχτερεύσουν, την εβδομάδα εκείνη, έρχονται, ξαφνικά, αντιμέτωποι μ'ένα μακάβριο θέαμα που παρουσιάζουν το λείψανο ή τα κόκαλα ενός νεκρού που ο 'Άγιος φέρνει στον τόπο του νυχτεριού: "(...) αν δούλευαν οι γυναίκες τον 'Αι-θόδωρο, το βράδι, και περνούσε η ώρα μετά τα μεσάνυχτα, παρουσιάζιταν ο 'Αι-θόδωρος σε κείνον που δούλευε και σβάρνιζε έναν πεθαμένο και τον πήγαινε εκεί που δούλευαν ο κ ό σ μ ο ς γ ι α ν α τ ο ν δ ώ σ ε ι, ν α τ ο ν φ ά ε ι : (...). 'Ελεγαν ότι στη Βουργαρία έγινε το πράγμα αυτό!" (54) "Την "Κουφή Βδουμάδα" λεν ότι γυρνά με τ'άλογο ο 'Αι-θόδωρος ανήμερα τη γιορτή του. Για να φοβερύξουν τα μικρά παιδιά, έλεγαν ότι φέρνει ο 'Αι-θόδωρος κ ό κ α λ α α π ό π ε θ α μ έ ν ο κ α ι σ ι δ ί ν ε ι ν α τ α φ α ς..." (130).

Είναι, λοιπόν, χαρακτηριστική η αίσθηση που προξενείται στο άτομο από τη θέα του νεκρού κι ωστόσο αυτό δεν εμπόδισε¹ τη λαϊκή φαντασία να πλάσει ανάμεσα σε άλλα φόβητρα και τον βρικόλακα και μάλιστα να τον παρουσιάσει ως ένα πλάσμα που πίνει ("βυζαίνει") το αίμα των ανθρώπων (142, 150).

'Άλλοτε απλά και μόνο η επιφάνεια του Αγίου προκαλεί την τιμωρία του ασεβούς: μια παράδοση (6) παρουσιάζει τρεις κοπέλες να "γνέθουν" σε νυχτέρι, αλλ'όταν αντιλαμβάνονται την παρουσία του Αγίου ως τιμωρού σπεύδουν να κρυφτούν

1. Απεναντίας θα λέγαμε, ότι επιδιώχθηκε η καλλιέργεια αυτού του δυνατού φόβου ως πλέον αποτελεσματικού.



Στον πανικό τους τους, αφήνουν τ' "αδράχτια" να κυλισθούν στο πάτωμα, ενώ παίρνουν μαζί τους τις ρόκες. Ο Άγιος, όμως, ακολουθεί το νήμα¹ και τις ανακαλύπτει: "(...) Αυτός πήρε το νήμα το νήμα και τις βρήκε. Οι δυο απόμειναν στον τόπο' έσκαν από το φόβο τ'ς:..." (6). Αλλά και η παρουσία, η περιπλάνηση του Αγίου στην αυλή μιας οικογένειας (54) συσχετίζεται με το θάνατο δυο μελών της, πατέρα και γιού, κι εκλαμβάνεται, μάλιστα, ως κακός οιωνός, προμήνυμα κι αιτία της συμφοράς αυτής: "...ο παππούς (...) μας είπε ότι πέρασε τρεις φορές μέσα απ' το δικό του το οικόπεδο ο Αι-θόδωρος (...). Μετά από μια βδομάδα, αρραβωνιάζεται ο γιός του την Κυριακή και τη Δευτέρα σκοτώθηκε. Κι έλεγε ο κόσμος ότι δεν ήταν για καλό που τον είδαν τον Αι-θόδωρο στην αυλή τους:..." (54).

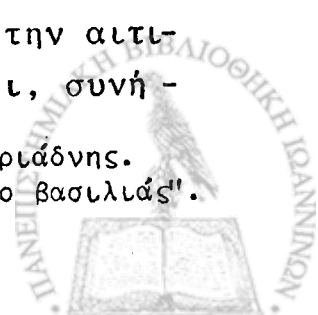
Κάποτε δεν υπάρχει καμιά αιτιολογία για μια αφνίδια πάθηση του ατόμου και η λαϊκή δοξασία σπεύδει ν' αναφερθεί στο αόρατο τραπέζι του νεραϊδόκοσμου (7, 44, 45). Σε ορισμένες αφηγήσεις ο νεραϊδόκοσμος αθέατος κινεί το νήμα του κακού. Στη λαϊκή πίστη φέρεται ως υπαίτιος απρόσμενων ατυχημάτων που συμβαίνουν στ' ανθρώπινα. Ειδικά την ώρα του συμποσίου (στις αφηγήσεις παρουσιάζεται συχνά να γευματίζει σε τραπέζι κοινό, όπως η αγροτική οικογένεια), αν κάποιος ανυποψίαστος θνητός συνέβαινε να διαταράξει τη νεραϊδική ευωχία, τον έβρισκε ξαφνική συμφορά. Η αναπηρία ενός βοσκού ή μιας κοπέλας, στις αφηγήσεις 7 και 44 αντίστοιχα, αποδίδεται στο ότι πάτησαν τα πρόσωπα αυτά στο νεραϊδικό τραπέζι κι αυτό προκάλεσε την τιμωρία τους. Το γεγονός ίσως υποδηλώνει την ιδιαίτερη σημασία που αποδίδει ο λαϊκός άνθρωπος στην ώρα του γεύματος².

Μ' ανάλογο τρόπο, εξάλλου, αιτιολογείται και η ανατροπή κάποιου αμαξιού που ως συνέπεια έχει το θάνατο του αμαξηλάτη και ταυτόχρονα την καταστροφή του υποζυγίου του: "... Δε τού ειδιν, τίναξιν (έπεσε) απάν' στου τραπέζι, λέει, (γ)ύρσιν (ανατράπηκε) τ' αμάξι, σκουτώθ' κι 'φτός, λέει, πάει στου βράχου του κάρου τ', του ζιυγάρ' τ' καταστράφ' κιν" (45).

Το νεραϊδικό τραπέζι αποτελεί, λοιπόν, την αιτιολογία κάποιας συμφοράς. Μια τέτοια αιτιολογία πλάθει, συνή-

1. Το μοτίβο αυτό θυμίζει ανάλογο στον μύθο του Θησέα και της Αριάδνης.

2. "Όταν τρώμε, λέει ο λαός, δε σηκωνόμαστε ακόμα κι αν έρθει ο βασιλιάς".



θως, κάποιος χότζας (7) και υποθάλπει μ'αυτό τον τρόπο την πρόληψη. Και είναι παράδοξο το γεγονός ότι Χριστιανοί καταφεύγουν, συχνά, σε χότζα για κάποια σωτήρια συμβουλή ή θεραπεία, για την απαλλαγή από κάποια δαιμονική επιρροή: "... Αυτός (ο βοσκός), ύστ'ρα, πάει στου χότζια: Πήρχι σ' Λάρισα χότζιας(...) Πήγιναν στου χότζια... 'Φτός διάβαζιν, μάζουνιν 'ς διαβόλοι όλοι κι ίλιγιν... Η χότζιας, ύστ'ρα, τα'λίγιν αυτά'

— 'Φτός (ο βοσκός) πάτ'σι, λέει, κεί πό'τρουαν νιράιδις κι τουν πήραν του πόδι(...) Για τ' αυτό, ύστ'ρα, ήταν κουντό του πόδι. Του πήραν νιράιδις κι κόντινιν:..."(7).

Είναι φανερό, λοιπόν, ότι στο σύνολό τους οι ιδιότητες και οι εκδηλώσεις των φοβήτρων (ο έρωτας, η ζηλοτυπία, η προσκόλληση, το κάλλος κ.λ.π.) και κατ' επέκταση τα ίδια τα φόβητρα "επωμίζονται" την αιτιολογία των ανθρώπων δεινών. Κάθε ιδιότητά τους, όπως είδαμε, αντιστοιχεί προς ορισμένες εξάρσεις κακού, ταυτόχρονα, αποτελεί την αιτιολόγησή τους, όπως τη συνέλαβε η λαϊκή δοξασία και την επέβαλε η ομαδική συνείδηση. Παρουσιάζεται το φόβητρο, λοιπόν, ως μία δύναμη αόρατη που κινεί τα ηνία του τραγικού, της ασθένειας, με ιδιότητες μυθικές και υπερφυσικές που εντούτοις κατορθώνουν να επιβάλλονται ως πραγματικότητα. Συχνά ταυτίζεται με την ίδια την αρρώστεια. Έτσι το κακό, οι συμφορές μετασχηματίζονται, όπως ήδη αναφέρθηκε, σε μορφή μυθική, αντικειμενικοποιούνται, με το να ενσωματωθούν στη γήινη παράσταση του φοβήτρου, σε δύναμη σατανική. Παρ' όλ' αυτά ή και εξαιτίας αυτού, εκτός από τον εξηγητικό χαρακτήρα του φόβητρο μεταδίδει ή και επιβάλλει, όπως είδαμε, μηνύματα ηθικής και αγωγής, γεγονός που δηλοποιεί και τη σκοπιμότητα των αφηγήσεων αυτών, προπάντων σε προγενέστερους χρόνους όταν και οι παραδόσεις είχαν την πλήρη λειτουργικότητά τους.



Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ ΜΕ ΠΥΡΗ
 ΝΕΣ ΤΕΣ ΔΙΑΧΡΟΝΙΣΤΕΥ ΗΓΓΕΣ Ο Ο
 ΡΟΥ

Η ΑΓΑΠΗ Γ' ΜΕΡΟΣ ΚΑΛΗ ΤΟΥ ΦΟ
 Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΦΟΒΟΥ
 ΚΑΙ
 Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ

1. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΚΑΡΤΕΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ
 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100

2. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΚΑΡΤΕΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ
 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200

3. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΚΑΡΤΕΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ
 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300

4. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΚΑΡΤΕΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ
 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400

5. Η ΘΕΛΟΝΟΚΑΣΙΑ ΤΩΝ ΚΑΡΤΩΝ ΤΟΥ ΦΟΒΟΥ



Ι. Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ ΜΕ ΠΥΡΗ -
ΝΕΣ ΤΙΣ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΦΟ -
ΒΟΥ.

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΡΟΚΛΗΣΗΣ ΤΟΥ ΦΟ -
ΒΟΥ.

Α' ΤΑ ΦΟΒΟΓΟΝΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΥΠΕΡΦΥΣΙΚΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ:

1. Ανερμήνευτα, παράδοξα φαινόμενα :

15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 29, 34, 35, 39, 46, 56, 59, 60, 61, 63, 73,
80, 85, 91, 93, 95, 96, 97, 99, 103, 104, 109, 111, 120, 122, 124, 131,
132, 134, 136, 137, 138, 146, 147, 149, 153, 157, 160.

(Αλλόκοτο λύγισμα δένδρου με βοή (17)· αόρατος νυχτερινός θί-
σος (35, 134, 157)· το αυτόματο άνοιγμα της πόρτας (73)· κρα-
δασμοί του καλυβιού (23, 131)· περίεργοι θόρυβοι, τριγμοί, κρό-
τοι στοιχειωμένων οικημάτων κλπ).

2. Αψηλάφητο ("τίποτα")

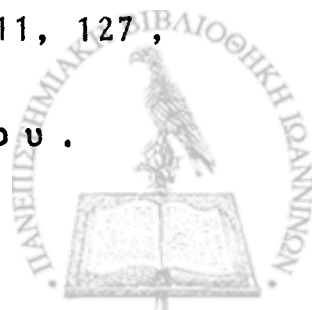
((19, 23, 56, 97, 104, 131, 136, 137, 146, 157)· η σιωπή του τίπο -
(23, 131)· " Νέκρα:" (23))

και·

ηερμηνευτική τάση του ανθρώπου (η
συμβολή της ερμηνευτικής τάσης του ανθρώπου στη γέννηση του
φοβήτρου): 23, 45, 60, 103, 110, 131, 132, 134, 138, 139, 153 ,
157, 159, 160.

3. Κακό (Ανεξήγητες, απροσδόκητες αρρώστιες, θάνατοι κλπ)
και η συνδυαστική τάση στη γέννη-
ση του φοβήτρου : 15, 21, 59, 63, 75, 111, 127 ,
135, 148, 157, 160.

4. Η διαδικασία πρόκλησης του φόβου .



Β' ΤΑ ΦΟΒΟΓΟΝΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΓΗΙΝΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ
(Πηγές φόβου που ενσωματώθηκαν στη γήινη
παράσταση (φύση) των φοβήτρων).

1. Η σημασία της ανθρωπίνης εσωτερικότητας στην πρόκληση του φόβου και γέννηση του γήινου φοβήτρου: 13, 14, 22, 40, 58, 59, 60, 87, 91, 93, 95, 96, 97, 98, 104, 112, 113, 114, 119, 124, 128, 129, 131, 135, 136, 137, 138, 146, 147, 151, 158.
 - α) "Έβαλα ιδέα": 2, 4, 22, 32, 40, 42, 55, 56, 59, 60, 67, 91, 92, 97, 98, 104, 114, 119, 122, 124, 128, 129, 131, 132, 134, 135, 137, 144, 145, 146, 147, 157.
 - β) "Υποψιάστηκα για φάντασμα": 41, 97, 98.
 - γ) Η άγνοια του κινδύνου: 91.
 - δ) "Δεν έβαλα ιδέα": 22, 59, 146 ("ούτε την πονηρεύτηκαν για φάντασμα": 2).
2. Η σημασία της ταύτισης των μορφών των φοβήτρων με κείνες του περιβάλλοντος στην πρόκληση του φόβου.
3. Η άμεση σχέση του φοβήτρου με βίωμα και επάγγελμα.
4. Ορισμένες πηγές φόβου ειδικά



τ η ν ύ χ τ α.

α) Σ κ ο τ ά δ ι (η ώ ρ α δ ρ ά σ η ς τ ο υ δ α ι μ ο ν ό κ ο σ μ ο υ) :

19, 22, 23, 60, 72, 93, 95, 98.

"Ήταν σκοτάδι πήχτρα!" (19).

β) Τ ο μ α κ ά β ρ ι ο

(Λ ε ί ψ α ν ο : 54, 76, 94, 130, 142.

Κ ό κ α λ α π ε θ α μ έ ν ο υ : 130)

γ) Τ ό π ο ι α δ ι κ ο χ υ μ έ ν ο υ α ί μ α τ ο ς :

78, 92, 93, 94, 140, 151.

δ) Ο φόβος των αφηγήσεων και η σημασία του για την αγωγή :

9, 13, 14, 20β, 22, 25, 26, 32, 33, 36, 38, 40, 42, 43,

44, 45, 49, 55, 76, 77, 88, 94, 99, 104, 130, 132, 138,

142, 149, 150, 157.

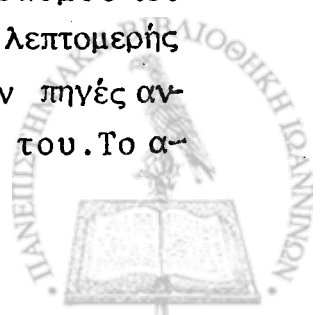
Γ' Η "ΓΟΗΤΕΙΑ" ΤΟΥ ΦΟΒΟΥ

Είναι σκόπιμο, ωστόσο, να ψηλαφηθεί η κοινωνική πτυχή του θέματος, να εξετασθεί η λειτουργία του ανθρώπινου παράγοντα στη γέννηση του φοβήτρου, ειδικότερα του υπερφυσικού.

Τα τρία στοιχεία του φοβήτρου— οι υπερφυσικές ιδιότητες, οι τρόποι αισθητοποίησης της αόρατης παρουσίας του (ήτοι τα παράδοξα φαινόμενα) και οι πυρήνες φόβου στη δομή του— βρίσκονται σε άρρηκτη αλληλοεξάρτηση. Υπάρχει μεταξύ τους πλήρης αντιστοιχία και αξίζει να προσεχθεί πώς λειτουργεί αυτό το τρίπτυχο στις αφηγήσεις.

Τα δυσερμήνευτα φαινόμενα, όπως το υπερβολικό λύγισμα ενός δένδρου σε στιγμή άπνοιας (17, 160), ο αόρατος, νυχτερινός θάσος (35, 134, 157), το αυτόματο άνοιγμα της πόρτας (73), οι ανερμήνευτοι κρότοι της στέγης (59), οι κραδασμοί του καλυβιού (23, 131) κι ορισμένα άλλα φαινόμενα, που λεπτομερώς έκθεσή τους έγινε σε προηγούμενο κεφάλαιο¹, αποτελούν πηγές ανθρώπινου φόβου και αποδίδονται στην αόρατη παρουσία του. Το α-

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 98-100.



νεξεγήγτο φαινόμενο , αναγόμενο στη σατανική δράση μιας αόρατης ύπαρξης¹, επιδέχεται απάντηση με αποτέλεσμα να προκύψει, ταυτόχρονα, μια υπερφυσική ιδιότητα του φοβήτρου-το αόρατο, η αόρατη φύση— που λειτουργεί ως ερμηνευτικό σχήμα, όπως φαίνεται στ' ακόλουθα παραδείγματα: "...Λοιπόν, ένα βράδυ, εκεί που ήταν ξαπλωμένος άκουσε μοιρολόγια απ' το νεκροταφείο: Καλοκαίρι καιρός... Δε φοβάται, είδες, από φαντάσματα, σηκώθηκε και πήγε να ιδεί: Να'ναι γυναίκα που μοιρολογάει τέτοια ώρα, μεσάνυχτα; (...) Γύρισε το νεκροταφείο και δε βρήκε τίποτα... Νέκρα! Αυτός φοβήθηκε τότε: Γύρισε στην παράγκα και σκέφτονταν ποιος ήταν... Κι πάει, σε λίγο, μια δύναμη ξαφνικά και τράνταξε την παράγκα:..." (23).

"... Άκουσε μια βοή και την είδε (τη συκιά) να λυγάει πότε από τη μια μπάντα, πότε από την άλλη. Πώς όταν φυσάει αέρας! Αλλά, αέρας δεν ήταν. Κοίταξε... αλλά δεν είδε τίποτα! Τότε τό'βαλε στα πόδια και γύρισε στο σπίτι. Σατανικό ήταν. Το βλοημένο ήταν απάν' στο δέντρο και κουνιόταν!" (17).

" Μια φορά, πήγα να πάρω νερό. Μόλις έρριξα την κόφα στο πηγάδι, το νερό δέρνιταν μέσα! Το είδα κι έφυγα! Το είπα στην πεθερά μ' και μου λέει αυτή: "Ποιος σ' είπε να να πας νύχτα; Το βλοημένο ήταν!". Αν δείς εννιά μέτρα βάθος πηγάδι να βγαίνει το νερό ως απάν', τι θα πείς;" (56 βλ. ακόμα και τις αφ. 8, 19, 22, 35, 59, 60, 73, 134, 144, 149, 157²)

Ο μύθος του φοβήτρου, λοιπόν, πλέκεται γύρω από το άγνωστο, το ανεξεγήγτο, το τυραννικό "τίποτα"³ (17, 23 κλπ) — που, ωστόσο, βιώνεται ως αίσθηση και περικλείει εναγώνια ερωτηματικά— γύρω απ' αυτές τις πηγές φόβου που αποτέλεσαν τα φοβογόνα κύτταρά του. Μια αντιστοιχία παρατηρείται μεταξύ ιδιοτήτων και ανερμήνευτων φαινομένων-πηγών φό-

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 100.

2. Βλ. πιο πάνω, σ. 100.

3. Βλ. πιο πάνω, σ. 96-97.



1
 βου¹ ό,τι τρομάζει και παραμένει αινιγματικό αποδόθηκε σε μια αντίστοιχη ιδιότητα ενός μυθικού όντος (βλ. κεφ. "Αίτια και μορφές κακού")². Μ'άλλα λόγια, από την αντιστοιχία αυτή που υπάρχει μεταξύ ιδιοτήτων και φοβογόνων φαινομένων προκύπτει η εικόνα του υπερφυσικού φοβήτρου. Η ύπαρξη και η δράση του άορατου φοβήτρου και των υπερφυσικών ιδιοτήτων υπαγορεύονται, καθώς φαίνεται, από την αναγκαιότητα να δοθεί αιτιολογία για κάθε πρωτόγνωρο συμβάν³ το ανεξήγητο οδηγεί στη σύλληψη μιας μυθικής μορφής και των συναφών της ιδιοτήτων. Φέρω ως παράδειγμα το αίσθημα βάρους (18, 39, 116) ή απалότητας (16), την ώρα του ύπνου, που μετασχηματίσθηκε σε μορφή μυθική (μόρα) με ιδιότητες υπαγορευμένες από τις αποχρώσεις αυτού του ίδιου του αίσθήματος⁴.

Αυτή η απόπειρα ερμηνείας με δαιμονικές δυνάμεις και μυθικές μορφές αποτελεί και το κύριο, συνθετικό στοιχείο αυτών των αφηγήσεων. Ένα στοιχείο με γενική αποδοχή, μέρος μιας συλλογικής συνείδησης — διαπλασμένης κάτω από ορισμένες πνευματικές και κοινωνικές συνθήκες — που δομεί το (εκλαμβανόμενο ως υπερφυσικό) φόβητρο και καθορίζει τη δράση του συσχετίζοντάς την με το μυστήριο, το αινιγματικό και παράδοξο, το κακό. Γιατί, συχνά, κάποιο φαινόμενο εκλαμβάνεται ως "σατανικό" όταν παρουσιάζεται, σχεδόν ταυτόχρονα με την εκδήλωση μιας συμφοράς. Τότε, εκ των υστέρων — κι όχι από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής του — αποκτά αλληλουσιάνοφεια με το κακό, που έπεται, και φέρεται ως η αιτία της συμ-

1. Μ'άλλα λόγια, οι τρόποι αισθητοποίησης της άορατης παρουσίας του φοβήτρου (ήτοι τα παράδοξα φαινόμενα) συμπύπτουν με τις διαχρονικές πηγές φόβου, (βλ. σχετικά πιο πάνω, σ. 99-100). Σχηματικά η αντιστοιχία αυτή θα μπορούσε ν'αποδοθεί ως εξής:

α) Παράδοξο ή Κακό = Πηγή φόβου αποδίδεται σε μια ιδιότητα του Δαιμονίου το οποίο μ'αυτό τον τρόπο μετατρέπεται σε φόβητρο.

Ή αντίστροφα

β) Πηγή φόβου = Το Παράδοξο που υποκινείται από μια Ιδιότητα - Εξηγητικό Σχήμα του Δαιμονίου.

Σε τελευταία ανάλυση

γ) Πηγή φόβου = Παράδοξο = Ιδιότης Εκφοβητική του Φάσματος.

2. Είδαμε ότι ο έρωτας, η προσκόλληση του φοβήτρου, ολ'αυτά αποτελούν ιδιότητες-εξηγητικά σχήματα. Βλ. σ. 132.

3. Βλ. πιο πάνω, σ. 100.

4. Βλ. πιο πάνω, σ. 119-120.



1
φοράς αυτής .

Αλλ' αξίζει να προσέξουμε τη διαδικασία πρόκλησης του φόβου όπως απαντάται στις αφηγήσεις. Τα δυσεξιχνίστα φαινόμενα, συνήθως, αποτελούν εναύσματα φόβου, καθώς το μυστηριακό που κυοφορούν εμβάλλει την ιδέα του σατανικού που, επειδή έχει συσχετισθεί με το κακό, προκαλεί δέος: "... Πιο κάτω, καμιά διακοσαριά μέτρα, ήταν το νεκροταφείο. Μέσα υπήρχε ένα κυπαρίσσι. Είκοσι μέτρα ύψος είχε. Αυτές (τρεις γυναίκες) εξαφανίστηκαν ξαφνικά κι είδαμε αυτό το κυπαρίσσι ν'ακουμπάει την κορφή στο χώμα. Να λυγάει μία από δω, μία από κει (...) Μόλις είδαμε αυτό εμείς, ψυλλιαστήκαμε ότι κάτι σατανικό συμβαίνει. Γιατί δεν κουνιόνταν και τ'άλλα τα κυπαρίσσια; Το ψηλότερο μόνο. Κείνη τη στιγμή, φοβηθήκαμε όλοι και (...) φύγαμε." (160).

Ένα άλλο γεγονός, η εξαφάνιση τριών κοριτσιών - κων μορφών, στα μάτια δυό νεαρών, προκαλεί ερωτηματικά απάντητα. Οι μάρτυρες του πρωτοφανούς θεάματος άδικα αναζητούν τη λύση και τότε "βάζουν κακή ιδέα" και νιώθουν δέος: "Όταν είμασταν παιδιά, με τον ξάδερφο μ'το θόδωρο γυρνούσαμε σ'δρόμοι, τα βράδια, όπως έβγαιναν συνήθως οι νέοι τότες... Ένα βράδι, φτάσαμε έξω (από κάποιο σπίτι). Εκεί ήταν κορίτσια μέσα κι είχαν νυχτέρι. Λέω γω στον ξάδερφο - Δεν πάμε και μεις μέσα;

Σταθήκαμε στην πόρτα και κείνη την ώρα να περάσουν τρεις κοπέλες από μπροστά μας... Και οι τρεις αλλαγμένες με τις τσούκνες, με τα φλουριά, ίδιες κι απαράλλακτες και οι τρεις με την αδερφή του Αντώνη (...). Μεις είπαμε μήπως βγήκαν τα κορίτσια έξω. Αλλά πώς να βγουν τα κορίτσια έξω; Εμείς είμασταν κει μπροστά, στην αυλόπορτα βλέπαμε τι γινόταν.

Περιμέναμε ν'ανέβουν οι κοπέλες αυτές στο μπαλκόνι... Δεν πήγαν. Αυτές πήγαν μέχρι τα σκαλοπάτια και χάθηκαν. Λέω στον ξάδερφο

- Δεν είναι καλή η δουλειά μας! Φεύγουμε;

- Όχι! είπε κείνος. Θα πάμε πάνω στα κορίτσια να δουμε αν είναι πάνω!

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 128-129, 131.



Πηγαίνουμε, λοιπόν, πάνω."Καλησπέρα", "Καλησπέρα".

— Πού είσασταν; ρωτούμε.Μήπως βγήκατε έξω;

— Δε βγήκαμε έξω. Εδώ είμασταν!

Ύστερα, όλοι βάλαμε κακή ιδέα και μας έπιασε φόβος.Μωρέ τα χρειαστήκαμε κι αυτές και μεις! ...Εκεί, στο δρόμο αυτό, έβλεπαν πολλοί τέτοιες μορφές.Κάτι έβγαλνε κει.Σόια-σόια μορφές παρουσιάζονταν σε κείνο το μέρος!..." (122)¹.

Γίνεται φανερό ότι η υπερφυσική φύση του φοβήτρου έχει"δομηθεί"από πρόληψη, φαντασία, δεισιδαιμονία, χριστιανική επίδραση.Κι όπως στη γήινη υπόστασή του υποκρύπτονται βιωματικά στοιχεία της κοινότητας², έτσι και στην υπερφυσική επισημαίνονται στοιχεία της λαϊκής δοξασίας, η (παραδοσιακή τρόπον τινά) αντίδραση του ανθρώπου στο άγνωστο και στο φόβο· μ'άλλα λόγια, η πορεία ανάλυσης και συνδυασμού³ εντυπώσεων και γεγονότων στη λαϊκή σκέψη (τη στιγμή που αντιμετωπίζει το δυσερμήνευτο), επηρεασμένη από τις δεδομένες δοξασίες της κλειστής κοινωνίας, "υπαγόρευσε", καθόρισε την υπερφυσική δομή, συμπεριφορά και δράση του φοβήτρου⁴. Η υπερφυσική (μυθική) ύπαρξη, λοιπόν, είναι προϊόν μιας ερμηνευτικής στάσης (23, 45, 60, 103, 110, 131, 132, 134, 138, 139, 153, 157, 159, 160), απέναντι στο άγνωστο, που ελατήριό της έχει την έμφυτη τάση του "ορέγεσθαι ειδέναι"⁵ (7, 8, 26, 45, 53, 55, 101, 103, 104, 111, 115, 119, 123, 125, 127, 128, 132, 134, 135, 138, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 159).

Αλλά και το γήινο φόβητρο δεν παρουσιάζει κάτι το αποτρόπαιο. Οι μορφές, όπως είδαμε, είναι εναρμονισμένες με το οικείο περιβάλλον της αγροτικής κοινότητας και τίποτα το φοβόγνο δεν τις χαρακτηρίζει, δεδομένου ότι η παραμόρφωση, η ευσμορφία ελλείπουν⁶. Αντίθετα, το ανθρωπόμορφο φάσμα, με ό-

1. Σχετικά με την διαδικασία πρόκλησης του φόβου βλ. και τις αφηγήσεις 17, 19, 23, 40, 53, 105, 122, 131, 134, 148, 149, 157, 158 κα.

2. Βλ. κεφ. "Ιδελουσυστασία των φοβήτρων".

3. Βλ. πιο πάνω, σ. 92, 128-129.

4. Βλ. όλη την προηγούμενη ανάλυση που γίνεται σχετικά με τη στάση του λαϊκού ανθρώπου απέναντι στο δυσερμήνευτο με παράλληλη παράθεση αποσπασμάτων από διάφορες αφηγήσεις,

5. Βλ. πιο πάνω, σ. 100.

6. Βλ. πιο πάνω, σ. 38.



ψη παλικαριού, χαρακτηρίζεται ως "έμορφο¹" (74) ή "πολύ καλό" (9), ενώ παράλληλα οι φράσεις "δεν έβαλα(ε) ιδέα"(22,59, 146) ή "δεν υποψιάστηκα για φάνταγμα" (2, 97, 98, 144), που χρησιμοποιούν οι αφηγητές κατά την περιγραφή των μορφών, καθιστούν σαφές ότι δεν παρουσιάζει ανομοιότητα σε σχέση με τα όντα της πραγματικότητας: "... (είδαν) μια γάτα θυμουμένη, άγρια. Δεν την έδωκαν σημασία, ούτε την πονηρεύτηκαν για φάντασμα" (2) "... του είδιν αυτή (το "ντουγάνι"), αλλά δεν έβαλι τέτοια ιδέα για να 'νι τέτοιου πράμα (δαιμονικό)" (22). Αλλ' εάν περιβάλλον και μορφές, στις αφηγήσεις, είναι τόσο πραγματικά ή τουλάχιστον αληθοφανή, προκύπτει η απορία πώς καταλήγουν να πάρουν τον χαρακτήρα δειμάτων.

Την απάντηση δίνουν οι ίδιοι οι αφηγητές που, συχνά, χρησιμοποιούν τις φράσεις "έβαλα ιδέα" (2, 4, 22, 32, 40, 42, 55, 56, 59, 60, 67, 91, 92, 97, 98, 104, 108, 114, 122, 130, 131, 132, 134, 144, 145, 146, 147, 157)² ή "υποψιάστηκα για φάντασμα", όπως στην παράδοση αρ. 98: "... Άρρησα να φύγω κείνη τ' βραδιά (...) Μόλις βγήκα στην αυλόπορτα άκ' - σα φουνή γω απ' τα τρία τα πλατάνια, αλλά δεν υποψιάσ'κα για φάνταγμα (...). Έκλιιν, όμως, κεί στα πλατάνια του φάνταγμα. Η φουνή ακούιταν κι του φως έφιγγιν απ' τα τρία τα πλατάνια. Γω πήρα τρόμο! (...) Μόλις έφτασα στην εκκλησία, σιμά στου σταυροδρόμι, βλέπου ένα σκύλου θηρίους, όμως, πουλύ! Μόλις τον είδα, φοβήθ'κα! Τότι υποψιάσ'κα για φάντασμα!..."

(βλ. και αφ. 41, 97). Παρατηρείται, εδώ, η προβολή του ανθρώπινου εσωτερικού κόσμου που δίνει στα πράγματα άλλη χροιά. Αυτό διαπιστώνεται και στο ακόλουθο παράδειγμα: "... Ήταν μεσημέρι, καλοκαίρι, Αύγουστος... Πήγα στην πηγή να πάρω νερό. Ξαφνικά, κάτι πετάχτηκε απ' το νερό, κάτι... σα λαμπάδα κι πέταξε σια πέρα! Ο Μόσχος... κι ο πατέρας τ', ο Στάικος, έσκυψαν από το φόβο! Εγώ, ήμαν μικρός κι έτρεχα να το πιάσω κι αυτοί φώναζαν "Σκύψε ρε, σκύψε!". Εγώ δεν ήξερα τι είναι. Τι ήμαν τότε; Οκτώ—εννιά ετών παιδάκι. Ύστερα, όταν σηκώθηκαν αυτοί, ρώτησα εγώ " Γιατί με μαλώνετε;". Μου λεν' "θα σ' έ-

1. Είναι περιττό ν' αναφερθώ και στην ομορφιά του νεραϊδόκοσμου.

2. Βλ. και αφ. 158, σ. 92.



κοβε: Αυτό ήταν το βλοημένο¹:..." (91 βλ. και 104).

Είναι αξιοσημείωτο πως το παιδί, καθώς αγνοεί τη δοξασία σχετικά με την ύπαρξη φοβήτρων και συνεπώς δεν έχει την αίσθηση του υποτιθέμενου κινδύνου ("Εγώ δεν ήξερα τι εί- ναι"), δεν αισθάνεται φόβο. Αντίθετα, οι άλλοι δύο συντοπίτες, που είναι γαλουχημένοι με τα στοιχεία μιας συλλογικής συνείδη- σης, αντιδρούν με δέος. Μ'άλλα λόγια, το περιβάλλον κοιταγμέ- νο μες από το πρίσμα, που συγκροτούν η λαϊκή δοξασία, η πρό- ληψη, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, σε συνδυασμό με τις τρέ- χουσες κοινωνικές συνθήκες (έλλειψη ορθολογισμού, περιορισμέ- νη γνώση), καταλήγει να πάρει άλλες διαστάσεις (βλ. 98). Η λα- ική φαντασία δεν έπλασε μορφές φοβήτρων άσχετες προς το πε- ριβάλλον· αν αυτό συνέβαινε, ίσως η λειτουργία μυθικών μορφών του φοβήτρου (άσχετων, ανύπαρκτων στον κοινοτικό χώρο) όσον α- φορά τη διαδικασία πρόκλησης φόβου, να ήταν μηδαμινή. Εδώ, μο- λονότι παρατηρείται η ταύτιση των μορφών των φοβήτρων με εκεί- νες του οικείου περιβάλλοντος υπάρχει ο φόβος που απορρέει α- πό την ίδια την οικεία πραγματικότητα, σε συνδυασμό όμως με την εσωτερικότητα του ανθρώπου, με την πίστη του στην ύπαρξη του δείματος (βλ. αφ. 60, 98, 104). Περιβάλλον και μορφές υπό το κράτος της πρόληψης δημιουργούν ένα πλέγμα εντυπώσεων ολο- κληρωτικών που, παρά την μυθολογική χροιά του, κατορθώνει να λει- τουργεί ως μια παράλληλη πραγματικότητα: "... η πεθερά μ'έκα- με παράπονα σ'ένα παππού από δω απ' το χωριό μας, να για τον πεθερό μ'πως έπαθε εκεί κι έλεγε κι αυτός (ο παππούς)· — Να το πιστέψεις; λέει. Είναι αυτά; (...) Ένα βράδι, λέει, κει που'χα τα πρόβατα, να'ναι ένα πράμα σα να'ταν σε τσουβάλι· έ- να δέμα που κυλιέταν πήγαινε, σκορπούσε τα πρόβατα (...) Τα πρό- βατα προγκούσαν ..." (49).

Η αινιγματική ανησυχία² των ζώων, που μεταδίδεται στο βοσκό, ερμηνεύεται με μια απροσδιόριστη μορφή ("ένα πρά- μα"). Στην περίπτωση αυτή, το φόβητρο αντανακλά κέποιους μύ- χιους, ποιμενικούς φόβους που αποτέλεσαν τα γενεσιουργά του αίτια, συνέβαλαν στη γέννησή του· διαφαίνεται, δηλαδή, εδώ η

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 66.

2. Βλ. σχετικά και αρ. 33, 34, 113, 151, 158.



δημιουργία του φοβήτρου από την προβολή ή εξωτερίκευση κάποιου ανθρώπινου εσωτερισμού (όπως είναι οι ανησυχίες, οι φροντίδες των βοσκών σχετικές με το έργο τους) σε συνδυασμό με τη δοξασία μιας συλλογικής συνείδησης. ("Να το πιστέψεις: Είναι αυτά:"). Εμπειρίες και φροντίδες επαγγελματικές αποκρυσταλλώθηκαν σε μια μυθική μορφή ως μια ιδιότητά της (στη συγκεκριμένη περίπτωση παρουσιάζει την ιδιότητα να εκφοβεί το ποίμνιο) και χαρακτηριστικό της κατ' επέκταση. Γίνεται, λοιπόν, φανερό πόσο η δοξασία συνυφάνθηκε με το βίωμα, τις καθημερινές, ζωτικές ενασχολήσεις κι έπλασε το ανάλογο φόβητρο. Μ'άλλα λόγια το άτομο είναι παγιδευμένο από ένα μύθο που λειτουργεί ως πράγματικότητα· η απανταχού¹ παρουσία του φοβήτρου παίζει σημαντικό ρόλο στη λειτουργία του φόβου. Καθώς οι γήινες ιδιότητές² του καλύπτουν όλο το ευρύ φάσμα της οικείας πραγματικότητας και δεν υπάρχει χώρος που να μη τον πληροί η παρουσία του, επιπλέον είναι δεδομένο ότι ακολουθεί το θύμα σε κάθε του βήμα ή ενέργεια³, ολ' αυτά, νύχτα προχωρημένη, δημιουργούν την αίσθηση της ανασφάλειας, μιας απειλής: "...κίνησε (κάποιος στρατιώτης), ένα βράδυ, κι έρχιταν πιζός για του χουριό. (...) τον ακολούθησε ένας άνθρωπος, δέκα-είκοσι βήματα πίσω απ' αυτόν. (...) Για να ιδεί τι θα κάνει αυτός που τον ακολουθούσε, α ν ε ι ν α ι ά ν θ ρ ω π ο ς ή σ τ ι ό, — γιατί τον είχε ακολουθήσει δέκα χιλιόμετρα — χτύπησε την αυλή του σπιτιού του παπά ..." (60 βλ. και 72).

Γενικά οι ιδιότητες των φοβήτρων, στο μύθο της λαϊκής δοξασίας, περιγράφονται τόσο γήινες ώστε κάθε θόρυβος ή κρότος που την ημέρα είναι κάτι φυσικό, τη νύχτα εμβάλλει την υπόνοια: "... δεν είχε πάει τρεις η ώρα, μετά τα μεσάνυχτα, άκουσα μια χήνα να κολυμπά (...). Εμείς, δεν είχαμε χήνες: Ύστερα, η γιαγιά κατάλαβε και μου 'κανε νόημα να μη μιλήσω: Ήταν το βλοημένο: ..." (87). Ένα γήινο γνώρισμα του φοβήτρου — η ιδιότητα της κολύμβησης⁴ — έρχεται στο ασυνήθι-

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 83, σημ. 1.

2. Βλ. πιο πάνω, σ. 83-85.

3. Βλ. πιο πάνω, σ. 105-106, 111-121.

4. Βλ. πιο πάνω, σ. 68-69.



στο, για κείνη την ώρα, πτερύγισμα ως αιτιολογικό σχήμα. Είναι, επίσης, χαρακτηριστικό, σε άλλη αφήγηση, ότι προκαλεί φόβο όχι αυτή καθ'εαυτή η παρουσία του φοβήτρου με μορφή "ντουγανιού"¹, αλλά ο τριγμός του παραθυριού: "...κι ήταν ένα σα ντουγάνι(...). Τοῦ ειδιν αυτή (μια γυναίκα), αλλά δεν έβαλι κακό στου μυαλό τ'ς(...). Κι άμα έπισι(ξάπλωσε), πάει στου παραθύρι(το όρνιο)κι να γρατσανίζει (...)για να πάει μέσα:(...) Σ'κώνητι αυτή, κείνη την ώρα,κι βάνει θυμιάμα κι θυμιάτ'σιν .."(22).

Αυτές, λοιπόν, οι οικείες μορφές, οι γήινες παραστάσεις επειδή συσχετίσθηκαν ιδιαίτερα και με το κακό μετατράπηκαν σε φόβητρα(148). Στην εικόνα του τιμωρού Αγίου Θεοδώρου, λόγου χάρη, που έπλασε η λαϊκή δοξασία, προστέθηκε ένα μακάβριο θέαμα: το λείψανο ή τα κόκαλα πεθαμένου²(54). Γενικά, παρατηρείται πως ορισμένα στοιχεία που προξενούν ιδιαίτερη αίσθηση ήτοι αιφνίδιοι, νυχτερινοί θόρυβοι ή τριγμοί³(22,59,124), το κακό⁴, το μακάβριο⁵—λείψανο(54,130), αίμα (78,92,93,94)—το άγνωστο(23,97,104,131), η σιγή του "τίποτα"⁶(22,23,131,154), το μυστήριο ή παράδοξο⁷(17,158), το σκοτάδι(36) αποτελούν από μόνα τους πηγές φόβου οι οποίες με το να συνδυασθούν και συσχετισθούν με δαιμονικές υπάρξεις—μέσω μιας εξηγητικής, συνδυαστικής⁸ τάσης του λαϊκού ανθρώπου—κατέληξαν να ενσωματωθούν στην κατά τα άλλα γήινη μορφή και φύση των φασμάτων, συντεθειμένη από βιωματικά στοιχεία της κοινότητας(όργανα, ενδυμασία, γλέντια κλ.π) και ν'αποτελέσουν τους πυρήνες φόβου στη δομή τους.

1. Είδος όρνεου.

2. Βλ. πιο πάνω, σ.130.

3. Βλ. πιο πάνω, σ.96-97,99.

4. Βλ. πιο πάνω, σ.132.

5. Βλ. πιο πάνω, σ.91,130.

6. Βλ. πιο πάνω, σ.96-97.

7. Βλ. πιο πάνω, σ.97-99.

8. Βλ. πιο πάνω, σ.128-129,131.



Αυτός ο φόβος που ενσπείρεται στον ακροατή, από την παράδοση, χρησιμοποιείται σκόπιμα για την αγωγή¹ (94, 100, 107, 108, 130, 149, 159), τη μετάδοση μηνυμάτων ηθικής² (14, 100, 101), με αποτέλεσμα να λειτουργεί ως μέσο προφύλαξης³ (52, 118, 149), διατήρησης⁴ των αυστηρών ηθών, συνετισμού, αποτροπής. Σχετικά έγινε ήδη λόγος ειδικά στο κεφάλαιο " Αίτια και μόρφες κακού".

Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει λόγος για ένα άλλο θέμα. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι αφηγήσεις αυτές, παρά το εκφοβιστικό περιεχόμενό τους, έχουν απήχηση. Φράσεις των αφηγητών όπως "Ακούγαμε..." (142) "... μας μουλουγάει..."(42), "είχα ακούσει..."(10, 11) είναι αποκαλυπτικές⁵. Ιδιαίτερα, η ομολογία τους "ακούγαμι κι φοβούμασταν απ' αυτά"(13) ή "ακούοντας τέτοια φουβάμι" (22) φανερώνει πως παρακολουθούν κάθε συμβάν, όσο τραγικό κιάν είναι, παρά το γεγονός ότι, την ίδια στιγμή, αισθάνονται δέος κάποιος αφηγητής-παθών νιώθει φρίκη όσες φορές ανακαλεί στη μνήμη και διηγείται την εμπειρία του: "Ο πατέρας μ' (...) έπεσε να κοιμηθεί στα πρόβατα, στον πρωτόυπνο. Μέχρι να ξυπνήσει (...) τα πρόβατα έφυγαν απ' το γρέκι (...) τότε παρουσιάστηκε ένα κατσίκι μπροστά τ'κατσίκια δεν είχε - κίνησε να φωνάζει. Αυτός, όμως, δεν κουβέντιασε κείνη την ώρα και προσπάθησε να το πιάσει. Ότα ν μας το διηγιέταν τα μαλλιά τ' σηκώνονταν : Όσο να χυθεί να το πιάσει, το κατσίκι χάθηκε μες απ' τα χέρια τ'..."(104).

Παρά το φόβο, ο παθών, όπως βλέπουμε, "διηγιέταν" το βίωμά του επανειλημμένα . Στην έκθεση της εμπειρίας του

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 58, 122.

2. Βλ. πιο πάνω, σ. 56-57, 61, 110-111.

3. Βλ. πιο πάνω, σ. 82, 126.

4. Βλ. πιο πάνω, σ. 58-61.

5. Βλ. και αφ. 9, 13, 14, 208, 22, 25, 26, 32, 33, 36, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 49, 55, 76, 77, 88, 94, 95, 99, 104, 130, 132, 138, 142, 149, 150, 157.



αυτής, αναριγούσε αλλά και συχνά τη μνημόνευε σα να τον γοήτευε η αναψηλάφηση του φρικτού. Ο πληροφορητής δεν παραλείπει ν'αναφερθεί στην αντίδραση αυτή, που φαίνεται να του έχει προξενήσει, ως ακροατή¹, βαθιάν εντύπωση. Τούτο σημαίνει πως το ακροατήριο όχι μόνον απλώς ακούει, αλλά κι εντυπώνει τα γεγονότα με κάθε λεπτομέρεια, όσο τρομακτικά κιάν είναι, ταυτόχρονα και την παραμικρή κίνηση ή έκφραση του αφηγητή. Φαίνεται, επιπλέον, πως όχι άστοχα προτάσσεται στη ροή της αφήγησης η φρίκη του ήρωα ("...Όταν μας το διηγιέταν, τα μαλλια τ'σηκώνουνταν : ...Όσο να χυθεί να το πιάσει, το κασίκι χάθηκε μες απ' τα χέρια τ' : ...").

Διότι οι αφηγήσεις, με θέμα τον ήρωα ν'αντιμετωπίζει ένα παράδοξο συμβάν, κάποιο μυστήριο που σχετίζεται με φόβητρα, διεγείρουν την προσοχή του ακροατηρίου που ψηλαφεί τότε, όχι μόνο νοερά, το παράδοξο, στην εκτύλιξη της αφήγησης, αλλά και με τη συμμετοχή του στο ίδιο το απόγεγνός: "Ένα βράδυ, ενώ καθόμασταν στην πόρτα, στο "μαγαζί του παπά"(...) ακούσαμε σα να τοποθετούσε κάποιος στο μαγαζί τα πράματα. Εμείς φέξαμε, με το φακό, να ιδούμε μήπως είναι άνθρωπος. Τότε, ο θόρυβος σταμάτησε. Δε ν είδα με τίποτα : Συνεχίσαμε τη συζήτηση. Υποθέσαμε ότι κάποια γάτα θα είναι ή κανένα ποντίκι. Σε λίγο, άρχισε πάλι ο ίδιος κρότος. Αμέσως, υποπτευθήκαμε, τις θεωρίες των παλαιότερων ότι κάτι θα συμβαίνει. Ξανακούσαμε πάλι αυτό το περπάτημα, ξαναφέξαμε πάλι με το φακό ... δε ν είδα με τίποτα : Πάνω που ξανακαθήσαμε, έτριζε όλο το μαγαζί. Είδες είναι ξύλινο το πάτωμα κι από κάτω έχει υπόγειο. Εμείς, φοβηθήκαμε και φύγαμε ...

Το πρωί, ανακοινώσαμε το γεγονός και το βράδυ, άλλοι κάθησαν σα ν παλιεκαράδες και το ίδιο συνέβη και μ'αυτούς. Εν συνεχεία, έγινε πάλι ανακοίνωση ότι συνέχισε το γεγονός. Άλλοι ψυχραιμότεροι είπαν ότι είναι κάποιο σανίδι που σαρά-

1. Βλ. πιο πάνω, σ.91,99-100.



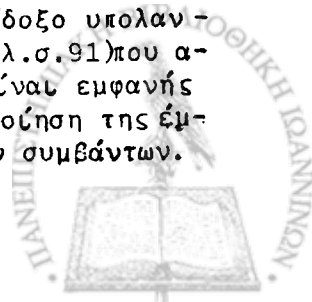
κοφαγώνεται και βροντάει:

Ύστερα από μερικά βράδια, άλλοι πιο ψυχραιμότεροι κάθισαν να παρακολουθήσουν το συμβάν κι το βάλαν κι αυτοί στα πόδια όπως και μεις: Επίσης μετά παρέλευση χρόνου, συνέβη το ίδιο κει που καθόμασταν, έγινε φοβερός κρότος στο υπόγειο και φύγαμε: Ενώ έφτασα στο σπίτι, πήρα το σκυλί με τη θεωρία των παλαιότερων ότι το φάντασμα φεύγει απ' το σκυλί. Κρατούσα στο αριστερό χέρι μια μαγκούρα, γιατί λεν πως, αν το χτυπήσεις με τ' αριστερό χέρι, δε παθαίνεις τίποτα: Είναι μια πρωτόγονη θεωρία. Κι ενώ έφτασα στο σημείο να παρακολουθήσω, έγινε πάλι κρότος, γαύγισε το σκυλί σα να όρμησε σε κάποιο αντικείμενο και χωρίς να βλέπω τίποτα, τόβαλα στα πόδια:" (138).

Απόδειξη της συμμετοχής του κοινού αποτελεί η επισήμανση, ότι τρέπεται σε υποθέσεις. (" Άλλοι (...) είπαν πως κάποιο ξύλο σαρακοφαγώνεται ..."). Η εξημμένη περιέργεια των ακροατών τους παρασέρνει στον αγώνα για την ανίχνευση του μυστηρίου. Παρά το φόβο, καθώς μια δοξασία σχετική με την ύπαρξη φασμάτων κυριαρχεί στη σκέψη τους, πλησιάζουν, μ' επιφυλάξεις, γοητευμένοι από το δέλεαρ του ανεξιχνίαστου το μέρος με τη φήμη του στοιχειωμένου, γεμάτο κίνδυνο, δεν τους απωθεί, αλλά τους έλκει καθώς ομολογείται: " Έλεγαν ότι του "παπά το μαγαζί" βροντά'σα να σπαζαν τα ποτήρια (...) Ένα βράδι, (...) καθόμαστε ν' ακούσουμε τι ώρα θα χτυπήσουν τα ποτήρια: .. (...) Φέξαμε μες στο υπόγειο, απ' το παραθυράκι, να ιδούμε τι είναι." (132) " (...) Ούλη η θ' κη μ' η ηλικία του Ξιραν κι ούλοι τ' αφκιάζονταν (αφουγκράζονταν)." (99).

Παρατηρείται πως δρα στον ήρωα (138) από τη μια το στοιχείο του φόβου κι από την άλλη η τάση κυριαρχίας στην πρόκληση που αποτελεί το ασυνήθιστο συμβάν, τάση - κι αυτό θέλω να τονίσω - στενά συνυφασμένη με τη λειτουργία κάποιου γοήτρου. Το μυστήριο θέλγει στο χώρο της πραγματικότητας, αλλά και ως συστατικό στοιχείο της αφήγησης. Η τάση¹ που ωθεί στην

1. Βλ. πιο πάνω, σ.96-97,99-100. Η αυθόρμητη επιδίωξη ψηλάφησης ενός μυστηρίου, μια εξηγητική διάθεση του ανθρώπου απέναντι στο παράδοξο υπολήθάνουν και στους χαρακτηρισμούς "σατανικό", "διαβολικό" (βλ.σ.91) που αποτελούν ηχώ των θρησκευτικών πεποιθήσεων της κοινότητας. Είναι εμφανής ο ρόλος τους ως εξηγητικών σχημάτων που τείνουν στην ικανοποίηση της έμψυκτης τάσης του ανθρώπου για την ερμηνεία των ασυνήθιστων συμβάντων.



εξιχνίαση ενός φοβογόνου μυστηρίου, επισημαίνεται και σ' άλλες αφηγήσεις (26, 36, 54, 76, 94, 95, 104, 131, 147, 148, 154 κα) και σ' αυτές, ανερμήνευτοι, νυκτερινοί κτύποι, το παράδοξο διαφόρων φαινομένων προκαλούν ερωτηματικά, σκηνοθετούν έναν υπερφυσικό χαρακτήρα των φοβήτρων, εξάπτουν την προσοχή, τη φαντασία του ακροατηρίου, μ' άλλα λόγια αποτελούν τους πυρήνες των αφηγήσεων που προξενούν την αίσθηση μιας γοητείας του φόβου.

Συναφώς, πρέπει να παρατηρηθεί ότι στις αφηγήσεις αυτές αναπτύσσονται και κάποιες καθαρά αφηγηματικές λειτουργίες, που μεταβάλλουν τις παραδόσεις σ' ένα "έντεχνό" είδος. Στην παράδοση αρ. 138, λόγου χάρη, η αναβολή αποκάλυψης της πηγής του μυστηρίου ή της τελικής έκβασης της ερευνητικής προσπάθειας είναι καλλιτεχνικά σκόπιμη καθώς παρεκκύεται η αναφορά της αιτίας του παράδοξου, το οποίο ιχνηλατείται μ' αλληπάλληλες προσπάθειες, ο ακροατής έχει την εντύπωση ότι η έρευνα κάποτε θα τελεσφορήσει και το ενδιαφέρον του εντείνεται.

Ανάλογο επιτατικό χαρακτήρα φαίνεται να έχουν και άλλοι τρόποι. Στην αρχή μιας παράδοσης (20β), η αφηγήτρια ερωτά τον ακροατή να τον ελέγχει για την ενδεχόμενη άγνοιά του: "Ακ' σεις πώς έπαθι η Φωτεινή; Δεν τό'μαθις συ δηλαδή;" (20β). Η περιέργεια έτσι αντιμάχεται το φόβο. Το άτομο αφηρά το τρομακτικό ή συνταρακτικό για να μάθει αυτό που δεν καταγράφηκε στη δική του εμπειρία: "(...) Ένα βράδυ, μέσα σε μια λακούβα, είδαν ένα φως μεγάλο (...) μπανιαρίζιταν το βλοημένο: Έλαμπαν (τα γύρω χωράφια). Βελόνι να χ'άνες θα το 'βρισκες: Είπε ο αδερφός μ' ο Γιώργος, να πάει να μάσει τα πρόβατα.

Τον (...) λέει ο μεγάλος τσιομπάνος:

- Κάτσε συ. Θα πάω εγώ να μάσω τα πρόβατα:

Πήγε τα'μασε (σιωπηλά)....

Τον ρωτάει ο αδερφός μ'.

- Γιατί δε μιλούσες μπάριμπα-Γιάννη; Τι είδες;

- Ίνα φοβηθείς, λέει, από το τι είδα!

- Πε κι θέλω να μάθω: ... λέει.

Αυτός δεν τον είπε για να μη σκιαχτεί!" (26).



Άλλοτε ο αφηγητής - παθών εκφράζεται κατηγορηματικά: "... παρόλο που τρόμαξα, γύρισα το κεφάλι και κοίταξα." (147).

Ωστόσο, η παραδοξότητα δεν κυοφορείται μόνο στο ανεξιχνίαστο. Η επίταση του παράδοξου, συχνά, στηρίζεται και στην υπερβολή που είναι διάχυτη στις παραδόσεις. Κοινό τόπο αποτελεί η χρήση είτε των επιθέτων — "μεγάλος" (26, 40, 47, 59, 73, 75, 113, 114, 116, 123, 144, 148, 158), "τρανός" (20β, 32, 33, 47, 112), "θηρίος" (98, 144) — που προσδιορίζουν το μέγεθος (20β, 26, 33, 59, 72, 75, 98, 112, 113, 123, 129, 144, 158) και τα χαρακτηριστικά (47, 75, 114, 116, 129) των φοβήτρων, είτε των εκφράσεων — "έφεξε ο τόπος όλος." (40, 97, 119, 128, 154), "Λαμποκοπούσε το μισό το χωριό." (123), "Βελόνι να 'χανες θα το 'βρισκες." (26, 124) — όσον αφορά τη λάμψη. Επίσης, συνηθισμένη είναι και η χρήση παρομοιώσεων, όπως "μια γάτα (το φόβητρο) (...) είχε κάτι μάτια σα να ήταν βουβάλι." (129), ή άλλων εκφράσεων υπερβολής — "Αν δεις εννιά μέτρα βάθος πηγάδι, να βγαίνει το νερό ως απάν'τι θα πεις;" (56), "έτριζε όλο το μαγαζί." (138), "είπαμε ότι θα πέσει το σπίτι από το βρόντημα." (153), "Είδαμε στο νεκροταφείο αυτό το κυπαρίσσι ("είκοσι μέτρα ύψος είχε.") ν'ακουμπάει την κορφή στο χώμα." (160) — για την περιγραφή φαινομένων και καταστάσεων. Είναι φανερό πως οι εκφράσεις αυτές επιτείνουν την παραδοξότητα, το μέγεθος των φαινομένων, πράγμα που δεν είναι άσχετο από μια τάση και συνάμα ευχαρίστηση του αφηγητή ν'ανακοινώνει κάτι ασυνήθιστο για να συναρπάσει το ακροατήριο. Απόδειξη ότι ο λαϊκός άνθρωπος ρέπει στην υπερβολή και θέλγεται από το υπέρμετρο, αποτελεί η παράσταση του νεραϊδικού κάλλους που σε μιαν αφήγηση αποδίδεται με τη χαρακτηριστική φράση "Κι ήταν (η νεράιδα) όμορφη πολύ! Να την πάρεις το κεφάλι." (136). Υπενθυμίζω ακόμα την ιδανική ισοότητα¹ στο νεραϊδόκοσμο ή τα γλέντια που είναι και αυτά υπέρμετρα. Ο λαϊκός άνθρωπος φαίνεται ότι βρίσκει το θέλγητρο και τη χάρη στο υπερθετικό, όπου α-

1. Την διακρίνει μια πλήρη ταύτιση, παντελής ομοιομορφία των μελών του.



παντώνται, ταυτόχρονα, οι μεγαλύτερες αντιθέσεις (βλ. στο κεφ. "Ιδιοσυστασία των φοβήτρων" σχετικά με το ρίγος που προκαλεί η εξωτική ομορφιά της νεράιδας). Για τον ίδιο λόγο το μυθικό ένδυμα¹ των φοβήτρων ενέχει υπερβολή, στηρίζεται σ' αυτή. Με βάση αυτή την παρατήρηση, μπορεί να εκφρασθεί η άποψη, πως το μυθικό κλίμα των αφηγήσεων ασκεί έλξη, γιατί πλάστηκε σύμφωνα με αυτή τη ροπή μεγαλοποίησης της κοινότητας σ'ε μια απόπειρα φυγής από τον κόσμο της φυσικής ατέλειας, ο λαϊκός άνθρωπος-αφηγητής δίνει διέξοδο στην τάση του προς το τέλειο, διοχετεύει το όνειρο της ιδανικής ισότητας σ' αυτό το είδος της λαϊκής λογοτεχνίας που με τη σειρά του θέλγει το ακροατήριο, γιατί, ακριβώς, αποτελεί αντικατοπτρισμό κοινών πόθων, όπως εύγλωττα μαρτυρεί η περιγραφή της υπέρμετρης ομορφιάς του νεραϊδόκοσμου, η οποία δεν αποδίδεται από το άτομο, αλλά συλλογικά ήτοι με κοινοτοπίες με κοινούς τόπους ο αφηγητής απευθύνεται, λοιπόν, σ' αυτές τις εσώτερες τάσεις της κοινότητας, στο κοινό συναίσθημα. Κι αν πλάθει ή αναφέρει κάτι με γνώμονα το προσωπικό βίωμα, αυτό συγχρόνως είναι κοινό, έχει χαρακτηριστικά συλλογικό και ομαδικό. Δεν ελκύει, συνεπώς, μόνο το μυστήριο² (που ενέχει και προσφέρει την ευχαρίστηση της μάθησης (26), το θέλγητρο της ψηλάφησης, της ανάλυσης ή της επικράτησης του ατόμου στην αναμέτρησή του με την πρόκληση του δυσερμήνευτου), όπως προαναφέρθηκε (138), αλλά και αυτό καθαυτό το μυθικό κλίμα των αφηγήσεων, που ανταποκρίνεται στη μόνιμη ανθρώπινη τάση απόδρασης, έστω για λίγο, από τον κλοιό της φυσικής πραγματικότητας. Συνοπτικά, παρατηρείται, λοιπόν, η σύνδεση των αφηγήσεων, που μας απασχολούν σ' αυτή την εργασία, με την υπερβολή, το παράδοξο, το μυστηριακό και το γοητευτικό μυθικό στοιχείο.

Αλλά δεν αποτελούν αυτά τους μοναδικούς πόλους έλξης και η τύχη, η δοκιμασία του πειραζόμενου συναρπάζει, το ανθρώπινο δράμα συγκινεί. Τη συμμετοχή ακροατών και αφηγητών στη μοίρα του ήρωα μαρτυρούν ανάλογες εκφράσεις ή επιφωνήματα, όπως: "Ακ' σεις πως έπαθι η Φωτεινή; Δεν τό' μαθις συ δηλαδή; (...)" η καημένη η φωτεινή έπαθιν κι αυτή (...) αρρώχτ' σιν

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 65-66, 46-47.

2. Βλ. πιο πάνω, σ. 91-92, 99-100.

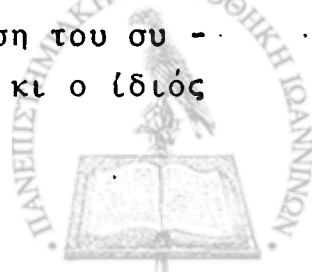


(αρρώστησε) η καημένη: Ν'ακουλούθησιν του βλουημένου:"(20β) "Κοίταξι κι η Τσιτσιά:Μπίλι:Μωρέ πώς είχιν αναμμένου του φως: Τι ίνα φτιάσει αυτή η (γ)υναίκα; Ίνα πάθει. Ίνα μ'(την) πάθει: Θυμιάτ'σιν κι γλύτουςι:" (22).

Στοιχεία που δείχνουν πόσο η περιπέτεια του άλλου έχει απήχηση και κυκλοφορεί από στόμα σε στόμα. Γιατί ο μύθος εν προκειμένω, όπως σημειώθηκε, δεν είναι απλά παρασταση φανταστική, με χαρακτήρα αυστηρά προσωπικό, ατομικό, κάτι ανεπανάληπτο, αλλά κάτι το συλλογικά αποδεκτό και πιστευτό (13,36,57,83,101,120,139) και γι'αυτό αποτελεί αναπόσπαστο μέρος μιας κοινωνικής πραγματικότητας. Αυτό κάνει κατανοητή τη φράση "ακούοντας τέτοια φουβάμι" (22)· υπό το κράτος της συνείδησης της κοινής μοίρας, είναι εύλογη η έλξη του τραγικού και συνάμα τρομακτικού στοιχείου των αφηγήσεων. Το ακροατήριο, αντιμέτωπο με το φάσμα μιας κοινής απειλής, συμμερίζεται το δράμα του συνανθρώπου που την επόμενη στιγμή ίσως είναι και δικό του. Η αφήγηση μεταγγίζει την αγωνία του ήρωα στον ακροατή, καθόσον και οι δυο διακατέχονται από την ίδια εσωτερικότητα, την ίδια πίστη σχετικά με την ύπαρξη φοβήτρων, δοκιμάζουν την ίδια απειλή, τον ίδιο τρόπο (93,138).

Στην ανακοίνωση της περιπέτειας κάποιου ομοχωρείου, ο ακροατής βρίσκει, συχνά, την αφορμή να εκθέσει και τη δική του προσωπική εμπειρία:"(...) η πεθερά μ'έκαμνε παράπονα σ'ένα παππού, από δω απ'το χωριό μας, να για τον πεθερό μ'πως έπαθε κι έλεγε κι αυτός (ο παππούς)· Να το πιστέψεις: λέει.Είναι αυτά: Γω έκαμα πόσα χρόνια τσιομπάνος στο "Καραγάτσι"(...) Ένα βράδι, λέει, κει που 'χα τα πρόβατα, νά'ναι ένα πράμα, σα νά'ταν σε τσουβάλι· ένα δέμα που κυλιέταν πήγαινε, σκροπούσε τα πρόβατα. Πήγαινε μπροστά στα πρόβατα (...) τα πρόβατα προγκούσαν.(...) Κι πολλοί, που πήγιναν αγώγια, τό'παθαν."(49).

Μια αλληλοκατανόηση παρήγορη, που πηγάζει απ' την ομοιοπάθεια, την κοινή εμπειρία είναι φανερή: "έκαμνε παράπονα" η πεθερά της αφηγήτριας (για την πάθηση του συζύγου της) κι ο βοσκός απαντά "να το πιστέψεις:", διότι κι ο ίδιος



το έπαθε, αλλά και "πολλοί, που πήγιναν αγώια, το 'παθαν:". Ας προσεχθούν ακόμα οι στερεότυπες φράσεις: "Κι αυτή έτσι... " (42,44) ή "κι αυτοί έτσι..." (43), "έπαθιν κι αυτή..." (20β), δηλαδή από την ίδια αιτία, κατ'ανάλογο τρόπο, έπαθε κακό.

Εξάλλου σε ορισμένες παραδόσεις είναι φανερό η προσπάθεια των αφηγητών να διαλύσουν κάθε αμφιβολία, την απείθεια του ακροατή μ'εκφράσεις σαν κι αυτές: "(...)μι τά'λιγαν ιμένα. Γω, πάλι, δεν πίστινα. Να! Κουρ'τσάκι ήμαν, δεν πίστινα τέτοια πράματα, ώσπου τό'παθα κι γώ." (33) "(...)Τό'λεγε στον άντρα τ'ς και δεν την πίστευε. Ώσπου έπαθε κι αυτός και πίστεψε!" (73) (βλ. και τις αφ. 114, 125 κλπ).

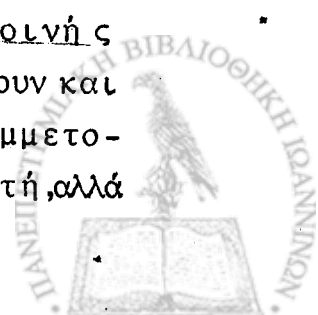
Ειδικά, σ'όλες αυτές τις περιπτώσεις ομοιοπάθειας (20β, 33, 42, 43, 44, 49, 73, 114, 125, κλπ), όπου το δράμα προβάλλει συλλογικό, είναι κοινή η εκτίμηση, κοινός ο τρόπος ερμηνείας των γεγονότων. Με τέτοιες αλληλοδιηγήσεις ή αλληλοεκμυστηρεύσεις εξωτερικεύονται ο κοινός πόνος, κοινά πάθη. Απόδειξη αυτού αποτελεί το γεγονός ότι ο βοσκός, στην αφ. 49, με αφορμή το πάθημα ενός άλλου, σπεύδει να εξωτερικεύσει το ανάλογο δικό του. Όμοια και η εμπειρία που δοκιμάζει ένα παιδί, δίνει την ευκαιρία στη μητέρα του να εκμυστηρευθεί το δικό της πάθημα, βέβαιη πως βρίσκει κατανόηση: "...κείνη την ώρα, είπα να μιλήσω τη μητέρα μου, να δει κι αυτή τι είναι κι μ'έπιασε σε, με τρύπωξε το κεφάλι μες στη κουβέρτα, για να μη μιλήσω. Και το πρωί την είπα"

— Το είδες το φάντασμα στου παραθύρι απάν';

Κι μι λέει αυτή·

— Τό'χω δει μπροστούτερα από σένα κι γι'αυτό υποφέρνου τώρα. Επειδής κουβέντιασα. Ήρθε στο παράθυρο και με φώναξε τρεις φορές. "Μαρία! Μαρία! Μαρία!". Κι αμέσως, την άλλη μέρα, έγεια στο κρεβάτι. Αρρώστησα. Μ'έκοψε κι από τότε, δε ξανασηκώθηκα ... Κι εγώ υπέθεσα ότι ήταν (μια γειτόνισσα), γιατί έριταν τακτικά κι φώναζε, όταν χρειάζιταν τίποτα. Γι'αυτό υποφέρνου τώρα." (114).

Γίνεται, λοιπόν, φανερό η συμβολή της κοινής πίστης, του κοινού βιώματος στο ενδιαφέρον που εμπνέουν και στην έλξη που ασκούν αυτές οι διηγήσεις. Η κοινή συμμετοχή στο δράμα επενεργεί λυτρωτικά στον παθόντα αφηγητή, αλλά



και στον ακροατή·ο ομοιοπαθής ακροατής έχει την αίσθηση μιας παραμυθίας, ενώ ο άπειρος, ο "αδοκίμαστος" ακροατής, ζώντας κι αυτός κάτω απ'τη μόνιμη απειλή του κοινού κινδύνου, συνειδητοποιεί, ξαφνικά, στο άκουσμα της τραγικής δοκιμασίας ενός άλλου, το ευτύχημα της δικής του ασφάλειας, ενώ, ταυτόχρονα, φοβάται και οικτρίζει (13, 20β, 22 κλπ).

Εξάλλου, ορισμένοι σκόπιμοι εκφοβισμοί που αναφέρονται στην κοινότητα αποκαλύπτουν το χαρακτήρα μιας διασκεδάσης με τον ανθρώπινο φόβο (4, 41, 42, 69, 130, 147, 157) : " Ήταν προτού να ρθούν τα ηλεκτρικά τα φώτα... Την "Κουφή Βδομάδα", λέν, ότι γυρνά μετ'άλογο ο Αϊ-θόδωρος, ανήμερα τη γιορτή του (...). Μια φορά, εδώ στο χωριό, πήρε ένας μια χελώνα και την έβαλε κεριά πάνω αναμμένα. Τώρα, η χελώνα περπατούσε, έφεγγαν και τα κεριά. Αφού το είδαν κι οι μεγάλοι ακόμα φοβήθηκαν μήπως είναι ο Άγιος (...) και τρύπωσαν στα σπίτια τ'ς." (130) " (...) πείραζε ο ένας τον άλλον. Ο ένας "κολλούσε" και φοβέριζε τον άλλον "ψες, το βράδι, ακούσατε παλι τα όργανα και τις σαμοντίβες;" (157).

Διαπίστωσα, επιπλέον, πως οι πληροφορητές διασκεδάζουν και οι ίδιοι, ψηλαφώντας τις προσωπικές εμπειρίες φόβου, αλλά από κάποια χρονική απόσταση πια.

Το ανθρώπινο δράμα, λοιπόν, και γενικότερα οι εν λόγω αφηγήσεις δελεάζουν το ακροατήριο κι ας προξενούν δέος. Στο άγνωστο που εμπνέει φόβο, ενυπάρχει η έλξη, καθώς συνυπάρχουν στην νεραϊδική μορφή κίνδυνος και γοητεία¹. Παρατηρούνται, ευθύς, οι δυο αντιθέσεις: ο θελκτικός φόβος από τη μια, το εκφοβητικό κάλλος από την άλλη. Αντίστοιχα, στον άορατο, νεραϊδικό θίασο, συνυπάρχουν η ομορφιά της ευωχίας κι ο κίνδυνος του θανάτου: "Μια φορά, κάθουμαν μέσα στο σπίτι, ένα βράδυ—ήταν ώρα περασμένη — κι άκουσα έξω στο δρόμο φωνές, τραγούδια κι κακό. Σηκώθηκα κι άνοιξα το παραθύρι, να ιδώ τι φωνές ήταν αυτές. Βγάζω το κεφάλι απ'τα σίδηρα, απ'το παράθυρο, και δεν είδα τίποτα. Αλλά, οι φωνές ακούουνταν... Μόνο φωνές ακού-

1. Για τη "σύζευξη" των αντίθετων αυτών αισθημάτων βλ. πιο πάνω, σ. 53.



ουνταν, μέχρι τη βαθιόστρατα. Κι ήταν σκοτάδι πήχτρα: 'Ήταν οι σαμοντίβις: ... Ιγώ φοβήθ'κα να πάω κοντά γιατί σε κόβουν: 'Όποιος πάει μέσα στον κύκλο, που είναι αυτές, τον κόβουν: .." (19).

Θα ρρώ ότι πρόκειται, εδώ, για μια παράσταση που αντικατοπτρίζει μια εικόνα του κόσμου της κοινότητας. Παρατηρείται πως οι νεράιδες απεικονίζουν, καθώς και σ' άλλες αφηγήσεις (35, 157), τη διονυσιακή πλευρά της ζωής, την ανεξάρτητη, χωρίς χαλινούς και δεσμεύσεις, ενώ το άτομο (εδώ συγκεκριμένα η αφηγήτρια) στέκεται μακριά απ' αυτή γιατί θα το αφαιμάξει. Απέναντι σ' αυτή την έξαρση, τον ξεσηκωμό, το άτομο τηρεί στάση επιφυλακτική. Αυτή η "σύζευξη" ομορφιάς - κινδύνου φαίνεται ν' αντιστοιχεί στη γνώση ή γεύση μιας εμπειρίας που συμβολικά και παραστατικά προβάλλει στις αφηγήσεις (βλ. 35, 134, 157, κλπ.) η γοητεία, δηλαδή, του υπέρμετρου (βλ. 157) διονυσιασμού υποκρύπτει κάποιον πειρασμό, πνίγει το άτομο, το αφομοιώνει: "Χόριψι αυτή με τ'ς νιράιδις κι η ομορφιά τ'ς χάνιταν. Πάχνιαζιν: .." (35). Πρόκειται, συνεπώς, γιά αφομοιωτική, διαλυτική της κοινοτικής οντότητας και συνείδησης διαδικασία: το άτομο παύει να είναι μέλος της κοινότητας. Ο άδρατος θίασος εκπροσωπεί το διονυσιακό στοιχείο, ενώ ο φόβος, μια στάση αυστηρή, αντίρροπη στην τάση της έντονης διάχυσης, φαίνεται να συμφωνεί με το πνεύμα των θρησκευτικών πεποιθήσεων της κοινότητας, καθόσον μάλιστα η διονυσιακή έκρηξη προσιδιάζει σε σατανικά όντα¹. Η γοητεία της υπερθετικής ευωχίας αντισταθμίζεται από την δαιμονική φύση του νεραϊδόκοσμου που βλάπτει αυτόν που δελεάζεται και πλησιάζει: "Όποιος πάει μέσα στον κύκλο, που είναι αυτές, τον κόβουν: ". Έχομε, συνεπώς, τη διονυσιακή έλξη περιβεβλημένη μ' ένδυμα υπερφυσικό, σατανικό που προκαλεί δέος. Εαφνικά, ανακλύπει μια

1. Βλ. Φαίδων Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός τ. Ε', εν Αθήναις 1952, σ. 204-44. Πρβλ. Δ η μ. Σ. Λ ο υ κ ά τ ο υ, Ο χορός στη λαογραφία μας, "Νέα Εστία", τ. 67 (1960), σ. 112 και Μ. Γ. Μ ε τ ρ α κ λ ή, Σημειώσεις λαογραφίας, τεύχος θ', Λαϊκή τέχνη (δεύτερο μέρος), Ιωάννινα 1981, σ. 23.



άλλη αντίθεση· η σύγκρουση διονυσιασμού - Χριστιανισμού (χρησιμοποιά τις έννοιες με μια σχεδόν συμβολική περιεκτικότητα), σύγκρουση που διαπιστώνεται και στο βίο της κοινότητας: "(...) οι δικοί μας άλλαζαν καλά, στουλίζονταν κι προυί σ'έξι η ώρα, πήγιναν να χουρέψ'ν (...) έβγιναμι του Νέου Έτους να χοράβουμι κι ου παπα-Γιώργ'ς μας μάλλουνι'σι λέει· "θα πάτι πρώτα σ'ν εκκλησιά κι μιτά θα χουρέψ'τι : "Απ'του προυί, έβγιναμι για χορό κι μιλάνιαζαν τα ποδάρια απ'του κρύου ..."(35).

Παρά ταύτα, ο αόρατος θίασος, η λειτουργική-μυθολογική παρουσία του, αποτελεί έκφραση, εξωτερίκευση ενός κρυφού, καταπιεσμένου (και γι'αυτό έντονου) πόθου, του πόθου για διασκέδαση που το άτομο, σε χρόνια ανέχειας, στερείται. Γι'αυτό μιλώ γι'αντίθεση που γίνεται και σύνθεση.

Είναι συχνή αυτή η "σύζευξη" αντίθετων καταστάσεων ή συναισθημάτων· μια νέα (107) αγαπά το φόβητρο που την οδηγεί στο θάνατο. Νιώθει έλξη, αλλά δείχνει απρόθυμη να το ακολουθήσει και να συζήσει μαζί του, σα να διαισθάνεται κάποιον κίνδυνο¹. Η περιπέτεια² περικλείει κίνδυνο και γοητεία, το φιλοκίνδυνο άτομο την επιζητεί. Το δραματικό, συγκλονιστικό θέαμα συναρπάζει³, οι τρομακτικές αφηγήσεις ή τα νέα όμοιου χαρακτήρα ελκύουν, όπως η περιπέτεια. Το μακάβριο (130) προκαλεί φόβο, ωστόσο, αυτό δεν εμπόδισε τη λαϊκή φαντασία να "λάσει, ανάμεσα στα πολλά φόβητρα, και τον βρικόλακα"⁴. Το κάλλος⁵ ενέχει φόβο, ο φόβος ασκεί έλξη, ώστε να γίνεται λόγος για τρομακτική ομορφιά και για γοητευτικά φοβερά θεάματα⁶.

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 59.

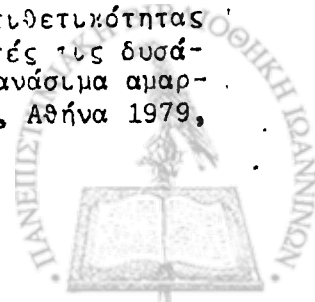
2. Βλ. πιο πάνω, σ. 20, σημ. 1, 148, 152.

3. Βλ. πιο πάνω, σ. 20.

4. Βλ. πιο πάνω, σ. 130. Απόδειξη ότι ο μύθος του βρικόλακα επέζησε μέχρι σήμερα (χάρη στην ιδιαίτερη έλξη του φόβου) αποτελούν οι σημερινές ταινίες τρόμου (θρίλλερς) που γοητεύουν· ο βρικόλακας των λαϊκών παραδόσεων, λοιπόν, τροφοδότησε την λογοτεχνία (βλ. π.χ. το έργο "Ο κόμης Ντράκουλα" του Μπράμ Στόκερ).

5. Βλ. πιο πάνω, σ. 47-48, 51, 53.

6. Σχετικά με την πολυτέμνη, για την υγεία των ατόμων, χαρά που προκαλεί (ενέχει) ο κίνδυνος, η περιπέτεια, το μακάβριο θέαμα και γενικά κάθε δυσάρεστη κατάσταση ή δυσκολία καθώς και για τ'αντίθετα, καταλυτικά αποτελέσματα που προέρχονται από την έλλειψη αυτής της αντιθετικότητας στη ζωή (όταν παύει η χαρά δηλαδή ν'απορρέει μες απ' αυτές τις δυσάρεστες καταστάσεις) βλ. K o n r a d L o r e n z, Τα 8 θανάσιμα αμαρτήματα του πολιτισμού μας, μετάφραση Αντρέα Κοντοσιάνου, Αθήνα 1979, σ. 71-89.



ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αντικείμενο της διατριβής αυτής είναι η εξέταση της λειτουργίας του φόβου και ειδικότερα του φαινομένου της γοητείας που ασκεί ο φόβος. Η εξέταση έγινε με βάση τις σύγχρονες λαϊκές αφηγήσεις μιας αγροτικής κοινότητας.

Η εργασία βασίζεται στη μελέτη 160 αντιπροσωπευτικών αφηγήσεων που συνέλεξα σ'ένα χωριό προσφύγων της Θεσσαλίας, το Μεγάλο Μοναστήρι, που βρίσκεται σχεδόν στα σύνορα δύο νομών (Μαγνησίας και Λαρίσης) και διατηρεί συχνή επαφή με τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της Θεσσαλίας και πρωτεύουσες των νομών αυτών, το Βόλο και τη Λάρισα.

Για το σκοπό αυτό χρησιμοποίησα τη μέθοδο της σύγχρονης ανθρωπολογίας σύμφωνα με την οποία ο ερευνητής δεν μελετά κατά κύριο λόγο βιβλία, αλλ' ακούει ανθρώπους με τους οποίους και συζητεί. Στη διάρκεια της έρευνας συνέλεξα περισσότερες από διακόσιες αφηγήσεις συναφείς με το θέμα — το υλικό είναι σχεδόν ανεξάντλητο — ωστόσο, επέλεξα εκατόν εξήντα παραδόσεις από τριάντα τέσσερις αφηγητές, ώστε ν'αποφευχθούν επαναλήψεις και ασήμαντες μαρτυρίες, ν'αντιπροσωπευθούν διάφορες ηλικίες κι επίπεδα μόρφωσης. Τις κατέταξα μ'ενιαία αρίθμηση προτάχθηκαν οι μαρτυρίες των ηλικιωμένων γυναικών και ακολούθησαν των νεοτέρων. Με όμοιο τρόπο έγινε η κατάταξη αφηγήσεων και των ανδρών.

Πρωταρχικό μέλημα ήταν η διεύθυνση στην υφή των φοβήτων της λαϊκής δοξασίας και μέσω αυτής η εξέταση της λειτουργίας της "γοητείας" του φόβου. Προς την κατεύθυνση αυτή, οδήγησε το γεγονός ότι τα φόβητρα των λαϊκών παραδόσεων δεν παρουσίαζαν, όπως θα ανέμενε κανείς, κάτι το φοβερό στην όψη. Αντίθετα, ως προς τη μορφή, τα ήθη, τη συμπεριφορά, τις ιδιότητές τους είναι πανομοιότυπα των όντων και των ανθρώπων του οικείου περιβάλλοντος. Αυτό προκύπτει από την ανάλυση που έγινε στο πρώτο μέρος της εργασίας ("Γήινη υπόσταση και κοινωνική αναφορά του

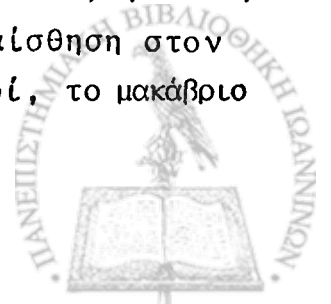


φοβήτρου"), στο οποίο εξετάζονται υπό μορφή χωριστών κεφαλαίων οι μορφές, η ιδιουσυστασία, οι τόποι επιφοιτήσεων των φοβήτρων και διαπιστώνεται η εναρμόνιση των μορφών τους και των ιδιοτήτων με το οικείο, φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Επειδή το ερώτημα, τι είναι αυτό που τα καθιστά φόβητρα, παρέμενε, στο δεύτερο μέρος της εργασίας ("Υπερφυσική υπόσταση του φοβήτρου") επιχείρησα να εξετάσω την υπερφυσική τους διάσταση. Διαπιστώθηκε ότι η υπερφυσικότητα των φοβήτρων απορρέει από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις της κοινότητας και ότι η υπερφυσική αυτή υπόστασή τους "επωμίζεται" έναν ερμηνευτικό ρόλο, όσον αφορά το άγνωστο ή ένα δυσερμήνευτο κακό ή παράδοξο φαινόμενο· ολ'αυτά ανάγονται στην ύπαρξη και παρουσία, κατά τη λαϊκή δοξασία, μιας αόρατης, δαιμονικής δύναμης. Εξάλλου, ορισμένες φυσικές πηγές φόβου αντιστοιχούν στις ιδιότητες του φοβήτρου.

Με βάση τις διαπιστώσεις του πρώτου και δεύτερου μέρους της εργασίας, μπορούμε να πούμε ότι τα όντα αυτά της λαϊκής δοξασίας, τα εντελώς οικεία ως προς τη γήινη όψη, καθίστανται ανοίκεια, φόβητρα, επειδή συσχετίστηκαν ιδιαίτερα με παράδοξα φαινόμενα και θεωρήθηκαν πρόξενοι ορισμένων δυσερμήνευτων συμβάντων ή παθήσεων.

Στο τρίτο μέρος της εργασίας ("Η λειτουργία του φόβου και η γέννηση του φοβήτρου") γίνεται μία κοινωνική προσέγγιση του φαινομένου. Υπογραμμίζεται ιδιαίτερα η συμβολή της ανθρωπίνης εσωτερικότητας και κυρίως της συλλογικής συνείδησης στη διαδικασία πρόκλησης του φόβου και στην εξωτερίκευσή του. Διαφαίνεται ότι η πορεία ανάλυσης και συνδυασμού εντυπώσεων και γεγονότων στη λαϊκή σκέψη (τη στιγμή που αντιμετωπίζει το δυσερμήνευτο), επηρεασμένη από τις δεδομένες δοξασίες της κλειστής κοινωνίας, υπαγόρευσε, καθόρισε την υπερφυσική δομή, συμπεριφορά και δράση των φοβήτρων. Αφαιρώντας λοιπόν τα ποικίλα "ενδύματα" των φοβήτρων παρατηρούμε ότι οι πυρήνες φόβου στη δομή τους (τα φοβογόνα κύτταρά τους) συμπίπτουν με τις φυσικές πηγές φόβου. Με άλλα λόγια παρατηρείται, γενικά, ότι ορισμένα στοιχεία που προξενούν ιδιαίτερη αίσθηση στον άνθρωπο (αιφνίδιοι, νυχτερινοί θόρυβοι ή τριγμοί, το μακάβριο



το άγνωστο, το μυστήριο ή παράδοξο, το σκοτάδι) αποτελούν από μόνα τους φυσικές πηγές φόβου, οι οποίες με το να συνδυασθούν και συσχετισθούν με δαιμονικές υπάρξεις, κατέληξαν να ενσωματωθούν στην κατά τα άλλα γήινη παράσταση και μορφή των φασμάτων αυτών, η οποία έχει συντεθεί από βιωματικά στοιχεία της κοινότητας (όργανα, ενδυμασίες, γλέντια, ήθη, έρωτες κ.λ.π.).

Διαπιστώνεται πάντως, ότι ο φόβος αυτός των αφηγήσεων χρησιμοποιείται — κυρίως σε προγενέστερους χρόνους — για την αγωγή, την τόνωση του θρησκευτικού συναισθήματος, τη μετάδοση μηνυμάτων ηθικής δεοντολογίας με αποτέλεσμα να λειτουργεί ως μέσον προφύλαξης, συνετισμού, αποτροπής.

Εκείνο ακόμα που παρατηρείται στο τρίτο μέρος της εργασίας είναι ότι οι αφηγήσεις, παρά το φοβερό περιεχόμενό τους, το δυσάρεστο — αφού γίνεται συχνά σ'αυτές μνεία παθήσεων και ανθρώπινων ατυχημάτων — προσελκύουν το ενδιαφέρον. Και ενώ ο εξαστισμός της κοινότητας προχωρεί, οι παραδόσεις παρυσιάζουν μια αξιοπρόσεκτη ανθεκτικότητα, όπως αποδεικνύεται από πρόσφατες σχετικές εμπειρίες ατόμων, πρόσφατες αφηγήσεις, από τον αριθμό και την ποικιλία των αφηγητών, την ευκολία και ετοιμότητα με την οποία μπορούσαν ν'αφηγηθούν, αλλά και από ορισμένες ζώνες δεισιδαιμονικών φοσιώσεων. Και είναι αυτή η έλξη του τρομακτικού που προσέδωσε σ'αυτές τις παραδόσεις — πέρα από τον κανονιστικό τους χαρακτήρα — μιαν εξαιρετική αντοχή στο χρόνο.

Η εργασία λοιπόν αυτή συμβάλλει και στη μελέτη της γνητείας που ασκεί το φόβητρο των λαϊκών παραδόσεων, όπου η τάση του ανθρώπου να θέλει ν'αποδράσει από τον κλοιό της φυσικής πραγματικότητας, αλλά και η τάση του "ορέγεσθαι φύσει ειδέναι" η οποία σχετίζεται άμεσα με το θέλγητρο της ψηλάφησης ενός μυστηρίου και με τη λειτουργία κάποιου γοήτρου — που απορρέει από την αναμέτρηση του ατόμου με το δυσερμήνευτο — παίζουν πρωταρχικό ρόλο, ώστε το άτομο γενικότερα να αιχμαλωτίζεται, να θέλγεται από φοβερά αναγνώσματα ή θεάματα του κινηματογράφου, ταινίες φρίκης που πολλές απ'αυτές βασίστηκαν στη λαϊκή παράδοση.



ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΩΝ*

ΟΝΟΜΑΤΑ	ΕΤΩΝ	ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ (Προσωπικό αρχείο)
Γ υ ν α ύ κ ε ς		
1. ΚΥΤΟΥΔΗ Τριάδα του Αντωνίου	80	1.
2. ΒΟΥΛΚΟΥΔΗ Άννα του Γεωργίου	77	2-4.
3. ΓΚΑΒΛΙΑΡΟΥΔΗ Σιδέρω του Αντωνίου	72	5-8.
4. ΝΤΑΓΟΥΛΟΥΔΗ Άννα του Μιχαήλ	69	9-13.
5. ΠΑΠΛΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κυρατσώ χήρα Ιωάννου	68	14.
6. ΣΟΥΛΑΚΟΥΔΗ Αναστασία του Κυριάκου	67	15-17.
7. ΣΤΑΘΟΥΔΗ Σιδέρω χήρα Γεωργίου	66	18-21.
8. ΓΚΟΥΤΣΙΟΥΔΗ Παγώνα χήρα Στεφάνου	65	22.
9. ΒΟΥΛΚΟΥΔΗ Δέσποινα του Βασιλείου	65	23-30.
10. ΜΕΡΙΣΤΟΥΔΗ Θεοδώρα του Στεφάνου	64	31-36.
11. ΓΚΑΡΝΙΔΗ Ευαγγελία χήρα Ιωάννου	62	37-40.
12. ΜΑΜΑΛΟΥΔΗ Ριγώτω του Χρήστου	60	41-51.
13. ΒΟΥΛΚΟΥΔΗ Ριγώτω του Γεωργίου	59	52-66.
14. ΜΕΖΙΟΥΔΗ Παγώνα του Κυριάκου	50	67.
15. ΒΟΥΒΑΛΟΥΔΗ Πάτρα του Νικολάου	50	68, 69.
16. ΓΚΑΒΛΙΑΡΟΥΔΗ Θεοδώρα του Γεωργίου	50	70-75.
17. ΚΑΡΥΟΥΔΗ Παγώνα του Δήμου	48	76, 77.
18. ΤΣΟΥΡΒΕΛΟΥΔΗ Χρυσούλα του Αποστόλου	45	78-87.
19. ΜΑΜΑΛΟΥΔΗ Βασιλική του Αθανασίου	31	88, 89.
20. ΤΣΟΥΡΒΕΛΟΥΔΗ Αθηνά του Αποστόλου*	15	90.
Ά ν δ ρ ε ς		
21. ΜΑΜΑΛΟΥΔΗΣ Μιχαήλ του Ιωάννου	80	91-95.
22. ΚΑΡΥΟΥΔΗΣ Δημήτριος του Βασιλείου	79	96-99.
23. ΚΑΜΗΛΟΥΔΗΣ Χρήστος του Βασιλείου	75	100-107.
24. ΝΤΑΓΟΥΛΟΥΔΗΣ Μιχαήλ του Χρήστου	69	108-110.
25. ΝΑΤΟΥΔΗΣ Δημήτριος του Θεοδώρου	69	111-118.

* Για τον τρόπο κατάταξης των αφηγητών βλ. όσα λέγονται στην εισαγωγή, σ. 21.

* Η μόνη ανύπαντρη αφηγήτρια.

Εξάλλου ως προς το επάγγελμα, οι αφηγητές, στην πλειονότητά τους, είναι αγρότες.



26.ΒΟΥΛΚΟΥΔΗΣ Γεώργιος του Βασιλείου	65	119,120.
27.ΒΟΥΛΚΟΥΔΗΣ Βασίλειος του Αντωνίου	64	121-137.
28.ΑΛΜΠΑΝΟΥΔΗΣ Παύλος του Κυριάκου	63	138-140.
29.ΜΑΜΑΛΟΥΔΗΣ Χρήστος του Γεωργίου	63	141-146.
30.ΒΟΥΒΑΛΟΥΔΗΣ Νικόλαος του Παναγιώτου	56	147-149.
31.ΓΚΟΥΤΣΙΟΥΔΗΣ Γρηγόριος του Γεωργίου	51	πρβλ.αρ.149, σ.125-126.
32.ΚΑΡΥΟΥΔΗΣ Δήμος του Δημητρίου	50	150-152.
33.ΤΣΟΥΡΒΕΛΟΥΔΗΣ Απόστολος του Ιωάννου	46	153-156.
34.ΜΑΜΑΛΟΥΔΗΣ Αθανάσιος του Χρήστου	36	157-160.

* ΚΥΡΤΣΟΥΔΗΣ Απόστολος του Ιωάννου, Γραμματέας του Γεωργικού Συνεταιρισμού Μεγ.Μοναστηρίου έθεσε στη διάθεσή μου τα στοιχεία που αφορούν την κατά οικογένεια ιδιοκτησία, τις καλλιέργειες, την παραγωγή και το συνεταιρισμό (Φεβρουάριος 1986). Επίσης ο κ.Ν.Παπαγεωργίου, Γραμματέας της Κοινότητας, έθεσε στη διάθεσή μου τα στοιχεία που αφορούν τις τρεις τελευταίες απογραφές πληθυσμού στην κοινότητα (Ιανουάριος 1986).

Δεν αναφέρω εξάλλου πληροφορητές των οικοίων αφηγηματικό υλικό (που βρίσκεται στο αρχείο μου) δεν χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα εργασία.



ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ*

- ΑΝΩΝΥΜΟΥ, Η προ των καταστροφών δύναμις του Ελληνισμού εν Ανατολική Ρωμυλία, Αρχεῖον Θράκης, 37(1974), σ.197-211.
- ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ Κ.Μυρτ., Βούλγαροι ή Έλληνες ήσαν οι Καρυώται;, Θρακικά, 13(1940), σ.157-216.
- CHEVALIER J e a n και GHEERBRANT A l a i n, Dictionnaire des symboles, τ.4, Παρίσι 1974.
- ΔΑΜΙΑΝΟΥ Λ.-ΝΟΤΚΟΥ St., Nacionalno-osvoboditelno dvizénie v Trakija, 1878-1903 (παρουσίαση του βιβλίου και μετάφραση του κεφαλαίου: " Ο εθνικός χαρακτήρας της Θράκης κατά την περίοδο 1878-1903" από τον Ι. Θ. Λαμπύδη στη Βαλκανική Βιβλιογραφία, 2 (παράρτημα), ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1974, σ.58-133.)
- ΚΝÜS E L K., Reden und Schweigen in Märchen und Sagen (διδ.διατριβή), Βέρνη 1980.
- ΚΟΥΚΟΥΛΕ Φαίδωνος, Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός, τ.Ε', εν Αθήναις 1952.
- ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ Στ., Ελληνική Λαογραφία. Μέρος Α': Μνημεία του λόγου. Ακαδημία Αθηνών, εν Αθήναις 21965.
- L O R E N Z K o n r a d, Τα 8 θανάσιμα αμαρτήματα του πολιτισμού μας, εκδόσεις " Θ υ μ ά ρ ι ", Αθήνα 1979.
- ΛΟΥΚΑΤΟΥ Δ η μ. Σ., Αργίαι και άγιοι τιμωροί, Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, 20-21 (1967-68), σ.55-105.

* Η περιορισμένη έκταση της βιβλιογραφίας οφείλεται στο γεγονός ότι η παρούσα εργασία αποτελεί ένα είδος μονογραφίας, που έγινε αποκλειστικά σε μια σημερινή αγροτική κοινότητα, με σκοπό τη μελέτη της λειτουργίας, στον παρόντα χρόνο, του υπό εξέταση θέματος.



- Λ Ο Υ Κ Α Τ Ο Υ Δ η μ . Σ . , Ο χορός στη λαογραφία μας, Νέα Εστία, 67 (1960), σ.111-117.
- Μ Ε Γ Α Γ Ε Ω Ρ Γ Ι Ο Υ Α . , Ανατολική Ρουμελία, Αθήναι 1945.
- Μ Ε Γ Α Γ Ε Ω Ρ Γ Ι Ο Υ Α . , Ελληνικά έορταί καί έθιμα της λαϊκής λατρείας, Αθήναι 1976.
- Μ Ε Ν Σ C Η Ι Ν G G . , Das heilige Schweigen. Eine religionsgeschichtliche Untersuchung, Giessen 1926.
- Μ Ε Ρ Α Κ Λ Η Μ . Γ . , "Ηθιογραφικός νατουραλισμός"; Μερικά σχόλια στον "Φτωχό άγιο" του Παπαδιαμάντη, στον τόμο "Φώτα Ολόφωτα. Ένα αφιέρωμα στον Παπαδιαμάντη και τον κόσμο του", Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1981, σ. 298-305.
- Μ Ε Ρ Α Κ Λ Η Μ . Γ . , Λογοτεχνική Κριτική, Ι, Εκδόσεις Κων/νύδη, Θεσσαλονίκη 1976.
- Μ Ο Υ Σ Α Ι Ο Υ - Μ Π Ο Υ Γ Ι Ο Υ Κ Ο Υ Κ α λ λ ι ό π η ς , Παραμύθια του Λιβισιού και της Μάρκρης. Σχόλια Μ. Γ. Μ ε ρ α κ λ ή , Εκδόσεις Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1976.
- Μ Π Ο Υ Σ Μ Π Ο Υ Κ Η Α ν τ ώ ν η Δ . , Αυθεντικές ιστορίες παραφυσικών φαινομένων από την Πίνδο (Ομοσπονδία Εκπολιτιστικών Συλλόγων ορεινής περιοχής Καλαμπάκας. Σειρά εθνολαογραφικών μελετημάτων), Αθήνα 1983.
- Π Ο Λ Ι Τ Ο Υ Ν . Γ . , Παραδόσεις, τ. Α'-Β', εν Αθήναις 1904 (φωτοαν. 1965-Εκδοτικός Οργανισμός "Εργάνη"-Ε.Π.Ε).
- Π Ο Λ Ι Τ Ο Υ Ν . Γ . , Τα ονόματα των Νεράιδων και των Ανασκελάδων, Λεξικογραφικόν Αρχείον της Μέσης και Νέας Ελληνικής, 5 (1918), σ.17-32.
- Π Ο Λ Ι Τ Ο Υ Ν . Γ . , Το σκουφίν του Βαρυπνά, Λαογραφικά Σύμμεικτα, τ.1, εν Αθήναις 1920, σ.58-67.
- Σ Π Υ Ρ Ι Δ Α Κ Η Γ . Κ . , Ο αριθμός τεσσαράκοντα παρά τους Βυζαντινούς και νεωτέρους Έλλησι, εν Αθήναις 1939.
- Θ Ε Ο Χ Α Ρ Η Δ η μ η τ ρ έ ο υ Ρ . , Ανασκαφή Μυκηναϊκών θαλαμοειδών τάφων παρά το Μέγα Μοναστήριον (Λαρίσης), Αρχαιολογικόν Δελτίον, 19 (1964), σ.255-258.



VAKARELSKI Christo, Bulgarische Volkskunde (Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte), Berlin 1969.

ΥΠΟΘΗΚΟΦΥΛΑΚΕΙΟΥ ΛΑΡΙΣΗΣ, Βιβλίο Μεταγραφών, τώως Δήμου Αρμενίου, τ.7, αρ. 116.

ZBINDEN N., Aromunische Hirtenerzählungen aus dem Pindusgebirge, Zürich 1981.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΒΟΗΘΗΣΙΑΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΟΝΟΜΑΤΕΡΕΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΒΟΗΘΗΣΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΒΟΗΘΗΣΙΑΣ

2. ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΑ ΕΡΓΑ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΒΟΗΘΗΣΙΑΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΒΟΗΘΗΣΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ



ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
ΟΝΟΜΑΣΙΕΣ (φοβήτρων)	24

Α' ΜΕΡΟΣ

ΓΗΙΝΗ ΥΠΟΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ

ΤΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ

27-86

I. Ο Ι Μ Ο Ρ Φ Ε Σ	29-38
--------------------------	-------

Α' ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΜΟΡΦΕΣ

1. Α ν δ ρ ι κ έ ς	29
2. Γ υ ν α ι κ ε ί ε ς	30

Β' ΜΟΡΦΕΣ ΖΩΩΝ	31
----------------------	----

Γ' ΜΟΡΦΕΣ ΕΞΩΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ	32
-------------------------------	----

II. Ι Δ Ι Ο Σ Υ Σ Τ Α Σ Ι Α Τ Ω Ν Φ Ο Β Η Τ Ρ Ω Ν	39-72
---	-------

Α' ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ

Τ ο θ η λ υ κ ό Φ ό β η τ ρ ο	39-53
-------------------------------------	-------

1. Ιδιότητες	
2. Εργασία και Σύνεργα	39
3. Τάσεις Καλλωπισμού - Ενδυμασία	
4. Ισότητα	40
5. Ιδανική, Σαγηνευτική Ομορφιά - Κάλλος	
6. Πάθη	41
7. Έγγαμος βίος	
8. Διονυσιακή Υπόσταση	42



Τ ο Α ρ σ ε ν ι κ ό Φ ό β η τ ρ ο		53-61
1. Πάθη		53
2. Γάμος στοιχειού με νέα		
3. Θνητότητα φοβήτρου		54
4. Εργασία και σύνεργα		
5. Άλλες ιδιότητες		55
Β' ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΠΥΡΙΜΟΡΦΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ		62-67
1. Η πύρινη μορφή προσιδιάζει κατεξοχήν στο "βλοημένο"		
2. Η πορεία στον αιθέρα		
3. Διαγράψει τροχιά φωτεινή		
4. Σημεία εκκίνησης		62
5. Αιφνίδιο ξεπέταγμα από νερό ή παραγάτσι		
6. Σημεία πτώσης		
7. Μέγεθος φωτιάς		
8. Ύψος πτήσης		63
9. "Σπαρταρίζει"		
10. "σπινθηρίζει"		
11. Εκπέμπει έντονη λάμψη		
12. Οι χαρακτηρισμοί του πύρινου σχήματος		
13. Αντιπαράθεση φαινομένου με κομήτη		
14. Όταν η φωτιά δεν επιφαίνεται στον αιθέρα		
15. Δεν αναφέρεται το μέγεθος		64
Γ' ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΖΩΟΜΟΡΦΩΝ ΦΟΒΗΤΡΩΝ		67-72
1. Το γυάλισμα των ματιών		
2. Η αγριότητα των ματιών		
3. "Μπανιάρζεται"		
4. "πετάει φλούδες..."		67
5. Το "πετάρισμα"		
6. Το πέταγμα του "ντουγανιού"		
7. Η κλητικότητα κασικόμορφου φοβήτρου		
8. Το ουρλιαχτό του σκυλιού		
9. Η συσκέρωση του φιδιού - Ο θόρυβος των γλωσσιδίων		
10. Το κρυφοκούταγμα		
11. "Μπερδεύεται" στα πόδια του πειραζόμενου		
12. Ιδιότητες που προσιδιάζουν στη μόρα		68



III. ΤΟ ΠΟΙ ΦΟΒΗΤΡΩΝ	73-82
Α' ΜΕΡΗ ΥΓΡΑ	73
Β' ΧΩΡΟΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ	74
Γ' ΧΩΡΟΙ ΣΠΙΤΙΟΥ (ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ)	
Δ' ΜΕΡΗ ΣΧΕΤΙΖΟΜΕΝΑ ΜΕ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΒΙΟΥ	75
Ε' ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΧΩΡΙΟΥ	
ΣΤ' ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΩΜΕΝΑ	76
Ζ' ΑΙΘΗΡ	
Η' ΜΕΡΗ ΑΚΑΘΑΡΤΑ	
Θ' ΤΟΠΟΙ ΑΔΙΚΟΧΥΜΕΝΟΥ ΑΙΜΑΤΟΣ	
Ι' ΜΕΡΗ ΑΚΑΤΑΛΛΗΛΑ	77

IV. Η ΕΝΑΡΜΟΝΙΣΗ ΜΟΡΦΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ ΜΕ ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙ- ΝΩΝΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	83-85
--	-------

Β' ΜΕΡΟΣ

ΥΠΕΡΦΥΣΙΚΗ ΥΠΟΣΤΑΣΗ

ΤΟΥ

ΦΟΒΗΤΡΟΥ87-132

I. ΥΠΕΡΦΥΣΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΕΣ	89-106
Α' ΔΑΙΜΟΝΙΚΗ ΦΥΣΗ ΤΟΥΣ	
Β' Η ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΞΑΦΑΝΙΣΗΣ	
Γ' Η ΑΟΡΑΤΗ ΦΥΣΗ	89
Δ' ΠΡΟΞΕΝΟΣ ΠΑΡΑΔΟΞΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ	
Ε' ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΛΑΜΨΗΣ	
ΣΤ' ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗΣ	
Ζ' ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΚΟΛΛΗΣΗΣ	90
II. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΚΟΥ	107-132
Α' Ο ΕΡΩΤΑΣ ΤΟΥ ΔΕΙΜΑΤΟΣ ΚΥΟΦΟΡΕΙ ΤΟ ΜΟΙΡΑΙΟ	
Β' Η ΠΡΟΣΚΟΛΛΗΣΗ ΤΩΝ ΔΑΙΜΟΝΙΩΝ ΑΙΤΙΑ ΠΑΘΗΣΕΩΝ	
Γ' Η ΟΜΙΛΙΑ ΤΗ ΣΤΙΓΜΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ ΑΦΟΡΜΗ ΚΑΚΟΥ	



Δ' Η ΕΝΑΤΕΝΙΣΗ ΦΟΒΗΤΡΩΝ ΑΙΤΙΑ ΣΥΜΦΟΡΩΝ
 Ε' Η ΝΥΧΤΕΡΙΝΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΟΥΣ ΤΟΠΟΥΣ ΦΟΒΗΤΡΩΝ
 ΕΓΚΥΜΟΝΕΙ ΚΙΝΔΥΝΟΥΣ 107

ΣΤ' Η ΝΥΧΤΕΡΙΝΗ ΕΞΟΔΟΣ ή ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ
 ΠΡΟΚΑΛΕΙ ΔΑΙΜΟΝΟΠΕΙΡΑΞΕΙΣ
 Ζ' ΤΟ ΑΟΡΑΤΟ ΤΡΑΠΕΖΙ ΤΟΥ ΝΕΡΑΙΔΟΚΟΣΜΟΥ
 ΑΙΤΙΑ ΑΤΥΧΗΜΑΤΩΝ 108

Γ' ΜΕΡΟΣ

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΦΟΒΟΥ ΚΑΙ Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ
 ΦΟΒΗΤΡΟΥ 133-156

Ι. Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ ΜΕ ΠΥΡΗΝΕΣ
 ΤΙΣ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΦΟΒΟΥ
 Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΡΟΚΛΗΣΗΣ ΤΟΥ ΦΟΒΟΥ 133-156

Α' ΤΑ ΦΟΒΟΓΟΝΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΥΠΕΡΦΥΣΙΚΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ

1. Ανερμήνευτα, παράδοξα φαινόμενα
2. Αφηλάφητο ("τύποτα") και η ερμηνευτική τάση του ανθρώπου
3. Κακό και η συνδυαστική τάση στη γέννηση του φοβήτρου
4. Η διαδικασία πρόκλησης του φόβου 135

Β' ΤΑ ΦΟΒΟΓΟΝΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΓΗΙΝΟΥ ΦΟΒΗΤΡΟΥ

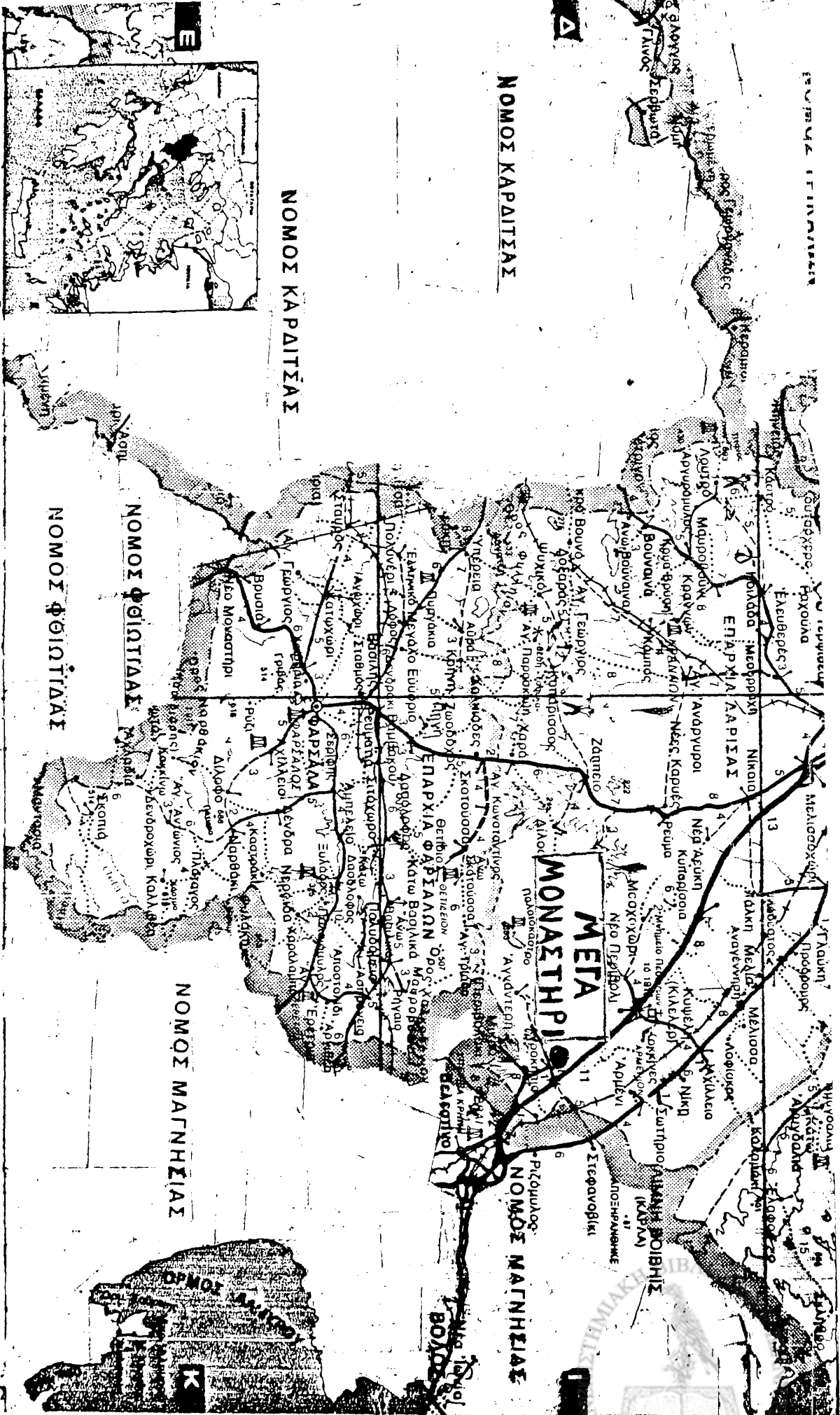
1. Η σημασία της ανθρώπινης εσωτερικότητας στην πρόκληση του φόβου και γέννηση του γήινου φοβήτρου.
2. Η σημασία της ταύτισης των μορφών των φοβήτρων με κείμενα του περιβάλλοντος στην πρόκληση του φόβου.
3. Η άμεση σχέση του φοβήτρου με βίωμα και επάγγελμα.
4. Ορισμένες πηγές φόβου ειδικά τη νύχτα. 136

Γ' Η "ΓΟΗΤΕΙΑ" ΤΟΥ ΦΟΒΟΥ 137



ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	157
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΩΝ	161
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	163
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	167





ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΠΑΙΤΣΑΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΠΑΙΤΣΑΣ

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- ▬ Πρωτεύουσα Νομού
- ⊙ Πρωτεύουσα Έπαρχίας
- ⊙ Δήμος
- Κοινότητα
- Ορεινή
- Επαρχία-Μενοστήρι
- ✈ Έως
- ✈ Όπου Νομού
- ✈ Όπου Έπαρχίας

▬ Άδους εθνικός τοκετός κυκλοφορίας
▬ Άδους ασφαλιστικής κάλας
▬ Άδους ασφαλιστικής κάλας
▬ Άδους ασφαλιστικής κάλας
▬ Άδους ασφαλιστικής κάλας
▬ Άδους ασφαλιστικής κάλας
▬ Άδους ασφαλιστικής κάλας
▬ Άδους ασφαλιστικής κάλας
▬ Άδους ασφαλιστικής κάλας

▬ Δασοφύλ με φυσική ομορφιά
▬ Στερεοφωνική γρημνή
▬ Τηλεφωνική εγκατάσταση για οικί
▬ Αεροδρομίο
▬ Διεθνή
▬ Στάθους ανεφοδιασμού θαλαμηγών
▬ Παράλια οργανωμένη - άνοργαυατη
▬ Αρχαιολογικός χώρος
▬ Αρχαία ταξος
▬ Αρχαίες
▬ Αρχαίες

▬ Μεσοκωμική μητροπόλι
▬ Βυζαντινή μητροπόλι
▬ Γεωργική Βυζαντινή
▬ Καστρίο
▬ Νησός
▬ Τουριστική Κρήνη
▬ Μνημείο Προσώτων
▬ Πηγή
▬ Ιασητική πηγή
▬ Σπηλιώ
▬ Καρηνηκή
▬ Καρηνηκή

▬ Ορεινή
▬ Όρεινη
▬ Κουνη
▬ Κουνη υδροβών ζωνών
▬ Τονικά προαύτια

ΚΑΙΜΑΚΑ
ΚΑΙΜΑΚΑ 1.340.000

ΥΠΟΜΕΤΡΙΚΕΙ ΔΙΑΒΑΘΝΙΣΤΕΙΣ

0 200 600 1000 1400 2000 2400 3000

0 2 4 6 8 10 ΚΑΜ

ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
Αθήνα, Κολοκοτρώνη 11, Τ. 125 Τηλ. 32.22.573, 32.26.241
ΒΕΤΙΣΤΑΔΟΜΗΚΗ Βιεννής 3 Τηλ. 22.20.63, 27.02.73

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

